

„ÉLET ÉS IRODALOM”

NÉMETH JÁNOS

Franz Ernst Brückmann német orvos
és természettudós soproni úti levelei
1734-ből

A Jénában tanult s 1721-ben Helmstedtben doktorátust szerzett Franz Ernst Brückmann 1723-ban, 26 évesen, braunschweigi orvosként indult Magyarországra átvenni anyai nagybátyja örökségét. Útja Prágán át, ahol szeptember 5-én megtekintette VI. Károly német-római császár s felesége, Erzsébet Krisztina wolffenbüttel-braunschweigi hercegnő cseh királlyá s királynévé koronázását,¹ Bécsbe vezetett. Itt hosszabb időt töltött könyvtárak, gyűjtemények tanulmányozásával, mely közben 1723. október 29-én soproni kirándulásra indult. Gombocz Endre szerint a soproni származású bécsi orvos, képzett botanikus, Loew Károly Frigyes biztathatta a kirándulásra, melyről november 10-én tért vissza Bécsbe.²

A telet Bécsben töltve a számos botanikai, ásványtani, s általában természettani érdeklődésű Brückmann március 22-én felső-magyarországi utazásra indult. Pozsonyon, Nagyszombaton, Nyitrán át eljutott a Garam-vidékre, a bányavárosokba, Liptó, Szepes, Gömör vármegyékbe s a kelet-felsőmagyarországi városokba, hosszabb ideig tartózkodva Újbányán, Selmec- és Körmöcbányán, valamint Eperjesen. Útja során, melyen – gyakran Jénában, Halléban egyetemet járt – orvosok, rektorok, papok vendége volt (Pozsonyban többek között Bél Mátyásé, Liptószentmiklóstól Batizfalváig Fischer Dániel kísérte, Eperjesen Raymann János Ádám társaságában időzött), növényeket, ásványokat gyűjtött s rajzolt, valamint részletes feljegyzéseket készített. Saját megfigyelése alapján leírta az adott hely útja során érintett részeinek flóráját, feljegyzett ásványtani érdekességeket, kora Németországában ismeretlen, ritka vagy annak vélt kuriózumokat, a meglátogatott település építményeivel kapcsolatos érdekességeket, érdekes történeteket, s jegyzeteket készített vendéglátói tevékenységéről.

Az összegyűjtött növényeket, ásványokat, természeti képződményeket s egyéb különlegességeket nemcsak braunschweigi ásvány- és természettudományi gyűjteményében helyezte el, hanem úti emlékeit magyarországi s egyéb utazásairól megírta fikatív úti levelekben, melyeket az 1730-as évektől füzetekben, majd 1741-ben egy kötet-

¹ Brückmann életrajza, Stadtarchiv Braunschweig, jelzet: H VIII A: 586. Az életrajzba való betekintést Henning Steinführer levéltárigazgató úrnak köszönöm.

² Gombocz Endre: A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói. Budapest, 1936, 163; *J. Ch. Adelung*: Fortsetzung und Ergänzungen zu Christ. Gottl. Jöchers Allg. Gelehrten-Lexicon. I. 2313–2315. Gombocz véleményével ellentétben Brückmann már Jénában megismerkedhetett Loewel, hiszen 1717-ben mindketten ott iratkoztak be az orvostudományi fakultásra. Később a császári természettudományi akadémiának (Academia S. Rom. Imp. Naturae Curiosorum) is mindketten tagjai lesznek: Loewöt 1724. október 18-án választják taggá (Wolfram Kaiser: Die Universität Halle–Wittenberg und die Ärzteschaft von Sopron im 18. Jahrhundert. Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle–Wittenberg 1977/16 (T 14) (Halle/Saale 1976), 18), Brückmann 1725-ben.

ben kiadott. Az ötszáz úti levél közül 27 Magyarországgal foglalkozik. A 35. és 36. levél a soproni kirándulásról szól.

Leveleivel, Magyarországról szóló dolgozataival s a további publikációiban tett számos említéssel Brückmann a 18. század első felében Nyugat- és Észak-Magyarország természetrajzának, ásványtanának s városleírásainak legrészletesebb németországi közvetítője.³ Ilyen említések találhatók többek közt *Magnalia Dei in Locis subterraneis oder Unterirdische Schatz-Cammer etc.* című munkájában (Braunschweig 1727). Városleírásain kívül külön leveleket szentel például a magyar bornak (XCVII. levél, megj. 1740), kenyérkovásznak, ásványvizeknek (XCVIII., 1740), a különféle alakú magyarországi köveknek (XI., 1729). A leveleiben Magyarországról említett növényeket külön is felsorolja egy értekezésben 1726-ban, még a levelek megjelenése előtt.⁴

Brückmann elismert orvos lett, több akadémiai és orvosi társasági tagsággal, aki kiterjedt – vegyes megítélésű – szakírói tevékenységet folytatott. Nyakban viselhető mechanikus légy- és bolhacsapdái⁵ díszített ezüst és elefántcsont kivitelben hosszú ideig népszerűek voltak a nyugat-európai arisztokrácia körében. Kora tudományossága számára több kisebb írása, például a déli Harz madárvilágát bemutató mellett⁶ jelentős volt a fent említett *Magnalia Dei in locis* című munkája, mely alapvető a 18. század első felének bányászati s ásványtani szakirodalmában. Publikációiról legátfogóbban könyvtári katalógusok tájékoztatnak, például a wolfenbütteli (HAB) és a hallei (Landes- und Universitätsbibliothek). Magyar vonatkozású munkáit Weszprémi István sorolja fel.⁷ Szakírói és gyűjtői munkássága mellett kiterjedt levelezést folytatott, s levelezői köre Linnét is számos növénytani információval látta el.

Magyarországi kapcsolatai utazása előttre nyúlnak vissza, s fennmaradnak utazása után is. E kapcsolatok messzemenően feltáratlanok. A legtöbb szörványos utalás Wolfram Kaiser publikációiban található.⁸ Kapcsolatai elsősorban orvosokkal, de egyéb tudósokkal is állnak fenn, s némely esetben – például a soproni Loew Frigyes Károly és Neuhold Jakab János orvosok esetében – még Brückmann jénai-hallei egyetemi évei alatt alakulhattak ki. 1725. után a császári természettudományi akadémián tagtársa lesz több magyarországi orvosnak, köztük nem egy magyarországi vendéglátójának (pl. Loewön és Neuholdon kívül a szintén soproni Liebezeit György Zsigmondnak, valamint a kismárki Fischer Dánielnek).⁹ 1730-ban Andreas Elias Büchner

³ Brückmann munkásságát a magyarországi kutatás már századában megbecsülte. 1787-ben megjelent orvosi életrajzi munkájában Weszprémi István többször hivatkozik rá, számára az általa már nem ismert orvosokról kortársként szóló Brückmann *notissimus in orbe peregrinator*. Idézi *Wolfram Kaiser: Der Arzt Franz Ernst Brückmann (1697–1753) und seine Ungarische Reise von 1724. Orvostörténeti Közlemények 125–132 (1989–1990), 87–94, itt 87. o.*

⁴ *Specificiret die in Ungarn observirte wilde Kräuter und Vegetabilien, meistens in der Zeit da sie im Flore angetroffen worden. 1726. A későbbi kiegészítések bibliográfiai adatait l. Gombocz Endre: i.m. 173.*

⁵ *Franz Ernst Brückmann: Die neuerfundene curieuse Flohfalle. 1729, ill. 1739.*

⁶ *Vö. B. Haubitz: Brückmann, Franz Ernst, Dr. med. et phil., In: Braunschweigisches Biographisches Lexikon. 8. bis 18. Jahrhundert, Braunschweig 2006, 113sk. (az egyik legújabb, rövid életrajzi összefoglaló Brückmannról).*

⁷ *Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Harmadik száz., I. és II. tized. IV. kötet, Bécs 1787 (Budapest 1970), 128skk.*

⁸ *Vö. Wolfram Kaiser: Die Universität Halle–Wittenberg und die Ärzteschaft von Sopron (...) (mint fent), ill. Wolfram Kaiser: Der Arzt Franz Ernst Brückmann (...)* (mint fent).

⁹ *Vö. N. Duka Zolyomi: Die Leopoldinische Akademie und die ungarländische Medizin und Naturwissenschaft bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Acta hist. Leopoldina 13 (1980), 51–100.*

mellett ő is gyűjt németországi előfizetéseket Fischer Dániel tervezett, de végül meg nem jelent folyóiratára, az *Acta Eruditorum Pannonicára*.¹⁰ Sopronban az evangélikus líceumi könyvtár két kötetet is őriz Brückmanntól: egy Braunschweigben évmegjélés nélkül kiadott *Opuscula physico-botanico-medica, ante hac separatim edita, nunc in unum volumen congesta* című gyűjteményes kötetet (1728), illetve a *Bibliotheca animalis Oder Verzeichniß der Meisten Schriften So von Thieren und deren Theilen handeln* című bibliográfiát (Wolffenbüttel 1743). E könyveket Halléban, Jénában, Göttingenben tanult, s Brückmannt talán személyesen is ismerő soproni orvosok hozhatták magukkal német földről, míg a Deccard János Kristóf könyvkatalógusában feltüntetett két soproni úti levelet¹¹ talán a szerző maga küldte el megjelenése után az ekkor (1734) még rektor Deccardnak.

Brückmann soproni utazása önmagában áll, s az egyetlen kitérő későbbi felvidéki útvonaláról. Talán valóban a Bécsben orvosló Loew Károly Frigyes biztatta a soproni kirándulásra, ahogy azt Gombocz Endre véli,¹² talán Jénában s Halléban szerzett soproni barátait akarta meglátogatni. Oda- s visszafelé eltérő útvonalakat választ. Odafelé Brodersdorf felől érkezve Lorettónál kel át a Lajta-hegység gerincén, útba ejtve a Bécs melletti Praetorium és Ebersdorf, majd Kismarton kastélyait, valamint a lorettói kolostort. A növényvilág s a kövületek mellett, melyeket mindenhol megfigyel s leír, a természeti s ember alkotta kuriózumok, az épületek s különösképpen a kolostorok is rendkívül érdeklik. A bécsi kolostoroknak több levelet is szentel (Ep. it. XXXII–XXXIV., Wolfenbüttel 1751).

Kastély-, s kolostorleírásai olyan részleteket is bemutatnak, melyek ma már nem léteznek, s melyek egykori létezéséről némely esetben a szakirodalom sem tud. Ezek a részek tehát forrásértékűek. A várak, kastélyok bejárata fölé függesztett óriásemlős csontok, például a kismartoni kastély bejárata fölöttiek egykori létezése ismert,¹³ a bécsújhelyi kapucinus kolostorból feljegyzett egykori felirat, vagy Rentsch János Jakab sírköve az egykori soproni evangélikus temetőből azonban nem.

Rentsch János Jakab sírfeliratát a temetés különlegessége miatt jegyzi fel – az Erdélyben elhunyt katonának soproni sírjába csak a szívét helyezték, mégpedig néhai kedvese koporsójára –, számos kolostori s szoborfelirat esetében azonban a feljegyzés okának meghatározása további kutatást igényelne. Talán vallásossága, talán más ok indíthatta e feljegyzésekre. Pestisoszloppal mindazonáltal, melyek közül a kismartoni feliratát közli is, Németországban is találkozhatott. Szent Rozáliának pedig, akinek rövid életrajzát adja, Bajorországban is jelentős kultusza volt. Feljegyzi a kismartoni kálváriahegyről készült rézmetszeten látható, a kálvária alapításáról szóló feliratot is, s vásárol magának egy Mária gyöképet.

Sopronba Cinfalván keresztül érkezik, mely község horvát lakosai szerint nem értenek németül. Néhány évvel Brückmann utazása után keletkezett Sopron vármegye leírásában a Cinfalván nem járt Bél Mátyás arról tudósít, hogy e horvátok németül is

¹⁰ Tarnai Andor: Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. Magyar Könyvszemle 72 (1956), 32–49, itt 47. o.

¹¹ Kincses Katalin Mária: Johann Christoph Deccard könyvkatalógusa Cornides Dániel hagyatékában. SSz 65 (2011), 403–433, itt 426. o.

¹² Gombocz: i.m. 163.

¹³ Vö. Csatkai Endre: A soproni műgyűjtés története. (Budapest 1938), 4skk.

értenek.¹⁴ Sopronban Brückmann német köznyelvet talál. Két napos út után, október 31-én, a késői szüret idején érkezik a városba. A városi sétákon túl elmegy az evangélikus temetőbe – itt jegyzi fel Rentsch János Jakab sírfeliratát, melynek történetéről nyilván vendéglátói informáltak –, s meglátogatja Deccard rektort. A *Flora Semproniensis* későbbi szerzőjével kirándul át a rákosi kőfejtőbe kövületeket gyűjteni s botanizálni. Az útjuk során megfigyelt növényeket feljegyzi, kövületeket azonban itt nem, csak az aznap délután még meglátogatott kisebb Sopron melletti kőfejtőkben talál.¹⁵ A Fertő tónál még lát rózsás gödényt, s tájékozódik a soproni borról s bortermelésről, nyilván személyesen is betérve szőlőskertekbe. A soproni az egyetlen szüret, melyet magyarországi útjai során lát, s a pozsonyi mellett az egyetlen jelentős borvidék. A magyarországi bortermelésről – melynek Brückmann külön levelet szentel (ld. fentebb) – való ismereteinek a szakirodalom mellett soproni tapasztalatai ezért fontos forrásai. Két soproni levelében a borról több helyütt is szól.

A további napokban meglátogatja még Pilgram lelkészt, Matolay János teológust, Neuhold János Jakab orvost, a Ruzstón lakó Artner György Egyed jogtudóst, Dobner Sebestyén Nándort, s kétségkívül néhány további olyan személyt, akit említ, vagy éppen nem említ leveleiben, például Liebezeit György Zsigmond evangélikus városi alorvost. Tájékozódik a város gazdaságáról, szokásairól s egészségügyéről. Szól a lakók megélhetési forrásairól, elsősorban a bortermelésről, valamint alapvető élelmiszer árakról, a városi kolostorokról, városkapukról, a köztisztviselők és közhivatalok (a városi tanácsosi, illetve városi orvosi tisztség) evangélikusok és katolikusok közötti megoszlásáról, de a gyümölcsaszalás soproni módjáról, a balfi fürdőről és a pajzsmirigy-megnagyobbodás, illetve nyirokmirigy-daganatok gyakori előfordulásáról is. Sétákat tesz a városon kívül is: meglátogatja a soproni gesztenyéseket, feltűnnek neki a cserfák, a kukorica, amit először lát, valamint a magyarországi marhák, melyek nagy termetéről s szépségéről már hallott. A cserfa levelét, termését, valamint egy Sopronban látott juhajtó kosának egyenes, csavart szarvát le is rajzolja.

Egy hét soproni tartózkodás után november 7-én indul vissza Bécsbe. Ezúttal a Bécsújhely–Baden–Laxenburg útvonalat választja. Betér az útbaeső kolostorokba, köztük a bécsújhelyiekbe, meglátogatja a badeni termákat s a laxenburgi császári kastélyt, majd az út menti flórát továbbra is figyelve 10-én érkezik Bécsbe.

Külön említést érdemel Brückmann látogatása Dobner Sebestyén Nándornál. Az Altdorfban végzett ügyvéd közéleti ismertsége mellett érme- és régiséggyűjteménye miatt is fontos kapcsolati pontja a Sopronba látogató idegeneknek. Brückmann mellett az 1715-ben Sopronban járó Simon Clements angol utazó s 1737-ben Jeremias Miles angol archeológus is megtekinti a gyűjteményt.¹⁶ Dobner 1717-ben egyébként királyi megbízást is kap a régiségek s római emlékek gyűjtésére.¹⁷

A jelentős érme- és régiséggyűjteményen, különleges természeti képződményeken s tárgyakon kívül Brückmann számos római régiséget is talál e gyűjteményben: halotti urnát,

¹⁴ Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása II. Descriptio Comitatus Semproniensis II. Szerk. Kincses Katalin Mária, Sopron 2006, 162 (= Sopron város történeti forrásai, C sorozat, 3. kötet).

¹⁵ E közlésének ellentmond az, hogy a XI. Úti levélben Fertőrákosról származó kövületek rajzát is közli.

¹⁶ *Csatkai Endre*: Idegenek a régi Sopronról. (Levéltöredékek, útinaplók) 1487–1841. Sopron 1938, 12, 16.

¹⁷ *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest 1982, 345.

síredényt, kígyófejes karperecet. A legnagyobb forrásértékkel azonban az a Dobnertől kapott, a 36. levélben közölt lista bír, mely az ügyvéd addigi megjelent még kéziratban lévő írásait tartalmazza. Az itt felsorolt 24 munka közül jelenleg mindössze négy ismert más forrásból. A *Historia Juris Hungarici* (Bécs 1719), illetve a *Sciagraphia dichotomica, decreti operis tripartiti, sive juris Hungarici, ad novum juris systema utilissima* (Bécs, é.n.) a brassói levéltárban, illetve az OSZK-ban megtalálható,¹⁸ az *Institutiones Juris Hungarici privati* (h.n., é.n.), valamint a *Lexicon Juris Hungarici nec non Civilis, Canonici, Feudalis et Criminalis compendiosum* [...] (h.n., é.n.) című munkák pedig Széchenyi Ferenc könyvtárának katalógusából ismertek.¹⁹ E katalógus említ egy *Harmonia Juris Divini et Hungarici ad festum Circumcisionis J.C.* (h.n., é.n.) című munkát is,²⁰ mely azonos lehet a Brückmann által közölt *Harmonia Juris Divini & Hungarici secundum ductum Evangelicorum*mal. Dobner többi munkája címének azonban Brückmann listája az egyetlen ismert forrása. Az említett művek három nagyobb csoportra oszthatók, melyek közül a legnagyobb a jogi tárgyú íróké. 14 írás tartozik ide: általános munkák, törvénygyűjtemények, jogi tankönyv, jogtörténet mellett jogi részterületeket tárgyaló művek, például a méltánytalan végrendelet megtámadásáról, a csódról s a védelem elméletéről. Legérdekesebb azonban *De Jure totalitorum Soproniensium* című munkája. Ez Sopron jogszokásait tartalmazhatta, s nem áll előkép nélkül. Lackner Kristóf – akinek munkásságát Dobner jól ismerte – egy évszázaddal korábban írt egy hasonló témájú munkát, a *Politíát*.²¹ Az örökösödési joggal kapcsolatos munkáknak sem Dobner az első soproni szerzője. Lackner 1595-ben megvédett doktori tézisei a végrendelet nélküli örökösödről szóltak.²² A csódról írt értekezése aktuális témát tárgyal: a csódjog a 17–18. században elterjed Európában, s számtalan Dobnerével azonos című értekezés születik.

Az *Ateista írásk gyűjteménye*, illetve az *Ingadozó Erasmus* képviseli a vallási tárgyú írásk csoportját, egy magyar–német rímtan, egy közhelytár, valamint az *A magyar nyelvben való fáradozás* című munka a nyelvi tárgyuakét.²³

Vegyes tárgyú írásai közül a legjelentősebb soproni helyrajza, mely az egyetlen jelenleg ismert ilyen tárgyú munka. *Földalatti Magyarország* című munkája pedig érmegyűjteményének rajzokkal ellátott katalógusa lehetett.

¹⁸ Régi Magyar Könyvtár. III / XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. I. kötet: 1712–1760. Összeállította Dörnyei Sándor és Szávuly Mária, Budapest 2005, 84 (a továbbiakban RMK III).

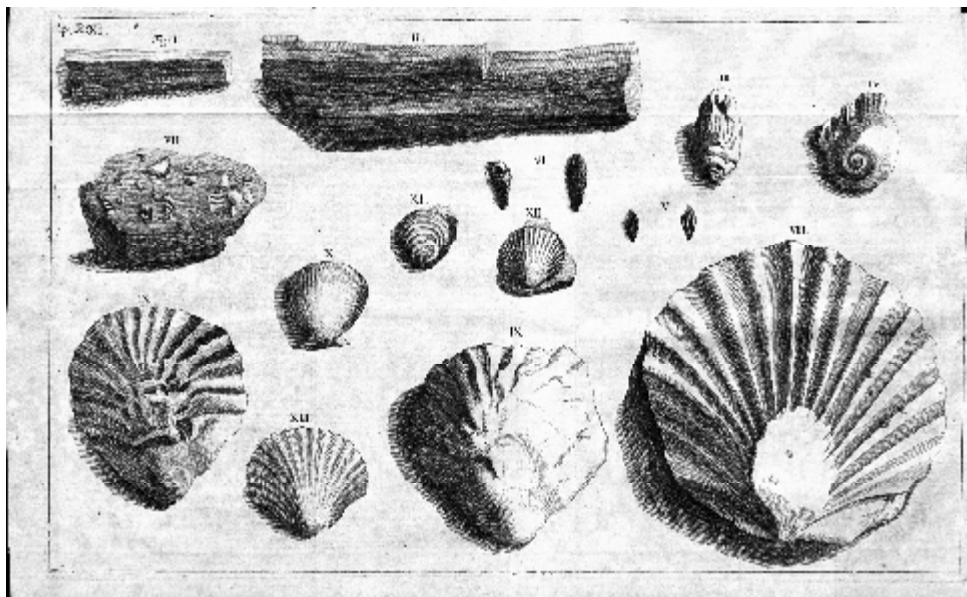
¹⁹ Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Tomus I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum. Sopron 1799, 282. (a továbbiakban Catalogus)

²⁰ Uo.

²¹ Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza. Vitae Christophori Lackner I.U.D. Hominis, brevis consignatio. Ford., bev. Tóth Gergely, Sopron 2008, 114, vö. még 25 (Sopron város történeti forrásai, C sorozat, 5. kötet).

²² Lackner Kristóf: i.m. 94.

²³ Dobner nem csak iskoláiban tanult verselni, a kor szokása szerint, hanem a szülői házban is találkozhatott a német nyelvű rímfaragással. Apja, a nagynevű ügyvéd s egykori polgármester, Dobner Nándor ugyanis szívesen verselt. Néhány versikéjét be is jegyezte naplójába, melyben azok fennmaradtak (jelzet: SL 1019-1, ill. 1019-4). Nem csak a verselés szeretete, de az apa jelentős könyvtára is öröklődött – 1729-ben – Sebestyén Nándorra (Házi: i.m. 345).

1. kép. Állítólagos megkövesedett emberi csont a fertőrákosi kőfejtőből (barna színű), VII. ábra: csigaházak Sopron melletti kőfejtőből, VIII–XIII: kagyló- és osztrigahéjak a fertőrákosi kőfejtőből (XI. Úti levél)

A Brückmann által felsoroltak mellett legalább kilenc további írás ismert Dobnertől,²⁴ aki írói munkájával családi hagyományt követett: apja, Dobner Nándor egy *Emblematikus szőlőlövészet* című munkát írt, valamint gyászbeszédet Bart Konrád és Sowitsch Kristóf evangélikus lelkészek temetésére.²⁵ Öccse, Ábrahám Egyed néhány beszéd s vers²⁶ mellett 1729-ben Bécsűjhelyt jogi és orvosi szótárt adott ki ügyvé-

²⁴ Vö. Catalogus, 281skk., RMK III, 85, illetve *Csatkai Endre: A soproni nyomdászat a 18. század első felében*. SSz 15 (1961), 39–52, itt 42–46. Hét munka megjelenési éve nem ismertek. Rövidített címeik a következők: Die unvergleichliche Vortrefflichkeit, unbeschreibliche Hoheit, Vorzug und Praeminenz dess ... Ertz-Hauses von Oesterreich. O.O. (1715. után; e mű lelőhelye ismert, I. RMK III, 85); Causae et praesagiae eversionis Civitatis, oder Unfehlbare Anzeigungen etc. einer zum Verderben eilenden Stadt; Additamentum de ratione Status (sive Leges municipales) civitatis Soproniensis; Felicitas seculi sub Carolo VI maximo fundatore quietis (németül); Quadripartita genealogia Seren. Archiducissae M. Theresiae Stematographice representans; Beantwortung der Frage ob der Verfolgte oder der Verfolger prostituiert würde; Sceletum Processus criminalis Judaeorum contra et adversus incarnatam Deitatem. A nyolcadik munka (Tractatus nomico-politicus de fundamento incltyti Regni Hungariae) kiadási éve (1726, Csatkai: i.m. 42) és lelőhelye is ismert (RMK III, 85); a kilencedik munka egy irodalmi antológia Delitiae poetarum Hungaricorum, regis Matthiae Corvini, Joannis Sambuci [...] címmel (h.n. 1727, lelőhely: MTAK Kézirattár, 553.043, vö. Csatkai: i.m. 46, aki közli az OSZK példányának jelzetét és a nyomtatás helyét, mely Sopron). *Kovács József László: A soproni parnasszus. Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől napjainkig*. Budapest 2003, 61) a következő további műveket ismeri Dobnertől: Calendarium Soproniense (1727), Tractatus de divisione bonorum (azaz Dobner második munkája az örökösödésről), Oeconomia Linguae Hungariae, illetve egy a magyar irodalomról írt Supplementum.

²⁵ Catalogus, 281sk., illetve *Kovács József László: Lövészünnep és szőlőlövészet*. Dobner Ferdinánd soproni városbíró emblematikus füzeté. VÁRhely 4 (1998), 109–121. Dobner Ferdinánd egy versét közli fia is az alább említendő Soproni piros tyukmönyben. Ezt kiadta *Kovács József László (Összeáll.): A céltáblákat szőlő díszítse! Szőlő- és lövészünnepek Magyarországon a 16–19. században*. Trauben sollen Scheiben zieren! Traubenfeste und Freyschiessen vom 16. bis 19. Jahrhundert in Ungarn. Budapest 2009, 52sk.

²⁶ Vö. *Csatkai Endre: A soproni nyomdászat a 18. század első felében*. SSz 15 (1961), 39–52, itt 42., 44. o.

dek számára, s ő a szerzője az 1718-ban Bécsben németül, majd Kassán magyarul is megjelent *Sopronyi piros tyukmony*nak, egy katolikus pamfletnek a lutheri tan ellen,²⁷ valamint egy Mária mennybemeneteléről szóló könyvnek.

Brückmann nem csak úti jegyzeteit használta Sopront bemutató, 1734-ben kiadott leveleinek megírásához, hanem a szakirodalmat is. Azt módszeresen gyűjtötte s tanulmányozta. Nem csoda, hogy Bél Mátyás, akit Brückmann személyesen is ismer, s munkásságát is ismeri, hozzá fordul, hogy készítsen bibliográfiát számára a Magyarországra vonatkozó szakirodalomról. A főként külföldi megjelenésű munkákat tartalmazó jegyzéket Brückmann 1742-ben egy Bél Mátyásnak írt levél formájában *Úti levelei* között ki is adja.²⁸ S nem csak Magyarország irodalmát tanulmányozza alaposan. Bécsi emlékeit, a város intézményeit, építményeit, könyvtárait, kertjeit számos levélben írja meg s mutatja be. Egyik levele pedig a Bécsre vonatkozó szakirodalom jegyzéke. Hasonlóképpen bibliográfiát készít a numizmatikai szakirodalomról, melynek maga is szerzője,²⁹ s több további tudományág irodalmáról.

Soproni leveleiben elsősorban saját tapasztalatait írja le. Más szerzőkre továbbvezető szakirodalomként, illetve – Sopronon kívüli helységekről szólva – régi történetek forrásaként utal. A Fischau folyó állítólagos vak pisztrángjairól például csak a jezsuita Amiodt István művéből értesül, nem a helyiektől a folyónál jártakor. A Bécsújhely melletti „terra pellucida”-bányászatról is vélhetően a szakirodalomból értesül (36. levél, 10. o.).

A levelek úti beszámoló, a helyi természeti, építészeti különlegességeket, különös szokásokat kiemelő s a növényzetet személyes megfigyelés alapján bemutató jellege a – továbbvezető – szakirodalmi hivatkozások ellenére megmarad (az egyetlen hosszabb kitérő Szent Rozália és Szent Kajetán a kismartoni Szentháromságoszlop kapcsán a szakirodalomból összefoglalt életrajza). A soproni irodalomból idézett munkákból, Komáromy János Péter a soproni borrhól írt 1715. évi disszertációjából, illetve Rosner Mátyás 1660-as Sopron leírásából Brückmann nem emel át levelébe részeket,³⁰ melyek kitérőként jelennének meg az úti beszámolóban. Balf fürdőjéről pedig nem is mond többet, mint hogy kénes vízű, holott ismerte, bár itt nem idézte a soproni Loew András a császári természettudományi akadémia értesítőjében, az *Acta physico-medica*ban megjelent vonatkozó értekezését.³¹ Brückmann több megjegyzése megtalálható a korabeli szakirodalomban is. A kicsiny belvároshoz mérten nagy külvárosokról, a Fertő tó méreteiről, Sopron nevének eredetéről, az evangélikusok temp-

²⁷ Catalogus, 281, illetve RMK III, 84. A császárhű evangélikus családban felnőtt Dobner Ábrahám Egyed katolikus szellemű munkáit konvertitaként írta. Vö. még *Kovács József László: A soproni parnasszus* (mint fent), 60sk.

²⁸ Franciscus Ernestus Bruckmannus: *Epistola Itineraria C. Sistens Scriptorum Rerum Hungaricarum*. Wolfenbüttel 1742. A levelet újra közli Szelestei N. László (Sajtó alá rend., bev.): *Bél Mátyás levelezése*. Budapest 1993.

²⁹ Franciscus Ernestus Bruckmannus: *Epistola Itineraria XLVI. Sistens Scriptorum Rerum Viennensium*. Wolfenbüttel 1751. Franz Ernst Brückmann: *Bibliotheca numismatica, oder Verzeichniß der meisten Schrifften, so von Müntz-Wesen handeln, was hiervon so wohl Historici (...). Wolfenbüttel 1729* (bővítések 1732-ben és 1741-ben).

³⁰ Joannes Peter Komáromy: *Dissertatio physico-medica de vino Hungarico Soproniensi*. Basileae 1715. Rosner Mátyás művének kivonatos fordítása: Rosner Mátyás: *Sopron leírása 1660-ból*. Fordította: Németh Sámuel, Bevezette és jegyzettel ellátta: Csatkai Endre. Sz 14 (1960), 300–311.

³¹ Andreas Loew: *Succinta descriptio duorum Hungariae medicorum fontium, quorum alter penes lacum Pisonium in Sempronensi comitatum ad pagum Wolffs, alter in Castris Ferrei comitatu penes Binkfeld enascitur* (IV, App. 1–6).

lomáról mások is szólnak.³² Ezeket az adatokat azonban Brückmann vendéglátóitól is megtudhatta. Az Úti levelek 1742-ben kiadott *Supplementum*-kötetében a soproni levelekhez is található kiegészítések.³³ Ezek azonban – érthető módon – már nem személyes, a levelekből kifejejtett úti emlékek, hanem a szakirodalomból átvett lényegesebbnek tartott adatok. Nem teljességre törekvő adatpótlás ez, ezért is elégszik meg mindössze Rosner Mátyás Sopron leírásának felhasználásával, melyből változtatás nélkül vesz át szövegrészleteket.

Tematikus úti leveleiben Brückmann szó szerint vagy eltérő szövegváltozatban, néhol pontosítva is, gyakran megismétli – illetve megelőlegezi – a 35. s 36. levélben Sopronról írtakat. *Quibusdam figuratis Hungariae lapidibus* című levelében (Ep. it. XI., Wolfenbüttel 1729) például közli Sopron nevének a Nagy Károly-, illetve III. Henrik-féle pusztítással kapcsolatos magyarázatát, szól a Glaser-dűlőben talált vaskovandról, s részletesen szól a Decard rektorral Rákosra tett kirándulásról.

Az *Úti levelek* s Brückmann további munkái nem ismeretlenek a magyarországi tudománytörténeti szakirodalomban, sőt Sopron helytörténeti irodalmában sem. A már említett orvos- s botanikatörténeti irodalom mellett a bányászat- s ásványtantörténeti irodalom is megemlékezik főként Brückmann felső-magyarországi utazásáról, ásvány- s bányaleírásairól, több ábrát is közölve az *Úti levelekből*, illetve a *Magnalia Dei*-ből.³⁴ Soproni leveleiből Csatkai Endre referál számos részletet – forrás-megjelölés nélkül – *Idegenek a régi Sopronról* című munkájában.³⁵ Szála Erzsébet *Sopron tudomány- és technikatörténetéből* című munkájának (h.n. 1997) az orvos Liebezeit Zsigmond Györgyről szóló fejezetében a 36. levélből idéz három rövidebb mondatot.³⁶ A 35. levélhez tartozó ábrákat Gombocz Endre közli botanikatörténetében.³⁷

Jelen kiadás Brückmann *Úti levelei* közül – tudomásom szerint – elsőként közöl kettőt teljes szövegében, fordítással, jegyzetekkel ellátva. A kiadás alapjául a hallei egyetemi s tartományi könyvtár példánya szolgált.³⁸

³² Vö. Rosner Mátyás: i.m. 304, Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I. Szerk. Kincses Katalin Mária, Sopron 2001, 32skk. (= Sopron város történeti forrásai, C sorozat, 1. kötet), Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása III. Descriptio Comitatus Semproniensis III. Szerk. Kincses Katalin Mária, Sopron 2006, 22skk., 190 (= Sopron város történeti forrásai, C sorozat, 4. kötet). Sopron latin s német nevével kapcsolatban Brückmann egymás mellé helyezi a Zeillernél, Kreckwitznél és Tscherningnél is olvasható (s vélhetően olvasott) a város Nagy Károly-, illetve III. Henrik-féle elpusztításával kapcsolatos, illetve a Rosner Mátyásnál olvasott Sempronius-elméletet. Vö. Bélay Vilmos: Egy 1687-ben Nürnbergben megjelent könyv Sopronról. SSz 10 (1956), 264–268, itt 267. o. (Kreckwitz, Zeiller és Tscherning munkáinak bibliográfiái adataival).

³³ Supplementum ad F.E. Brückmanni, D. Centuriam Epistolarum Itinerarium. Wolfenbüttel 1742, 28sk.

³⁴ Papp Gábor: A magyar topografikus és leíró ásványtan története. Miskolc 2002 (= Topographia Mineralogica Hungariae VII), *Izso István*: Tudósítások a Magyar Királyság ásványkincseiről és bányászatáról a 17. század közepétől 1830-ig megjelent európai periódikákban. Bányászattörténeti közlemények 7 (2009; IV. évf.), 29–54, itt 32. o.

³⁵ Csatkai Endre: *Idegenek a régi Sopronról* (Levéltöredékek, útinaplók) 1487–1841. Sopron 1938, 12–14.

³⁶ <http://mek.oszk.hu/02000/02058/02058.htm>

³⁷ Gombocz Endre: i.m. 164.

³⁸ A két levél és a supplementum jelzetei: Halle ULB Ung V 7 (3; 4; ill. 24). A GoogleBooks a közelmúltban – a levélfordítások s jelen bevezetés ekkor már elkészültek – közzétette Brückmann leveleit, köztük a soproniakat is:

http://books.google.de/books?id=Vt368ucho2wC&pg=PT456&lpg=PT456&dq=EPISTOLA+ITINERARIA+XXXVI.+SISTENS,+MEMORABILIA++SEMPRONIENSIA&source=bl&ots=rIcFgPztIO&sig=TGA5WY5H49EBNA5zS-97w5MUZ5I&hl=hu&sa=X&ei=xx_7UNmQJ4bYtAaS_IgGdW&ved=0CDMQ6AEwAtGk

A latin szöveg betűtívesztéseit a tárgyi jegyzetekkel együtt végjegyzetben található kiadói jegyzetekben korrigáltam; a nevekben elkövetett tévesztéseket nem javítottam. Brückmann a latin szöveg egyes kifejezéseit a (gyakran zárójelbe tett) német megfelelővel magyarázza. E magyarázatok a fordításban is eredeti nyelven találhatóak. Amennyiben a fordítás bizonytalansága megkívánta, az eredeti szöveg megfelelő kifejezését a fordított kifejezés után [ ]-ben közlöm. A Brückmann által használt központosítást nem normalizáltam (mindössze a felsorolások elemeit is elválasztó rövidítő pontokat helyettesítettem a rövidítések feloldásakor vesszővel), jelölt rövidítéseit ellenben – jelöletlenül – feloldottam. Ez alól kevés, a kiadói gyakorlatban általában feloldatlanul hagyott rövidítés képez kivételt, elsősorban a p. (pagina) rövidítés, továbbá az *Úti levelek* további darabjaira történő hivatkozás (Ep. it.). A levelekhez utólag írt *Supplementumot* s fordítását az áttekinthetőbb szövegkép érdekében az Olvasó nem a végjegyzetekben, hanem a levelek szövege után találja. A 11. illetve a 35. levelekhez tartozó ábrákat szintén. A latin szövegben * jelöli azon helyeket, melyekre a kiegészítések vonatkoznak.

Köszönet illet többeket, akik a levelek adatainak ellenőrzésében segítségemre voltak. Különösen pedig Hermann Istvánt, aki a fordítást, valamint Bartha Dénest, aki a növénytani részek fordítását ellenőrizte. A kiadásban maradt esetleges kifogásolható fordításokért a felelősség természetesen teljes mértékben a fordítót terheli.

Az *Úti levelekkel* a Sopron történetét kutató, s az érdeklődő Olvasó olyan szöveget vehet kezébe, melyből megtudhatja, a 18. század elején mi tünt fel Sopronban s környékén a kuriózumokat kereső, természettudományi érdeklődésű, művelt orvos utazónak, s mely több pontján forrásértékkel bír – részben éppen a kuriózumok s a korában Sopronban s környékén kerengő érdekes történetek tekintetében. Franz Ernst Brückmann magyarországi kapcsolatainak története s Magyarország természetrajzát leíró munkássága a szórványos szakirodalmi utalások ellenére még feltáratlanok. Bízunk benne, hogy e forrásközlés ösztönzi majd az ilyen irányú kutatások megindulását is.

A fordítást szeretett keresztapám, Németh István emlékének ajánlom.

**FRANCISCI ERNESTI BRVCKMANNI. / MEDICINÆ DOCTORI &c. / EPISTOLA
ITINERARIA XXXV. / SISTENS, / MEMORABILIA / SEMPRONIENSIA, / AD / VIRVM
NOBILISSIMUM CLARISSIMUM ATQVE / DOCTISSIMUM DOMINUM / DOMINUM /
HENRICUM JACOBVM SIVERS, / PHILOSOPHÆ MAGISTRVM ET REGLÆ PRVSSICÆ /
SCIENTIARVM SOCIETATIS INCLYTÆ / COLLEGAM CELEBRATISSIMUM /
FAVTOREM ET AMICVM CARISSIMVM. / WOLFFENBVTELUM MDCCXXXIV. [2:]**

Vir Nobilissime atque doctissime, favor et amice plurimum colende!

Anno 1723. die 29. Octobris Vienna Austriæ relicta, equo profecti sumus ad Prætorium, quod German: das Neue Gebäude, ceu diceres Neocstichon, & semper adhuc audit nova domus, licet jam plus quam centum annos numeret. Est arx imperialis, cum viridario, muro alto, in quo ad certas distantias, hinc inde altæ turres, in quibus feræ efferæ & valde crudeles, ursi, leones, tigrides, &c. quarum bestiarum catalogum si placet, evolve in Küchelbeckeri allerneuesten Staat von Wien p. 814. aluntur, cincta. Descriptionem arcis, ut & figuram Anno 1649. delineatam, vidimus in Matthæi Meriani Topographia Provinciarum Austriacarum p. 27. cum figura item conferatur Tollius in Epistolis itinerariis p. 106. Post hoc viridarium statim adest Ebersdorffium, 1. milliarium Vienna distans, prætorium Cæsareum & arx amœna, de qua Küchelbeckerus 1. caput pag. 805. &c. Schwächet, oppidulum/ Marckflecken/ & monasterium Capucinatorum, 2. milliaria Vienna distans. [3:]

Ad viam copiose crescunt Solanum vulgare baccis luteis, Chamæpytis, Marrubium album inodorum & Horminum foliis Salviæ.

Per pagum Rauchewart, Wiener-Herberge, ad quem fluvius cito properans, die Fischer / terminum Regni Hungarici & Archiducatus Austriæ ducit, devenimus Reiffenbachium, à fluvio Reiffenbach, qui istum locum pertransit, dictum; hæc aqua isto mense tam alta & rapida facta, pontes destruxit, ita ut navigio ex trabibus connexis & sine fabrica compactis facto flumen dictum trajicere coacti fuerimus.

Per Seiffersdorffium, Brockersdorffium, quem pagum fluvius Leiter, qui æque, ac præcedens, ripas transgressus, alluit, ad oppidulum & monasterium monti adhærens, Loretto dictum, pervenimus. Monachi vocantur Servitæ, quasi servi Mariæ. Hic loci primum sal gemmæ Hungaricum offendimus, quilibet rusticus duos lapides rotundes molares, quibus sal in farinam molit, in domo sua habet; sunt &, qui tantum in mortario cum pistillo id contundunt.

Ex hoc loco ulterius progressi sumus, milliariis spatio, per montes & sylvas usque ad oppidulum parvum, sed pulchrum, & castellum Eysenstadt. In hac sylvâ læte proveniunt Cornus, Ebulus, Juniperus, Halicacabus s. Alkekengi baccis rubris; per totum montem conchæ albæ, cochleæ, corallia & alia marina cum testis suis petrifacta in lapidibus nobis obvia sunt facta; imo mœnia, monasterium Lauretanum cingentia, istis petrifactis undique sunt referta.

Dicta arx, quæ in singulo angulo turrim habet, quadrata est; habitat in ista nunc temporis Princeps [4:] vidua de Esterhasi. Hæc familia de Esterhasi est quædam ex ditissimis, potentissimis & antiquissimis totius Regni Hungariæ, & traditur, stemma suum, uti Ducum de Croye, ordine non interrupto, quod ad originem suam, à patre omnium gentium, Adamo, usqua ad nostra tempora posse deducere.

Franz Ernst Brückmann, az orvostudományok doktorának stb. XXXV. úti levele Sopron nevezetességeiről. A nemes, híres és tudós férfiúnak, Heinrich Jacob Siversnek, a filozófia magiszterének s a nevezetes Porosz Királyi Tudományos Társaság nagyhírű tagjának, pártfogómnak és kiváló barátomnak. Wolfffenbüttel 1734 [2:]

Nemes és tudós Férfiú, nagyrabecsült Pártfogóm és Barátom!

1723. október 29-én az ausztriai Bécset elhagyva lovon mentünk Praetoriumba, melyet németül még most is das Neue Gebäude-nak, úgymond Neostichonnak, azaz új háznak neveznek, jóllehet már több mint száz évet számlál. Ez egy birodalmi kastély díszkerttel, magas fallal övezve, melyben bizonyos távolságra egymástól, itt-ott magas tornyok vannak, amelyekben vad és vérszomjas állatokat, medvéket, oroszlanokat, tigriseket stb. tartanak. A vadállatok katalógusát, ha úgy tetszik, olvasd el Küchelbecker Legújabb bécsi állam c. munkájában, a 814. oldalon.¹ A kastély leírását s 1649-ben készült rajzát láthatjuk Matth. Meranus: Az osztrák tartományok topográfiaja című művének 27. oldalán rajzzal; vö. továbbá Tollius: Úti levelek, 106. o.² E díszkert után rögtön a Bécstől egy mérföldre található császári szállás, Ebersdorff következik, egy bájos kastély, amelyhez vö. Küchelb. I. fej., 805.o. stb. Schwächet mezőváros (Marcktflecken), illetve kapucinus kolostor, Bécstől két mérföldre. [3:]

Az út mellett bőséggel terem a csucsor, köznyelven sárga ebszőlő,³ a kalinca ínfű,⁴ a szagtalan fehér pemetefű⁵ és a muskotály zsálya.⁶

Rauchewart s Wienerherberg községen át, mely mellett a sebes vízű, a Magyar Királyság és az Ausztriai Főhercegség határát képező Fischer folyó folyik, a települést keresztülszelő Reiffenbach folyóról elnevezett Reiffenbachba érkeztünk. E folyó vize ebben a hónapban olyannyira megemelkedett s felgyorsult, hogy szétrombolta a hidakat, úgyhogy összerögtött s megmunkálatlanul egymáshoz erősített fatörzsekből készített hajón kényszerültünk átkelni rajta.

Seiffersdorfon és Brockersdorfon⁷ át, mely községet a medrét az előzőhöz hasonlóan átlépett Lajta folyó mossa, a hegyen álló Loretto nevű városkához s kolostorhoz érkeztünk. Szerzeteseit szervitáknak, azaz Mária szolgálóinak hívják. E helyen találtunk először magyar kősót. Minden paraszt házában van két kerek malomkő, mellyel a sót liszté őrli; mások mozsárban törik össze mozsártörővel.

E helységből hegyeken s erdőkön keresztül végül az egy mérföldre található kiscsiny, de szép városkába s kastélyhoz, Kismartonba mentünk. Ebben az erdőben nyáron som,⁸ bodza,⁹ boróka,¹⁰ Halicacabon avagy piros páponya¹¹ terem; az egész hegységben fehér kagylókat, csigákat, korallokat és egyéb, héjukkal együtt megkövesedett tengeri élőlényeket találtunk a kövekben. Sőt a lorettói kolostort övező falakból mindenünnen visszaköszönnek ezek a megkövesedett maradványok.

Az említett vár négyszögletű, sarkain tornyok vannak; jelenleg az özvegy Eszterházy [4:] hercegné lakja. Ez az Eszterházy család az egyik leggazdagabb, leghatalmasabb és legősibb az egész Magyar Királyságban, s úgy tartják, családfája, ami saját eredetét illeti, mint a Croye hercegeké, megszakítatlan rendben, minden népek apjától, Ádámtól a mi időnkig levezethető.

Ante castellum omnium Hungariæ Regum icones a capite, cum thorace, ad usque abdomen, Brust=Bilder / in lapidem incisi sunt. Sub introitu testa testudinis eximia & extraordinariæ magnitudinis, nec non duo ingentia gigantum, uti perhibentur, ossa suspensa hærent; revera autem sunt Elephantum ossa, qualia E. Brown in Itinerario p. 166 etiam in propugnaculo Schinda observavit. In aula arcis duæ aquilæ vivæ aluntur.

Oppidulum duo habet monasteria 1) Franciscanorum & 2) virginum religiosarum; in priori purgatorium pictum erat, cum inscriptione:

O ihr Christen thut bedencken!

Uns ein heilig Almosen schencken.

item imago St. Johannis de Alvernia, qui, cum quinque Christi vulnera pro pauperibus animis devote coleret, tantum istarum numerum ex purgatorio liberavit, ita ut ingentes cohortes, scintillarum instar ex magno igne repleto furno, ex isto in cælum ascendere observaverit.

Mons Calvariæ sumtibus Principis Estzterhasi ædificatus, omnium in tota Hungaria pretiosissimus & elegantissimus; figura magna ex ære istum optime præsentat. Miracula perplura, si fides habenda, in hoc fiunt, in specie cæci recipiunt visum & claudi deambulant. Chronosticha in hoc sequentia sunt: [5:]

CorDa DeVota sVsCIpe DeVs.

***

DeLineatIo MontIs CaLVarIæ In HVngarIa:

CIrCa EisenstadIVM Ita sItVatI:

FabrICa fVnDatIonIs PrInCIpVM EsterhasI:

CVM VarIIs æDIFIcIIs:

In CVprVM reDVCTa:

GLorLosæ DeIpare VIrgInIs MarIæ LoCVs:

VaLDe MiraCVLosVs:

QVla IaM Ibi CæCI VIDent:

CLaVDIque aMbVLant:

SIC aLla pLVrIma proDIGIa fIVnt:

***

MarIæ seDVLVs CVLtor:

PaVLVs hoC MoDo pLantaVIt:

MIChaël Vero stabILIter æDIFIcAVIt:

DeCenter CVM eXpensIs:

OptIMI patrIs DILeCTVs fILIVs:

DeIparæ VIrgInI aCCePTIssIMVs:

Cooperante qVoqVe Consorte MargarIta.

Desana:

DeVota beatIssIMæ

VIrgInIs anCILLA.

A kastély előtt Magyarország összes királyának fejtől mellkason át a hasi részig tartó kőbe vésett mása, Brust=Bilder látható. A bejárat alatt egy kivételes, rendkívüli nagyságú teknőspáncél, valamint – amint mondják – egy óriás két hatalmas csontja függ; a valóságban ezek elefántcsontok, amelyeneket E. Brown, Útikönyv, 166.o. is megfigyelt Sempte erődjében.¹² A várudvarban két élő sast tartanak.

A városkának két kolostora van, 1) a ferenceseké és 2) a szent szüzeké;¹³ előbbiben a purgatórium képe látható a következő felirattal:

Ó, szent alamizsnát adjatok,

Keresztények, ránk így gondoljatok!

továbbá alverniai Szent János képe, aki, mikor Krisztus öt sebéet odaadóan ápolta a szegény lelkekért, oly sokat megszabadított közülük a tisztító tűzből, hogy óriási csapatokat látott szikrák formájában egy tűzzel telt nagy kemencéből az égbe felszállni.

A kálváriadomb Eszterházy herceg költségén épült, s egész Magyarország kálváriái közt a legértékesebb s a legfinomabb ízléssel készült, amit az ércből készült nagy szobor jól mutat. Számos csoda történik itt, ha hihetünk az elbeszéléseknek, különösen vakok kapják vissza látásukat s nyomorékok kezdenek el járni. Az itt látható kronosztikonok a következők: [5:]

A hív lelkeket emeld fel, Isten!

***

A Magyarországon, Kismarton mellett

Található Kálváriahegynek

Rézbe metszett rajza:

Az építmény különféle épületekkel együtt

Az Eszterházy hercegek alapítása:

Istenszülő dicsőséges Szűz Máriának

Szerfelett csodálatos helye:

Hiszen itt a vakok rögvest látnak:

A bénák járnak:

S számos más csoda történik:

***

Mária buzgó szántóvetője:

Pál ily módon elültette:

Mihály pedig szilárdan felépítette:

Csinosan, költségeket nem kímélve:

Kiváló apának szeretett,

Az Istenszülő Szűz által igen kedvelt fia:

Hítvesével, Desana Margittal,¹⁴

A boldogságos szűznek

Odaadó szolgájával együtt.

Prostat & hic imago (ein Gnadenbild) Mariæ cum puerulo in sinistro brachio; singuli, mater & filius, diademate coronati sunt; Virgo Deipara sceptrum in dextra manu, puerulus avem insinistra¹⁵ tenet; scia[6:]graphiam istius coloribus in charta pergamena pictam nobiscum in Germaniam attulimus. Porro adest pulcherrima Sacrosancti Trinitati dicata columna, Heilige Dreyfaltigkeits=Seule/ in qua literis deauratis sequentia verba legenda:

Ewiges Gelübdt

Oder

Ehren=Seule/

Welche von einer Königl. Freystadt Eissenstadt um Abwendung der leidigen Pest der allerheyligsten Dreyfaltigkeit und gekrönten Himmels Königin Mariæ, auch heil. Sebastiano, Rocho, Rosoliæ, Cajetano, Francisco Xaverio zu hohen Ehren allhier verlobt und aufgerichtet worden; GOTT erhöre gegenwärtiger Stadt dieses ihr gethanes Gelubdt/ und lasse sie von diesem Ubel von nun an befreyet leben; geschehen im Jahr 1713. den 5. September an

Welchen Tag Die Pest zVM ersten, GOTT gebe Letztens bey Vns eIngerIssen.

In primo latere: Heiliger Antoni, bey dein lieben Kind/ Zur Pest=Zeit allen Hülffe find.

In secundo: O heiliger Carole, mit der Bitt/ Stets Eysenstadt vor Pest behüt.

In tertio: O heiliger Ignati, bitt deinen liebsten Gott

Daß er uns nicht straff des Jähentodt.

Imaginem S. Rosaliæ virginis, crucifixum Dominum nostrum manibus tenentis, possidemus, in qua legitur:

Crucem Domini semper in mente, in ore, in signis fovete. Crux enim domini armatura vestra, invi[7:]cta contra Sathanam, galea custodiens caput, lorica protegens pectus, clypeus tela maligni repellens, gladius iniquitatem, & Angelicas insidias perversæ potestatis sibi propinquare, nullo modo sinens. S. Martialis.

Amor Crucifixi.

Pro avertenda peste. IV. Septembris

ROSALIA, à fundo gentilitio, qui Rosa dicebatur, quod mensibus illic singulis videntur rosæ, nomen sortita, ex Principe patre, Panormi in Sicilia nata, Caroli Magni de stirpe, & Siciliæ Regum propinqua sanguine, nobilissimis ob formam jam destinata nuptiis, palatia, opes, honores, splendorem generis, omnesque mundi illecebras, quas tanti ambiunt, fastidens, ad obviam profugit speluncam, illic illi fontana pro nectare: herbæ & radices præ condimentis, preces præ Musica, je junium¹⁶ & asperrima saxa præ plumis & lectulo: nec viror arborum, flores pratorum, saliares fontes, syderum flammæ recreabant, cum solius crucifixi aspectu, & amplexu se oblectaret.

Található itt egy Máriakép is (ein Gnadenbild), Mária bal karjában a gyermekkel; az anya és a fiú fejéssel koronázott, az Istenszülő Szűz jobb kezében jogart, a gyermek baljában madarat tart. [6:] Ennek hártyalapra festett színezett rajzát magunkkal hoztuk Németországba. Van itt továbbá egy szép, a Szentháromságnak szentelt oszlop, Heil. Dreyfaltigkeits=Seule, melyen aranyozott betűkkel a következő szavak olvashatók:

Örök fogadalmi
avagy
emlékoszlop/

A szenvedést hozó pestis elhárítására a legszentebb Háromságnak s a menny koronás királynőjének, Máriának fogadalomban ígérte s állította, Szent Sebestyénnek, Rókusnak, Rozáliának, Kajetánnak, Xavéri Szent Ferencnek tiszteletére is, Kismarton Királyi Szabad Város; Isten hallgassa meg a város fogadalmát/ s éltesse eztán mentesen e bajtól; 1713. szeptember 5-én. Mely napon a pestis először, s Isten adja, hogy utoljára tört be hozzánk.

- Az első oldalon: Drága gyermekednél találj menedéket/
Pestis idején, Szent Antal, mindenkinek.
- A másodikon: Könyörgésed óvja, ó, Szent Károly/
a pestistől meg mindig Kismartont, e várost.
- A harmadikon: Ó, Szent Ignác, kérd a drága Istent
Szörnyű halállal ne büntessen minket.

Birtokunkban van az Urunk keresztjét kezeiben tartó Szent Rozália szűz képe, melyen a következő szöveg olvasható:

„Urunk keresztje legyen mindig elmétekben, ajkaitokon, zászlóitokon. Mivel az Úr keresztje a ti legyőzhetetlen fegyveretek [7:] a Sátán ellen, a fejeteket vigyázó sisak, kebleteket védő mellvért, a gonosz fegyvereket elhárító páncél, kard, mely nem enged, hogy igazságtalanság s a gonosz hatalom angyali cselszövései bármi módon közélébe férközzenek. S. Martialis.¹⁷

A Megfeszített szeretete.

A pestis elhárításáért. Szeptember 4.¹⁸

A szicíliai Panormusban hercegi apától született, Nagy Károlytól leszármazó s Szicília királyaival vérrokonságban levő, előkelő házasságra formailag már eljegyzett Rozália, aki nevét a nemzetségi birtokról kapta, amit Rózsának hívnak, mert ott havonta megújulnak a rózsák, a palotákat, gazdagságot, hírnevet, a család tekintélyét s minden világi csábítást, amelyek után annyian sóvárognak, megvetve egy útjába kerülő barlangba menekült; ott nektár gyanánt kút, fűszerek helyett füvek és gyökerek, zene helyett ima, ágy és tollpelyhek helyett koplalás és érdes szikla [lett osztályrésze], s nem lelte örömét a fák üdeségében, mezők virágaiban, csobogó forrásokban s a csillagok tündöklésében sem, mert egyedül a megfeszített látványában gyönyörködött, s abban, hogy magához ölelte a feszületet.

Angelis doctoribus decurrebat Marianas salutes, quas Rosarium vocant, quod ut bullam mortua in pectore suspensum retinuit. Motienti¹⁹ cum Matre DEI filius, cumque Angelis Apostolorum principes adfuere, cœlestésque genii, ut paranympsi, sponsam ROSALIAM, contexto de rosis serito, coronatam deduxere ad divinum Sponsum. Sic dudum vixit, à mundo deserta, cœli habitatrix ROSALIÆ anima; at corpus rosis coronatum, in crucifixi amplexu, Anno Christi M.DC. XXV. crystallina in tumba repertum, sive illam paravere Angeli, sive quadringenti annis superfusa aqua in cristallum artifice natura induruit, clarè tamen nobis exhibuit ROSALIAM, inter Divos contra pestem in Sicilia sospitatores, patronam. Tu quod tumulo ejus inscriptum legis *Amore Domini mei*, tibi scriptum crede, & fac omnia amore Domini tui, ut æternum floreas *Ferrarius & Simon Martinus in vita*. [8:]

S. Cajetani, Confessoris imagine quoque gaudemus, in qua legitur:

A Lumine lumen.

Quidquid laboras, ad hoc laboras, ut videas. Nescio, quid magnum est, quod visuri sumus, quando tota merces nostra visio est. Ergo para, unde videas, quod amas, antequam videas. Augustinus in Psalmos 90.

Desiderium cœlestis patriæ.

Pro curatoribus animarum. VII. August.

Clericorum Regularium hic Fundator est, ab utero jam Bamæ Virgini devotus: præcox ei virtus, etiamnum puero, Sancti nomen peperit, quod, ne evanesceret, ab Aula Pontificia, ad quam ob doctrinam adscitus erat, exijt, honores declinans, structique suo ære nosecomiis,²⁰ ægrotantibus, etiam peste infectis, indefessa charitate inservit, ut inde animarum venator audiret. Ordini suo rigidam paupertatis legem fixit, ut sine redditibus essent semper, nec Elemosynam peterent, sed unâ in DEVM fiduciâ nixi, eo solo viverent, quod divinâ providentia illis, per pias animas, ultro tribueret. In se tantum non crudelis, totas noctes pervigil, corpus flagris lacerabat, octonis quotidie horis inter lachrymas precatus: sæpe in extasin rapiebatur, & Romæ quidem parvulum JESVM spectabilem, in explicabili mentis solatio, ex Matris Divinæ ulnis, in sua excepit brachia. Captâ urbe, verbera, tormenta, carceres pertulit, mœrore tandem, qui ex multiplicatis a seditiosa plebe DEI offensis, animam ejus lacerabat, fuit consumptus Neapoli, crebris & in vita & post mortem miraculis celebris, & contra pestem Potronus²¹, inter Sanctos Anno M.DC.LXXI, à Clemente X. relatus Breviarium Romanum.

Eysenstadio relicto, per pagum Zigendorff, cujus incolæ omnes sunt Cravati linguæ Germanicæ nec verbum intelligentes, die 31. Octobris Sempronium Oedenburg, quia ab Imperatore Carolo Magno & Henrico III. de[9:]vastatum & incultum redditum, Oede gemacht/ dictum vindemiarum tempore ingressi sumus.

Urbs a Sempronio, Romano, exstructa dicitur, hinc Sempronium vel Scopronium dicta, parva quidem est, sed spatiosa habet suburbia & septies oppido majora.* Tria monasteria adsunt: 1) Societatis Jesu. 2) Dominicanorum & 3) Franciscanorum.

Angyali tanítók buzdítására az olvasót mondta, amelyeket rózsafüzérnek neveznek, s azt mint egy pecsétet, halálában is kebléhez szorította. Halálakor jelen volt Isten fia anyjával, az apostolfejedelmek az angyalokkal, s a mennyei lelkek mint vőfélyek vezették a menyasszonyt, Rozáliát rózsákból font koszorúban isteni Vőlegényéhez. Így élt egykor a világtól elhagyatottan Rozália égben lakó lelke. Rózsákkal koronázott, keresztet magához ölelő testét pedig kristállysírban találták meg Krisztus 1625. évében. Akár az angyalok készítették azt, akár négyszáz év ráömlő vizét szilárdította kristállyá mesterien a természet, tisztán őrizte meg számunkra Rozáliát, a patrónát, akit Szicíliában a pestis ellen oltalmazó isteni védőszentek közt tartanak számon. Te, mivel Neked írta fel sírjára a feliratot: *Uram szeretetével, higgy és tégy mindent Urad szeretetével, hogy örök dicsőségben élj. Ferrarius és Simon Martinus, Eletrajz.*" [8:] Szent Kajetán hitvalló képét szintén örömmel látjuk. Ez olvasható rajta:

Fény a fényből.

Akármit fáradozol, azért fáradozol, hogy láss. Mily nagy dolog lehet az, amit látni fogunk, ha elég ahhoz, hogy teljes jutalmunk e látás legyen! Tehát gondoskodj arról, ami által majd láthatod, amit már szeretsz, mielőtt látnád. Ág., Zsoltármagyarázatok 90.²²

A mennyei haza vágya.

A lelkek gondozóinak. Augusztus 7.²³

Ő a Reguláris Klerikusok rendjének alapítója, kit már az anyai ölben a Boldogságos Szűznek ajánlottak:²⁴ erényessége korán, már gyermekként meghozta számára a Szent nevet, s hogy ez el ne enyésszen, a pápai udvart, ahová tanítás végett felvették,²⁵ elhagyta, kitérve a tisztségek elől, s saját összegyűjtött pénzéből fáradhatatlan szeretettel gondoskodott a kórházakról, a betegekről, még a pestisben szenvedőkről is, hogy azután lelkek vadászána nevezék. Rendje számára a szegénység szigorú törvényét írta elő, hogy ne legyen jövedelmük, sem alamizsnát ne kérjenek, hanem egyedül az Istenbe vetett hitre támaszkodva csak abból éljenek, amit az isteni gondviselés kegyes lelkek útján önként nekik juttat. Magával szemben szinte könyörtelen volt, egész éjszakákat átvirrasztva testét korbáccsal sanyargatta, naponta nyolc órát könyörgött könnyek közt, gyakran extázisba ragadtatott, Rómában pedig a gyönyörű gyermek Jézust megmagyarázhatatlan lelki bátorsággal isteni anyja karjából sajátjába vette.²⁶ Miután a várost elfoglalták,²⁷ megkorbácsolták, megkínózták s börtönbe vetették. Végül a szenvedéstől, mely az Isten lázongó népe által sokszorososan elkövetett jogtalanságok miatt lelkét gyötörte, Nápolyban halt meg. Életében s halála után is számos csodájáról volt híres, s a pestis elleni oltalmazóként tisztelték. A szentek közé 1671-ben X. Kelemen vette fel, Római Breviárium.

Kismartont elhagyva Cinfalva községen át, melynek lakosai mindannyian horvátok, s a német nyelvből egyetlen szót sem értenek,²⁸ október 31-én, szüret idején érkezünk az Oedenburgnak nevezett (mivel Nagy Károly és III. Henrik császárok [9:] elpusztították és pusztasággá változtatták – Oede gemacht) Sopronba.

Úgy tartják, a várost a római Sempronius építette, s ezért hívják Semproniumnak avagy Scopronnak. A város ugyan kicsi, de tágas külvárosai vannak, melyek mérete a városénak hétszerese. Három kolostora van: 1) a jezsuitáké, 2) a domonkosoké és 3) a ferenceseké.

Major pars incolarum Evangelio addicta est, licet Romanæ religionis gens quinque urbis templa, & Lutherani tantum domum precariam, ein Bett=Hauß/ possideant. Duobus tantum locis in tota Hungaria Evangelici aedem suam sacram in urbe habent, nempe hic loci & Schemnizii, in omnibus reliquis locis extra urbium mœnia est exstructa. Senatus ex viris Evangelicæ fidei dogmatibus addictus & Romano-Catholicis mixtus est.

In cœmetario, Evangelicorum cadaveribus destinato, est lapis sepulchralis Domini de Rentsch, supremi militum ducis, qui in Transylvania in duello è vita discessit. Hic vivus præceptum dederat, cor ei mortuo ex thorace exenterare, istud Sempronium portare, & in arca sepulchrali super corpus carissimæ suæ costæ, quæ hic loci sepulta, ponere, quod etiam factum, dum balsamis conditum a supremis quibusdam officialibus Sempronium apportatum, & solenni conductione in arcam sepulchralem, denuo suffossam & apertam, positum fuit. Sic in hac tumba bina corda & unum cadaver terræ mandata sunt, cum inscriptione a viro docto hac occasione facta:

Viator

Lege, Cuge

Duorum cordium

In uno corpore, in uno pectore

[10:] Corda invenis, chordde consonantes

Tam in vita, quam post vitam, consonantia

Cor

JOHANNIS JACOBI DE RENTSCH

Chiliarchæ equitum dum viveret, maxime strenui

Nominis RENTSCHIANI flosculi unici

Atque ultimi

Vere JOHANNIS, & JACOBI nomina gerens

Vt qui filius tonitru

Hostium tonitru

Inimicorum oppressor

Adversariorum calcator

Cujus cor contra minas, & machinas mortalium

Semper intrepidum stetit

Eheu! mortalis esse desinit

Sed altius indaga

Adspice, circumpice, perspice

Tumulum hunc,

Et in eo contumulatum

Cor, corpusque

A lakosok nagy része evangélikus vallású, jóllehet a város templomai közül öt a római felekezethez tartozóké, a lutheránusoknak pedig csak egy imaházuk van, ein Bett Hauß. Egész Magyarországon csak két helyen található a városban az evangélikusok temploma, mégpedig e helyütt és Selmecebányán; az minden további helyen a városfalakon kívül áll. A városi tanács vegyesen az evangélikus hit tanai iránt elkötelezett és római katolikus férfiakból áll.

Az evangélikusok holttesteinek kijelölt temetőben van Rentsch úr, főkapitány sírköve, aki Erdélyben vesztette életét párbajban. Ő még életében úgy rendelkezett, hogy halála esetén szívét vegyék ki mellkasából, vigyék Sopronba s koporsójában az e helyütt eltemetett kedvesének teste fölé helyezték. Ez így is történt, néhány főtiszt bebalzsamozva Sopronba szállította, s ünnepi tiszteletadás mellett az újból kiásott s felnyitott koporsóba helyezték. Így ebben a sírban két szív s egy test lelt nyughelyet. Rajta a felirat, melyet ez alkalomra írt egy tanult férfiú.

Vándor,

Hallj † két szívről

egy testben s egy lélekben.

[10:] Egyetértésben találd a szíveket,

Ez életükben s haláluk után is összeillő szíveket.

Rentsch János Jakab

lovasszerekes szíve,

míg élt, nagyon erős volt.

A Rentsch névnek egyetlen

S utolsó virága,

Illőképpen János s Jakab neveit viselő,

Mint ki a mennydörgés fia,²⁹

Az ellenség mennydörgése,

Elnyomója,

Az ellent eltaposó,

Kinek szíve a fenyegetések s halálos cselszövések ellen

Mindig rettenthetetlen maradt,

Ó jaj! – halandóságának vége már.

De mélyebbre tekints,

Lásd, szemléld, nézd meg jól

E sírhalmot

S a benne elhantolt

Szívet s testet,

MARIAE MAGDALENÆ DE RENTSCH

Quam Lucina fecit

De HAVFFIA

Matronæ & Pietate, & Virtute, & Eruditione eximiæ

Fœmiæ lectissimæ

Conjugis fidelissimæ

Quæ olim mater duarum filiarum

Nunc est filia matris omnium hominum

Nempe terræ

Vsque ad lætum resurrectionis diem

Vbi expectat vocem:

Sursum corda!

Sursum corpora!

Interim tute quiesce

Biga cordium conjunctissima

Et tu Viator

I licet.

[11:] Gymnasii Evangelici Rectorem, Dominum Deckart, virum probum & doctum, qui scientiam botanicam in deliciis habet & istam optime callet, salutavimus cum quo Croisbachium, oppidulum ad lacum Pisonis, I. milliarium Sempronio distans, ad Cardinalem Saxo-Zizensem, qui in hoc egregiam novam cum viridario habet arcem, pertinens, profecti sumus. Hic locus magnas et optimas habet lapicidinas, in quibus conchæ bivalves albæ striatæ & alaræ, admodum magnæ, cum testa, vide Ep.It.XI. figuræ VIII.X.XII.XIII. item Ep.It.XXXII. Tabula I. figura VIII. Ostreæ. vide Ep.It.XI. figuræ IX.XI. cochleæ, varia corallia & alia marina petrifacta, interdum Glossopetræ, quarum vero præsentibus nullum specimen invenire potuerimus, effodiuntur; paucis retro annis integrum humanum sceleton petrifactum in his repertum fuit, quod vero incauti latomi, quod dolendum, instrumentis suis ferreis male conquassarunt. Omni opera adhibita de hoc frustulum ossis accepimus, figuram istius vide Ep.It.XI. figura I.

Plantæ in hoc itinere nobis obviam factæ, sequentes fuerunt: Veronica, Viburnum, Pannonicum, Galega, Labrusca Virgilii, vulgo wilde Wein=Beeren/ sponte in altum in fruticetis crescit, fructus sunt baccæ parvæ nigræ, quas vix semimaturas, aves statim rapiunt. Stramonium, Alkekengi, Ossea, Cynosbaton, Cerinthe flore minore, Berberis, Cornus, Carduus capitulo elegantissimo, Dipsacus capitulo Scabiosæ, Helianthemum, Blattaria flore purpureo seu rubro, Senecion, Campanula flore majore, Ruta muraria, tres Gallarum species, Populus foliis subtus albis, Rubus, Digitalis flore luteo, Scabiosæ aliquot species, Pulsatilla, Sorbus torminalis, Ebulus, Clematis sepium, Cannabis sylvestris, Cacubalus seu Alsine baccifera. [12:]

A Lucina által Hauffiától
világra segített
Rentsch Mária Magdolnáét,
A családanyáét, kivételes jámborságú, erényű s műveltségű
jeles asszonyét,
Hűséges feleségét,
Ki egykor két leány anyja volt,
Most minden ember anyjának,
A földnek leánya,
Ahol a feltámadás örömteli napjáig
E hangra vár:
Fel szívek!
Fel testek!
Addig nyugodj békében,
Te legszorosabban egybefonódó szív-fogat.
És Te, Vándor,
Menj tovább.

[11:] Üdvözöltük az evangélikus gimnázium rektorát, Deckart urat, a kiváló és művelt férfit, akinek szívügye a növénytan, s abban rendkívüli jártasságú, s vele a Soprontól egy mérföldre a Fertő tó partján fekvő és a száz-szeztzi bíborshoz tartozó Rákos mezővárosba mentünk,³⁰ akinek van ott egy nagyszerű új kastélya díszkerttel. E helyen nagy és igen jó kőbányák vannak, melyekben igen nagy kéthéjú, fehér fésűs, illetve szárnyas kagylókat fejtettek ki héjastól. ld. Úti levelek, XI. levél, VIII. X. XII. XIII. ábrák, illetve Úti levelek, XXIII., I. tábla, VIII. ábra; továbbá osztrigákat, ld. Úti levelek, XI., IX. XI. ábra, csigákat, különféle korallokat s más megkövesedett tengeri élőlényt, olykor halfogakat is, melyeknek azonban ott jártunkkor semmilyen jelét nem tudtuk felfedezni [1. kép]; néhány évvel ezelőtt egy ép, megkövesedett emberi csontvázat találtak itt, amit azonban a vigyázatlan bányászok, mily fájdalom, vasszerszámaikkal nagyon szétroncsoltak. Minden igyekezetünket erre fordítva sikerült belőle szereznünk egy darab csontot, melynek rajzát lásd Úti levelek XI., I. ábra.³¹

Ezen az úton a következő növényekkel találkoztunk: veronika,³² bangita,³³ Pannonicum,³⁴ kecskeruta,³⁵ vadszőlő,³⁶ népnyelven wilde Wein=Beeren/ ez vadon nő a magasba a cserjésekben, s apró fekete bogyókat terem, amelyeket alig félélretten a madarak gyorsan elkapkodnak. Csattanó maszlag,³⁷ zsidócserezsnye,³⁸ szürke gurgolya,³⁹ csipkebogyó, közönséges szeplőlapu,⁴⁰ borbolya,⁴¹ som, szépféjú bogáncs,⁴² bogáncs-vakaró,⁴³ napvirág,⁴⁴ bordó, illetve piros virágú molyúzó,⁴⁵ aggófű,⁴⁶ nagyvirágú harangvirág,⁴⁷ kövi ruta,⁴⁸ három gubacsfa,⁴⁹ alul fehér levelű nyár,⁵⁰ szeder,⁵¹ sárga gyűszűvirág,⁵² néhány ördög szemfa, kökercsin,⁵³ barkócaberkenye, bodza,⁵⁴ erdei iszalag,⁵⁵ vadkender,⁵⁶ kukuba vagy bogyós sziléne. [12:]

Lacus Pisonis seu Neosidlensis, Einsiedler=See, Hungar. Förth, cujus supra mentionem fecimus, est septem milliaria longus & tria latus; aqua admodum nitrosa; in variis locis ad hunc lacum integra plaustra salis petræ, quod pecoribus lambendum offertur, effodiuntur. Olim piscibus dives erat, jam vero per plures annos rarissimi ex eo captura prehensi sunt, & isti præterea oculos habuerunt corrosos, qui aquarum salsarum acedini & corrosivitati tribuuntur; in littoribus hujus lacus avis Urocrotalus, der Vielfraß/ habitat; aquarum fluctus interdum varias cochleas parvas in terram protrudunt.

Ad hunc lacum optimæ notæ vineæ sunt, & vinum Soproniense generosissimum in montibus, Orientem spectantibus, prope hunc lacum, provenit. Conferatur Johannis Petri Komaroni dissertatio de vino Hungarico Soproniensi, quæ Basileæ 1715. 4t. prodiit, §. VII.IX.p.7.8. item Matthiæ Belii Prodrum Historiæ Hungariæ Nov-antiqæ. p.155. qui simul errores, quos Komaromi in allegata dissertatione commisit, correxit. Lacus aquas suas in nullum inde prodeuntem fluvium effundit; incrementum autem & decrementum majoris aut minoris uvarum quantitatis indicium præbet. Pagus Wolffs, ad lacum situs, fontem & balneum sulphureum habet, cujus aqua sulphurem redolet & sapit.* vide plura de hoc lacu apud Küchelbeck I. caput p.812.

Eodem die Sempronium pedem retulimus, proxime ad urbem, in quodam collicullo, latomias visitavimus, & in his stratum quoddam cochlearum parvarum, elegantissimarum albarum, cavarum, pellucidarum & petrifactarum, sed admodum fragilium, offendimus. vide figuram VII. Ep.It.XI.

Plura in sequenti epistola. Vale & fave.

Wolffenbuttelum 1734.

A Fertő, avagy Nezsideri-tó, Einsiedler=See, magyarul Förth, melyről fent említést tettünk, hét mérföld hosszú s három mérföld széles, vize nagyon lúgos; a tó mellett több helyen egész szekerekre való kőst bányásznak, melyet a marháknak adnak nyalogatni. A tó egykor bővelkedett halakban, azonban már több éve igen ritka a fogás, s ráadásul e halak szeme szét van roncsolva, mert ki van téve a sós víz savas és maró hatásának; a tó partvidékén él a rózsás gödény, der Vielfraß;⁵⁷ a víz hullámai időnként különféle apró csigákat sodornak a partra.

E tó mellett vannak a legjobbnak tartott szőlőskertek, a legnemesebb soproni bor pedig a tó mellett keletre néző hegyekről származik. Vö. Komaroni János Péter disszertációjával a magyarországi Sopron borairól, megjelent Bazelben, negyedrét alakban, 1715, §.VII. IX., 7. 8. o., továbbá Bél Mátyás, Prodromus az újkori és régebbi Magyarország történetéhez, 155. o., aki kijavítja a Komaroni által az idézett disszertációban elkövetett hibákat. A tó vizéből folyó nem ered; a vízszint növekedése és csökkenése pedig a szőlő nagyobb vagy kisebb mennyiségében mutatkozik meg. A tó mellett található Balf községnek kénes forrása s fürdője van, melynek vize kénes szagú s ízű. Többet a tóról l. Küchelbeck, I.fej., 812.o.

Ugyanaznap gyalog visszatértünk Sopronba, s közel a városhoz egy kis dombon kőfejtőket látogattunk meg, s bennük néhány apró, üres, szép fehér, áttetsző, megkövesedett, de törékeny csigaházat találtunk, l. Úti levelek XI., VII. ábra.

Többet a következő levélben. Minden jót!

Wolffenbüttel 1734.

**FRANCISCI ERNESTI BRVCKMANNI. / MEDICINÆ DOCTORI &c. / EPISTOLA
ITINERARIA XXXVI. / SISTENS, / MEMORABILIA / SEMPRONIENSIA, / AD / VIRVM
NOBILISSIMUM CLARISSIMUM ATQVE / DOCTISSIMUM DOMINUM / DOMINUM /
HENRICUM JACOBVM SIVERS, / PHILOSOPHÆ MAGISTRVM ET REGLÆ
BORVSSICÆ / SOCIETATIS SCIENTIARVM BEROLINI / ERECTAE COLLEGAM
MERITISSIMUM. / AMICVM ET FAVTOREM COLENDISSIMVM. / CVM FIGVRIS
ÆNEIS. / WOLFFENBVTTTELVM MDCCXXXIV. [3:]**

VIR CLARISSIME ATQVE DOCTISSIME, AMICE SVAVISSIME!

IN montibus Semproniensibus, Vir Clarissime, præstantissimum totius Hungariæ inferioris vinum crescit est sulphureo volatile, dulce & aurei plerumque coloris, (rubrum hic vile est, nec æstimatur) generosissimum, odoris confortantis suavissimi, saporis pæne ineffabilis suavis, exhilarans & nutriens. Silesii plerumque istud emunt & in regiones suas, integris plaustris, deducunt.* Vinum dulcissimum spirituosum, Ausbruch dictum, hic loci quidem non paratur, sequenti autem modo in quibusdam aliis Hungariæ locis conficitur; uvæ maturæ, quod ad petiolos semi resecantur, ita ut in vitibus pendulæ maneant, donec solis ardore flaccidæ redditæ, hæ demum prius⁵⁸ a torculariis calcantur & exprimuntur. Vinum Soproniense & tartarum in doliis deponit. Post hujus loci Nectar, optimum in Hung. inferiori vinum est Budense rubrum, bonum vinum cibarium, Tisch Wein sitim egregie fallens, stomachicum, tonicum, parum adstringens; album ibidem rarissimum est.

Die 5. Novembris toto aëre primum ningit, sol quidem meridianus nivem istam resolvebat, interim tamen vindemiæ damnum afferebat. [4:]

Urbs unicam tantum habet domum, in qua cerevisia coquitur, quæ vero, cum vilis sit, non multum æstimatur & a paucis bibitur.

Viros dictos Sopronienses, Dominum Pilgram, verbi divini Evangelii ministrum vigilantissimum, Doctorem Medicinæ Neuholt. Dominum Artner, Jctum⁵⁹ celeberrimum, qui in oppidulo Rust ad lacum Pisonis in præsentia vivit, Dominum Johannem Matolay, Candidatum Theologiæ Doctissimum frequentavimus, juxta ac Dominum Dopnerum, Advocatum & Jctum famigeratum, qui nummophylacium & variarum rerum rariorum apparatus possidet, ex quo speciatim notanda: 1) perplures nummi antiqui in Hungaria effossi. 2) Consulares & Imperatores, secundum ordinem, ferme omnes. 3) Numisma Augustum, Poloniæ Regem gloriosissimum memorabilem aperto thorace & corde diviso, in quo Dominus Lutherus videndus, exhibens. 4)

Franz Ernst Brückmann, az orvostudományok doktorának stb. XXXVI. úti levele Sopron nevezetességeiről. Az igen nemes, híres és tudós Heinrich Jacob Sivers úrnak, a filozófia magiszterének s a Berlinben felállított Porosz Királyi Tudományos Társaság érdemes tagjának, barátomnak s nagyrabecsült pártfogómnak. Rézmet-szetekkel. Wolffenbüttel 1734 [3:]

Híres és tudós férfiú, kedves barátom!

A soproni hegyekben, hírneves barátom, a legkiválóbb bor terem egész Alsó-Magyarországon, mely kéntartalmú, édes és többnyire aranyszínű (a vörösbor itt csekély értékkel bír, nem becsülik), igen nemes, rendkívül kellemes, erős illatú, szinte elmondhatatlanul kellemes ízű, mely felvidít és táplál. Ezt általában sziléziaiak vásárolják fel, s egész szekerekkel szállítják saját vidékükre. A legédesebb bort azonban, melyet aszúnak⁶⁰ neveznek, ehelyütt nem készítik; Magyarország némely egyéb vidékein azonban a következő módon készül: az érett szőlőfürtök szárát félig bemetszik, úgy, hogy a tőkén függve maradjanak, amíg a nap sugarai elfonnyasztják őket, s a préselőк csupán ezután tapossák és préselik ki azokat. A soproni bor a hordókban borkövet rak le. E hely nedűje után Alsó-Magyarország legjobb bora a budai vörös, jóféle asztali bor, Tischwein, mely kiválóan csillapítja a szomjúságot, gyomorerősítő, emésztésserkentő s összehúzó hatású. A fehér bor ott ritka.

November 5-én először mindenfelé havazott, s bár a déli nap elolvasztotta a havat, ez mégis kárt okozott a szüretben. [4:]

A városban csak egy házban főznek sört, melyet azonban – bár olcsó – nem sokra becsülnék, s csak kevesen isznak.

Az említett soproni férfiakat, Pilgram urat, az isteni evangélium igéjének fáradhatatlan szolgáját, Neuholt doktor urat, a jelenleg a Fertő tó melletti Ruszt városkában lakó híres jogtudós Artner urat,⁶¹ Matolay János urat, a teológia tudós kandidátusát gyakran meglátogattuk. Éppúgy, mint a híres ügyvéd s jogtudós Dopner urat, ki érmék s különféle ritkaságok tulajdonosa, melyek közül különösképpen említésre méltók a következők: 1) számos Magyarországon előásott régi érme, 2) consuli és császári pénzek rendszerezve, csaknem teljes számban,⁶² 3) egy Lengyelország dicső emlékű királyát, Ágostot nyitott mellvérttel s kettéhasadt szívvel ábrázoló érme, melyben Luther úr látható,⁶³

Multæ res naturales & curiosæ artefactæ, verbi gratia urnæ gentilium sepulchrales, lampades, vasa lacrymalia in solo Semproniensi reperta, sagittæ Turcicæ, globuli Martiales seu minera Martis rotunda, variæ magnitudinis, ex vineariis montibus Semproniensibus das Glaser=Weingebürge dictis, quorum figuram vide in nostris Magnalibus Dei in locis subterraneis Tomus I. Tabula V. Figura XI. p. 257. Patella ex cupro cæmentato Neosoliensi; Asbestus. Lignum petrifactum Semproniense. Sella, in qua sedens seipsum vehit. Brachialia veterum ferrea capitibus serpentinis ornata. Scriptorum istius, Historiam & jura concernentium, partim editorum, partim edendorum, sequentem catalogum folio 4t impressum nobiscum communicavit, quem verbotenus inserere hic placet: [5:]

SEBASTIANI FERDINANDI DOBNERI à RANTENHOF,
Soproniensis Hungari Jcti lucubrationes.

1. Lexicon Juris Hungarici.
2. Institutiones Juris Hungarici.
3. Historia Juris Hungarici.
4. Sciagraphia Dichotomica Tripartiti.
5. Doctrina Defensæ.
6. Thavernicalia.
7. Hungaria Subterranea. id est delineatio nummorum veterum in Hungaria erutorum.
8. Neue Reim=Art/in Teutsch= und Hungarischer Sprach.
9. Harmonia Juris Divini & Hungarici secundum ductum Evangelicorum.
10. Conamina linguæ Hungaricæ.
11. Regni Hungarici leges in ordinem alphabeticum redactæ.
12. Topologia Sopronii.
13. Prosopopæia Imperatorum, eorumque vita, symbola, fata & epitaphia.
14. Loci communes.
15. Supplementa in Aszalayanum opus.
16. Cautio circa Processum criminalem Hungariæ.
17. Rationes contradictionis contra inofficiosum Testamentum.
18. Collectio scriptorum Atheisticorum.
19. De Jure dotalitorum Soproniensium.
20. Erasmus vacillans. [6:]
21. parens satisdationibus non obnoxius.
22. De concursu Creditorum.
23. Vita Alexandria⁶⁴ Magni heroico carmine scripta.
24. De facili redemptione 13. oppidorum D. Scepusiensium Politico-Juridicus.

4) számos természeti képződmény s különleges tárgy, pl. pogány halotti urna, lámpás, soproni földből előkerült síredény, török nyilak, a Glaser Weingebürge-nek nevezett soproni szőlőhegyekről⁶⁵ előkerült különböző nagyságú vasgolyók, avagy gömb alakú vasérc, melyek rajzát ld. Magnal. Dei in locis subterr. c munkánk I. kötetében, V. tábla, XI. ábra, 257. o.; tányér besztercebányai kicsapódott rézből;⁶⁶ azbeszt; megkövesedett fa Sopronból; szék, melyben a benne ülő magát hajtja; kigyófejekkel díszített régi vas karperec. Részben nyomtatott, részben nyomtatásra váró történelmi és jogi tárgyú írásainak negyedréf folio alakban nyomtatott jegyzékét átadta nekünk, melyet itt alkalmasnak látunk szó szerint közölni: [5:]

A soproni magyar jogtudós, RANTENHOFFI DOBNER SEBESTYÉN FERDINÁND éjjeli gyertyavilágnál való munkálkodása.

1. A magyar jog lexikona.
2. A magyar jog tankönyve.
3. Magyar jogtörténet.⁶⁷
4. A Tripartitum kettős árnyképe.⁶⁸
5. A védelem elmélete.⁶⁹
6. Tárnokjog.
7. Földalatti Magyarország, avagy a Magyarországon a földből előkerült régi érmék rajzai.
8. Új rímtan / német és magyar nyelven.
9. Az isteni és a magyar jog harmóniája az evangélikusok vezérfonala szerint.
10. A magyar nyelvben való fáradozás.
11. A Magyar Királyság törvényei ábécé szerint rendezve.
12. Sopron helyrajza.
13. Fiktív beszéd a császárokról. Életük, jelképeik, végzetük és síremlékeik.
14. Közterek.
15. Adalékok Aszalay művéhez.
16. Cautio a magyarországi büntetőeljáráshoz.
17. Bizonyítás a méltánytalan végrendelet elleni eljárásban.
18. Ateista írások gyűjteménye.
19. Sopron összes jogáról.
20. Ingadozó Erasmus. [6:]
21. Kezességre nem kötelezett szülő.
22. A hitelezők csődületéről.
23. Nagy Sándor élete hősi énekekben elbeszélve.
24. A 13 szépségi város kiváltásának politikai-jogi lehetőségéről.⁷⁰

In armamentario* panem ostendunt petrifactum, de quo & fragmentum Dominus modo jam laudatus Dopnerus possidet. Artolithus proprie non est panis petrifactus, ein zu Stein gewordenes Brod/ sed potius lapis figuram panis præ se ferens. Exempla panis in lapidem mutati vide apud Pitzschmannum von Schlesischen Semmel Gewächse. p. 76. 77. item Valentinum in Museo Museorum Parte II. p.27.

Gymnasium Evangelicorum* ibidem est bene constitutum, in hoc supra nominatus Dominus Deckart, munere Rectoris fungitur, & cum sex collegis Philosophiam, linguasque Latinam, Hungaricam, Slovacam & Germanicam docet.

Urbs duas portas majores & unam minorem habet; item duas apothecas pharmaceuticas Evangelicas. Physicus urbis erat D[oc]tor Hartung,⁷¹ Romano-Catholicus; & D[oc]tor Liebezeit, Evangelicus poliater celeberrimus est. Physicatus hic loci est dignitas ambulatoria, Medicus Romano Catholicus ad dies vitæ ista gaudet, quo mortuo, Medicus Evangelicus in ejus locum succedit, & sic porro, una vice Evangelicus & altera vice Romanus. – Victum & amictum incolæ, quod ad majorem partem, ex vino, cum quo magnam exercent mercaturam, habent. Lingua in urbe communis⁷² est Teutonica. Monetarum & Hungaricarum & Cæsarearum usum habent. Frumenta & victualia, nec non vinum, nostro tempore, nul[7:]lius erant pretii in Hungaria, modius tritici XVI crucigeris, & libra carnis I ½ cruciger, vendebatur. Dono hic accepimus fabas quasdam minores, sub titulo: Ungrische Caffé-Bohnen/ quas quidam, loco granorum Coffé, ibidem in usum trahere solent, sed admodum amaricantes sunt.

Strumæ scrophulæ, tumores p.n. glandularum colli & aurium, hic & in vicinia frequentes; Ab aniculis hoc malum spongia strumali, Bad=Schwamm/ superstitiose curatur: emunt istam in taberna pharmaceutica, sed digitis non ante, quam pharmacopœus istam in terram projecerit, attingunt; tunc parte calceamenti posteriori lignea, Absatz am Schuh/ calcant, terque in ista sese circumrotant; tunc manibus apprehendunt, in pulverem comminuunt & ægrotis propinant.

Fructus torrefactos, gespicktes Obst dictos, sequenti modo parant: conquunt verbi gratia pyra, tunicam exteriorem detrahunt, in furno torrefaciunt; & in ista undique amygdala dulcia decorticata concisa infarciunt; pruna siccanda, ab ossibus liberata, horumque loco amygdala decorticata alba, vel quarta nucis juglandis parte in ista intrusa, arefaciunt. Ejusmodi fructus, in conditorum, confitures,⁷³ & mensarum secundarum locum, vinum bibentibus apponuntur & substituuntur.⁷⁴

Sempronii est integra sylva Castanearum, in qua cives singuli certas arbores, quas quotannis quassare & demetere possunt, habent; magnus his fructibus repletus saccus duobus vendebatur florenis; plurima castanearum pars cum putaminibus hic coquitur, & [8:] demum detracta tunica, comeditur; rarissime assantur. Cyclaminis quædam species sponte in hac sylva læte floret. Frumentum Turcicum, alias Mais, in Hungaria Kuckerutz appellatum, hinc inde inter vites plantatur, cedit equis, porcis, anseribus in pabulum gratum hominibus pluribus nimium duce est. Wallachi panem suum flavescens, quem Male vocant, ex hujus farina coquunt; grana hujus tritici, ratione coloris, sunt alba, lutea, nigra, rubra, purpurea, brunna & variegata, & sæpe una arista omnium dictorum colorum grana in se continet.

A fegyvertárban megkövesedett kenyeret mutogatnak, melyből egy darab az imént dícsért Dopner úr birtokában van. Az artolithus valójában nem megkövesedett kenyér, azaz ein zu Stein gewordenes Brod, hanem inkább egy kenyér alakot formáló kő. Kővé vált kenyérré példa ld. Pitzschmann a Sziléziai Zsemleképződményről, 76. 77. o.⁷⁵ és Valentinus a Mus. Museorumban, II. rész, 27. o.

Az evangélikusok gimnáziuma jól szervezett, rektori tisztjét a fent nevezett Deckart úr látja el, s hat tanártársával filozófiát s latin, magyar, szlovák és német nyelvet tanít.

A városnak két nagyobb és egy kisebb kapuja van, továbbá két evangélikus gyógyszer-tára. A városi orvos a római-katolikus Hartung doktor volt, s igen híres az evangélikus alorvos, Liebezeit doktor. A városi orvosi állás váltakozó tisztség, a római katolikus orvos élete végéig tölti be, s halála után evangélikus orvos lép a helyébe, és így tovább, egyszer evangélikus, másszor római vallású. A lakók élelmüket és ruházatukat legnagyobb részben a borból termelik ki, mellyel nagy tételben kereskednek.⁷⁶ A városban az általánosan használt nyelv német. Mind magyar, mind császári pénzt használnak. Sem a gabona, sem más élelmiszer, még a bor sem [7:] drága időnkben Magyarországon, egy véka búza 16 krajcárba, egy font hús pedig 1 ½ krajcárba kerül. Ajándékba kaptunk itt bizonyos Ungrische Caffé-Bohnen nevű apróbb babokat, amelyeket itt némelyek kávészemek helyett szoktak használni, s amelyek felettébb kesernyések.

Itt és a környéken gyakori a pajzsmirigy-megnagyobbodás, a nyak- és fültájéki nyirokdaganatok. Az idős asszonyok ezt a betegséget daganat elleni szivaccsal, Bad-Schwamm-mal kezelik babonás módon: a szivacsot a gyógyszer-tárban vásárolják meg, de nem érintik meg ujaikkal azelőtt, mielőtt a patikárius a földre dobja. Ekkor cipőjük fából készült hátsó részével (Absatz am Schuh) rátaposnak, háromszor körbefordulnak rajta, majd kézbe veszik, porrá törik, s a betegekkel megitatják.

Az aszalt gyümölcsöt, melyet gespicktes Obstnak neveznek, a következő módon készítik: p.o. a körtét megfőzik, a héját lehántják, s kemencében megaszalják; majd mindenfelől hámozott s apróra vágott édes mandulát tűzdelnek bele; az aszalni való szilvát kimagozzák, s a mag helyére hámozott fehér mandulát, vagy egy negyed dióbelet raknak, s így aszalják. Az ily módon elkészített gyümölcsöt befőtt s desszert gyanánt tálalják étkezés után, s bort fogyasztanak mellé.⁷⁷

Sopronhoz tartozik egy gesztenyés, melyben minden egyes polgárnak vannak fái, melyeket minden évben lerázhatnak s leszüretelhetnek; egy e gyümölcs-sel töltött nagy zsákot két forintért adnak; a gesztenye legnagyobb részét héjában főzik, s [8:] csupán fogyasztáskor hámozzák meg; igen ritkán sütik. A ciklámen egyik fajtája ebben az erdőben nyáron vadon virágozik. A törökbúzát, avagy Maist, melyet Magyarországon kukoricának neveznek, a szőlőtőkék közé vetik, s lovak, disznók, ludak kedvelt takarmányául szolgálnak, s nem kevésbé kedveli számos ember is. Az oláhok sárgás színű, málénak nevezett kenyerüket ennek lisztjéből sütik; e búza szemei színüket tekintve lehetnek fehérek, sárgák, feketék, vörösek, bíborszínűek, barnák és tarkák, s gyakran ugyanazon kalász minden említett színű szemet tartalmaz.

Boves Hungarici, quorum pulchritudo & proceritas jamdudum est celebratissima, sunt admodum magni, coloris cinerei & fulvi, hujus causa inde, quod nunquam ferme sub tecto dormiant, sed omni tempore, diurno & nocturno, æstivo & hyberno, in campis & pratis pascuis maneant, deducitur; cornua in fronta gestant longa, magna & albicantia, quorum extremitates nigricant; in ventriculis non raro tophi & globuli, leves & quasi polita, Haar=Balle & Kugeln / moschum quodammodo redolentes, generantur; quendam ex vaccæ Hungaricæ ventriculo desumptum in Museo nostro conservamus, quem Figura I. in tabula apposita exhibet.

Oves singulæ, quarum jam plures hoc tempore in Hungaria agnellos lactabant, cornua contorta, interdum ulnam cum quadrante alta, gerunt, horum unum linea imminuta, nach dem vergnügten Maßstab/ Figuram II. apposui.

Quercus in sylvis admodum crassæ & proceræ, quod ad folia, quæ Figuris V VI & glandes Figura IV quæ Germanorum glandes querneas crassitie & magnitudinē superant, cum calicibus magnis hirsutis & crispis, & alio monstroso quodam hirsuto æque vegetabili, videnda, ab arboribus quercicis in Germania multum distant. Laricis, quæ arbor in montibus Hungariæ nunquam non læte viret, conos in magnitudine naturali Figura III. communicavimus.

Die VII. Novembris urbi valediximus, & per pagum Mandorff, in quo monasterium ordinis St. Pauli, Pauliner=Mönche/ Neostadium, vulgo Wiener=Neustadt, quod 4. miliaria Sempronio & 6. Vienna, Stiriam versus, non procul a fluvio Leuta, distat, profecti sumus. Multis retro seculis Quadrata Neukirchen vocabatur, & magna olim fuit urbs. Leopoldus V. Anno 1186. ex lapidibus angularibus quadratis musco obductis, Neostadium, urbem pulchre structam et contra hostes optime munitam, erexit. Hoc propugnaculum, cum nunquam hactenus expugnatum sit, adhuc virgo est. D[octo]r Jacobus Wolff Fölseis erat urbis physicus, & Doct[or] Wolff poliater. Pharmacopolia duo adsunt & 7. monasteria: 1) Canonicorum 2) Societatis Jesu. 3) Capucinatorum, 4) Cisterciensium 5) Paulinorum. 6) Carmelitarum & 7) Virginum sacrarum, Carmeliterinnen. In Capucinatorum claustro legimus:

Effigiem Christi dum transis pronus honora,
Non tamen effigiem, sed quem designat, honora,
Hanc recolas & mente colas, quod cernis in ipsa,

Nam Deus est, quod imago docet, sed non Deus ipsa. Beatus Pater Johannes a Cruce primus Carmelita discalceatus, eximius Doctor mysticus, & Seraphicæ virginis ac matris nostræ Theresiæ fidelissimus in reformatione coadjutor.

Preces Romano-Catholicorum, quando statuum [10:] crucifixi, die Marter oder Crucifix, transeunt, sequentes sunt.

HERR JESU Christ! durch das bitter Leyden dein,
Wolst meiner armen Seelen gnädig seyn!
item O JESU, die grosse Marter dein,
Laß an uns nicht verlohren seyn.

A magyarországi marhák, melyek szépsége s magas termete régóta nagyon híres, igen nagyok, hamu és fakó színűek, melynek oka pedig abból vezethető le, hogy szinte sohasem alszanak fedél alatt, hanem minden időben, nappal s éjjel, nyáron s télen a mezőkön és legelőkön maradnak. Homlokukon hosszú, nagy, fehér szarvat viselnek, amelynek végei feketék. Gyomrukban nem ritkán sima, mintegy lecsiszolt tufakövek és golyócskák – Haar-Balle és Kugeln – képződnek, melyek illata némileg a pézsmára emlékeztet;⁷⁸ egy magyarországi tehén gyomrából kivett darabot múzeumunkban őrzünk, ezt a mellékelt tábla I. ábrája mutatja [2. kép].

Egyes juhoknak, melyek közül Magyarországon ezidőtájt sok már bárányait szoptatja, csavart, olykor négy rőf hosszú szarvuk van; egyet kicsinyített méretben, nach dem vergnugten Maßstab, a II. ábrán ábrázoltunk.

November 7-én búcsút vettünk a várostól, s Mandorf falun át, ahol Szent Pál rendjének (Pauliner-Mönche) kolostora található, Újhelyre – népnyelven Wiener Neustadt – mentünk, ami Soprontól 4, Bécstől 6 mérföldre fekszik Stájerföld irányában, nem messze a Lajta folyótól. Sok évszázaddal ezelőtt Quadrata Neukirchen-nek nevezték, s egykor nagy város volt. Újhelyt, e szépen felépített s az ellenség ellen megfelelően megerősített várost V. Lipót emelte mohával bevont, négyszögletes kövekből 1186-ban. Ez az erősség máig is érintetlen, mert eddig még sohasem vették be ostrommal. A városi orvos Jacob Wolfgang Fölseis doktor volt, s Wolff doktor a városi alorvos. Gyógyszertárból kettő van, s hét kolostor: 1) a kanonokoké, 2) a jezsuitáké, 3) a kapucinusoké, 4) a cisztercieké, 5) a pálosoké, 6) a karmelitáké és 7) a szent szüzeké, azaz a karmelita nővéreké (Carmeliterinnen). A kapucinus kolostorban olvashatjuk a következő feliratot:

Hajtsd le fejed, s tiszteld Krisztus képét, ha előtte
Jársz, s ne feledd, üzenet van rejtve mögötte,
Újra tekints rá, s véd az eszedbe: az Isten

Az, mit e képen látsz, de a kép nem az Isten.⁷⁹ Boldog Keresztes Szent János atya,⁸⁰ az első sarutlan karmelita, a misztika kiváló doktora s Teréz anyánknak, az angyali szűznek⁸¹ leghűségesebb segítője a reformokban.

A római katolikusok, amikor a keresztszobor, [10:] azaz Marter avagy Crucifix mellett elhaladnak, a következő módon imádkoznak.

Urunk Jézus Krisztus! Keserű szenvedésedre kérlek,
vedd kegyelmedbe az én árva lelkem.,
illetve
Ó Jézus, engedd, hogy kereszthalálok
ne legyen reám nézve hiábavaló.

In mœnium fossis magnos nautilos offendimus. Terra pellucida non procul a Neostadio effoditur vasorum pulcherrimorum, illis quæ porcellam dicunt, similis, vid⁸² Rauch Oratio de salubritate Austriæ p. 23. Truttæ omnes, teste Patris Stephani Amiodt libri Germania in naturæ operibus admiranda, p. 66. in flumine Fischau prope hanc civitatem, visu destitutæ dicuntur, vide plura apud Küchelbeck⁸³ I. caput p.809. E. Brown in Itinerario p.196. Mathias Puel in Itinerario Thalassico. p.33.

Per pagum Matzendorff & Colenbrun, ad quem Maria in sic dicta domo sacra, Heilig Hâußgen/ pallio magno amplo & proluxo, sub quo de uno latere viri, de altero fœminæ confugiebant, vestita, coloribus picta erat, cum epigraphe:

Unter deinem Schutz und Schirm fliehen wir, o heilige Gottes=Gebährerin.

ad thermas Badenses Austriacas s. Panoniæ, Baden, oppidulum thermis, quarum numero septem adsunt, celebratissimum, pervenimus. Aqua thermalis sulphure, quod ad latera se applicat, plurimo & alumine imprægnata, odorem ovorum putidorum habet. Familiæ nobiles Austriacæ, in specie Viennenses, æstivis mensibus, has egregias & salutare thermas, partim sanitatis, partim recreationis ergo, magna copia frequentant. De harum aquarum virtute vide Mouquentinus, Melissantes in Geographia Novissima p.799. Matthæus Merianus in [11:] Topographia provinciarum Austriacarum p.4. cum figura thermarum item Edward Brown I. caput p. 195. Küchelbeckerus I. caput p. 813. In foro publico pulcherrima columna, Heil. Dreyfaltigkeits=Seule cernitur.

Hic loci, in Augustinorum monasterio, vir quidam, bona natus familia, splendide sepultus requiescit, qui alius viri ditissimi formosam amore illicito prosequutus uxorem, istum virum aliquandoprehendit, columnæ alligavit, & in præsentia istius & prolium, impure ac flagitiose cum ista inquinata vixit. Rebus Venereis peractis, adulter cum adulterata gravi somno sepulti sunt. Filiolus patri cultrum dedit, quo ligaturas sibi solvit, & adulterum cum adultera, nec non filiolum, quæ iussa patri cultrum in mensa repositum porrigere recusaverat, violentæ morti tradidit. Hic occisus postea, in dicti monasterii templo, cum pompa solenni sepultus fuit. vide Johannes Wolfius Tomus II. lectiones memorabiles folium 575. item Franciscus de Rosset in Theatro tragico, Historia XIII. p.m. 455. item Männlings Curiositätten-Alphabet Part.III. p. 385 &c.

Vina hujus vicinæ omnia sunt sulphurea. His thermis relictis Müllersdorffium, in quo chiliarcha Philippi ornatissimam arcem, cum viridario pulcherrimo, habet, ad sine muris vicum & castellum Imperiale, amœnum & venatorium, Laxenburgum, olim Lachsendorffium, duobus Vienna mill. distans, pertransivimus; sub introitum characteribus monachorum legitur: id est 1440. quo anno forsitan hoc castrum vetustissimum ab Alberto III. cum plica, Archiduce Austriæ, exstructum? Sacra Cæsarea Majestas Carolus VI. haud raro hic loci ardearum venationem, die Reiher=Beitze/ in deliciis habet. Falcones [12:]

A várárokban nagy csigákat találunk. Nem messze Újhelytől olyan áttetsző földet bányásznak, amelyből nagyon szép, a porcelánnak nevezettekhez hasonlatos edények készülnek; l. Rauch, Oratio de salubritate Austriae, 23. o.⁸⁴ A város melletti Fischau folyó pisztrángjai állítólag, Amiodt István atya Németföld csodálatos természete című könyve 66. oldalának tanúsága szerint, mind vakok, l. még Küchelbecker I. fej., 809.o., E. Brown: Útikönyv, 196.o., Math. Puel: Tengeri útikalauz, 33.o.

Matzendorf és Kollnbrunn falvakon keresztül – ahol az úgynevezett szent házban, Heilig Häußgen, színes festmény látható: Mária széles és hosszú nagy köpennyel borítva, mely alá az egyik oldalról férfiak, a másiktól nők menekültek, a következő felirattal: Oltalmad alá futunk, Istennek szent anyja!⁸⁵ –

az ausztriai avagy pannóniai badeni fürdőkhöz érkeztünk, a termáiról, melyekből hét van, igen híres Baden városkába. Az ember testéhez tapadó nagy mennyiségű ként és timsót tartalmazó termálvíz záptojás szagú. Az ausztriai, különösen a bécsi nemesi családok a nyári hónapokban nagy számban látogatják e kiváló és egészséges termákat, részben gyógyulás, részben felüdülés céljából.⁸⁶ E gyógyvizek jó tulajdonságairól l. Mouquentinus, Melissantes: Új geográfia, 799. o., Matth. Merianus: [11:] Az osztrák tartományok topográfiája, 4.o., a fürdő rajzával; továbbá Edw. Brown I. fej., 195.o. Küchelbecker I. fej., 813.o. A főtéren szép oszlop, a Szentháromság oszlop látható.

E helyen az ágostonosok kolostorában egy előkelő családból származó, pompásan eltemetett férfi nyugszik, aki egy másik, gazdag férfi szép feleségét tiltott szerelemmel üldözte, a férfit egyszer elkapta, oszlophoz kötötte, s az ő és gyermekei jelenlétében gyalázatos s szégyenletes módon egyesült a tisztátalan nővel. Miután bujálkodtak, a két házasságtörő mély álomba merült. A kisfiú kést adott apjának, amivel az kötelekeit megoldotta, és kegyetlen halálba küldte a házasságtörőket, s kislányát is, aki megtagadta apja parancsát, hogy az asztalon lévő kést nyújtsa oda neki. A meggyilkolt férfit ezután az említett kolostortemplomban ünnepi dísszel temették el, l. J.Wolfius, Olvasmányok és említésre méltó dolgok,⁸⁷ II.köt., 575. lap, továbbá Franc. de Rosset, Tragikus történetek, XIII. történet, 455. o., illetve Männling: Különlegességek ábécéje, III. rész, 385.o. stb.

A környék minden bora kénes. A fürdőket elhagyva Müllersdorfon át, ahol Philipp ezredesnek van díszes kastélya gyönyörű kerttel, a Bécstől két mérföldre levő falak nélküli faluba és birodalmi mulató- és vadászkastélyba, Laxenburgba, az egykori Lachsendorfbba mentünk; bejárata fölött szerzetesírással ez olvasható: , azaz 1440 – talán ebben az évben emelte III. (Lófarkas) Albert, Ausztria főhercege ezt a régi kastélyt? Ő Szent Császári Felsője, VI. Károly gyakran tölti kedvét itt gémvadászattal (Reiher-Beitze). Itt nevelkednek a császár sólymai, [12:]

Imperatoris, qui ardeis insidiantur, hic aluntur, præterea adest collegium supremum falconeriæ, das Kâys. Obrist=Hof Falcken=Meister=Amt/ ad quod sequentes personæ pertinent: Dominus Johannes Albrecht, Dominus de St. Julian, comes Sancti Romani Imperii de Walsee, supremi falconeriæ aulicæ Cæsareæ Magistri. Dominus Ignatius Lantz, Cæsareæ Aulicæ falconeriæ Secretarius. Ein Râiher=Falcken=Meister. Ein Millan-Falcken=Meister. Ein Krâ=Falcken=Meister. Ein Revier=Falcken=Meister. 19. Falcken=Knechte. 2. Râiher=Wârter & 2. Jungen. 10. Falckner=Jungen. 2. Hunds=Jungen.

Sequuntur aves & reliqua animalia, quæ, præsentate Imperatore Carolo VI. gloriosissimo anno 1721. Laxemburgi, tempore ardearum venationis, capta sunt: 114. ardeæ. 88. lepores. 67. picæ. 23. anates sylvestres 35. cornices. 9. Mandel=Krâhen. 23. Millan, forsitan Milvii? 1. Corvus. 2. Perdices. 2. Dõigen. 2. Wind=Wâchel. 2. Vultures. Summa 368. animalia. Sub porta castelli gigantis costa, 2 ½ ulnas longa (revera est costa balænæ) monstratur; item pervetustus culter venatorius, Hirschfänger, ferreus, quartam centenarii partem pondere superans, quem dictus homo giganteus in vita gestasse traditur. In arce vitulus duobus capitibus pictus; item varia animalia rariora & aves curiosæ feræ, fartura distentæ, observantur. In fossa prope arcem turris obsoleta, in qua olim lavatrina, ad quam aqua calida ex thermis Badensibus in cuniculis subterraneis ducta fuit, exstitit, adhuc cernitur. Post castellum est Imperatoris theriotropheum, in quo cervi, inter quos rara quædam parva species maculata, Tendeln dicta, capreoli &c. vivi servantur. Laxemburgi & palatia viridariaque principis Schwartzbergensis, Comitum de Schönborn, de Schlick & multorum aliorum Imperatoris Ministrorum status, visu & admiratione digna; plura de hoc loco vide apud Küchelbeckerum I. caput p.800. & E. Brown. I. caput p. 66. 255.

In via Viennensi Papaver corniculatum flore rubro, Cerinthe flore majore & minore luteo nobis obviam facta, & sic, absoluto itinere Semproniensi, die X. Novembris Austriæ metropolin resalutavimus, hujusque itineris memoratu digna in dictis annotavimus. Vale & fave. Wolffenbuttelum 1734.

amelyek a gémekekre vadásznak, továbbá itt található a fősolymász kollégium, Kay. Obrist=Hof Falcken=Meister=Amt, melyhez a következő személyek tartoznak: János Albert, St. Julian ura, Walsee birodalmi grófja, császári udvari fősolymászmesterek. Ignatius Lantz, a császári udvari solymászok titkára. Egy kócsagsolymász mester. Egy kányászmester. Egy varjászsolymász-mester. Egy ölyvész-mester. 19 solymászinas. 2 gémmőr és két legény. 10 solymászlegény. 2 vadászinas.

A madarak és egyéb állatok felsorolása következik, melyeket a dicsőséges VI. Károly császár 1721-es laxenburgi tartózkodása alatt a gémvadászatkor elejtettek: 114 gém, 88 nyúl, 67 szarka, 23 erdei réce, 35 varjú, 9 szalakóta, 23 Millan, talán kánya?, 1 holló, 2 fogoly, 2 csóka [Döigen].⁸⁸ 2. vörös vércse, 2 héja. Összesen 368 állat. A kastély kapuja alatt egy óriás 2 ½ rőf hosszúságú bordacsontja látható (bizonyára egy bálna bordája); továbbá egy igen régi, vasból készült, a mázsa negyed részénél is többet nyomó vadászkesz, Hirschfanger, melyet állítólag az említett óriási férfi hordott életében. A várban kétféjű borjú képe, továbbá különféle ritka állatok és kitömött, különleges ragadozómadarak láthatók. A vár melletti árokban még most is látható az a rozzant torony, melyben egykor a fürdő volt, melyhez a badeni thermákból földalatti csatorna vezette a melegvizet. A vár mögött van a császár állatkertje, melyben élő szarvasokat, köztük egy ritka, kicsi, foltos, dámszarvasnak nevezett fajt, őzbakokat stb. őriznek. Laxenburgban megtekintésre érdemesek és bámulatra méltók még Schwarzenberg herceg, Schönborn és Schlick grófok és számos más császári miniszter palotái, díszkertjei; többet e helyről l. Küchelbeckernél, I. fejr. 800. o. és E. Brown, I. fejr., 66., 255. o.

A Bécs felé vezető úton piros szarvasmák és sárga közönséges és nagy szeplőlapu [cerinthe major] tárult szemünk elé, s soproni utazásunkat befejezván november 10-én ismét az ausztriai nagyvárost köszöntöttük. Ennek az útnak méltó megemlékezésül a mondottakat feljegyeztük. Minden jót! Wolffenb. 1734.

Supplementum ad Francisci Ernesti Brückmanni, D. Centuriam Epistolarum Itinerarium

[28:] Ad Epist. XXXV. pag. 9. Oedenburg, a Germanica voce Oeden, id est desertum, & vocabulo Burg, quod arcem seu castellum denotat, cum ab initio foundationis, locus inanis & desertus fuerit, in quem deinde Sempronius, primus fundator, castellum exstruxit, quod per successionem temporis integra factum civitatis est. Celeberrima haec Regia juxta ac libera civitas, in Hungaria inferiori, Hungaris dicitur Sorpony, & exinde Latine quoque Sopronium vocatur, quamvis rectius Sempronium, Edenburgum Latinis appellandum sit. Locus alias & perquam amoenissimus, saluberrimus, ac jucundissimus.

Ad pag. 12. St. Wolffs, ad Sempronianam pertinens jurisdictionem, fontem et balneum sulphureum habet saluberrimum [29:] ac utilissimum, ad quod etiam ex circumjacentibus locis, homines in magna satis frequentia conflunt, & ibi a morbis suis insanibilibus nonnunquam, ac gravissimis, liberantur.

Ad pagum harkau, qui quoque Sempronianus est, acidulae utilissimae bibuntur.

Ad Epist. XXXVI. pag. 3. civitas, quod ad vineas, agros & prata, ditissima est, nulla enim urbs in tota ferme Hungaria tantis abundat vineis, atque haec ipsa, cum singuli fere civium, etiam qui vilioribus se annumerant, vineas ibidem proprias aliquot habeant. Davidus Fröelichius in viatorio suo de vinis Sempronienibus non inconvenienter testatur, esse nimirum eadem adeo generosa & fortia, ut cum Hispanico, Cretico ac Corsico quaedam certent.

Pag. 6. linea 6. in armamentario, variis, iisque plurimis tormentis, sclopetis, aliisque instrumentis bellicis refertissimo. &c.

Linea 14. Gymnasium Evangel. celeberrimum, extra urbem in Hungaria famigeratissimum est, sex distinctas habens classes.

Munimentum urbis sat validum & firmum, irregularis figurae, non contemnendum est, undique duplici vallo, superiori & inferiori, murisque subinde totidem egregiis cinctum ac circumdatum est, propugnacula deinde quatuor fortissima habet, e quibus viriliter satis se defendere obsessi possunt, & cum laude saepius contra Turcas strenue se defenderunt, ac victoriam nacti sunt, circumcincta quoque est fossa irrigua. Turrim, ad recondendum pulverem tormentarium, debito constitutam loco, optimam ac utilem habet.

Conferatur M. Jacobi Schnizleri, Cibinio Transylvani, dissertatio geographica exhibens descriptionem breviorē celeberrimae illius Regiae juxta ac liberae civitatis Sempronii, Respondens Mathias Rosner, Sempronio-Hungarus. 4t. Wittenberga 1660.

Adalék Franz Ernst Brückmann Ötszáz úti leveléhez

[28:] A XXXV. levélhez: 9.o. Oedenburg, a német Oeden, azaz puszta és a Burg szóból, amely várat illetve kastélyt jelöl, mivel alapításának kezdetén állítólag kietlen és puszta hely volt, ahol majd Sempronius, az első alapító, várat emelt, mely az idők során városi jogállást nyert. Ezt az Alsó-Magyarországon fekvő igen híres királyi és egyben szabad várost magyarul Sopronynak, latinul pedig Soproniumnak is hívják, bár helyesebb lenne latinul Semproniumnak, vagy Edenburgumnak nevezni. A hely egyébként igencsak szép fekvésű, kellemes és egészséges.

12.o. A soproni bírói fennhatóság alá tartozó Balfnak igen egészséges és hasznos kénes forrása és fürdője van, [29:] amelyet még a környéken fekvő helységekből is nagy számú ember látogat, s ott szabadulnak meg súlyos, néha gyógyíthatatlan betegségeiktől.

Harka faluhoz, mely szintén Sopronhoz tartozik: [itt] igen jó savanyú vizet isznak.

A XXXVI. levélhez, 3.o.: Mivel a város nagyon gazdag szőlőkben, szántókban és rétekben, szinte egész Magyarországon nincs még egy város, mely annyira bővelkednék szőlőskertekben, mint ez, hogy szinte minden polgárnak, még a tehetősebbnek nem számítóknak is, van néhány szőlője. Frölich Dávid igencsak találóan állítja útikönyvében a soproni borról, hogy az kétségkívül olyan nemes és erős, hogy némelyik a spaynyollal, krétaival és korzikaival is felveszi a versenyt.

6.o., 6. sor: a különféle dolgokkal, például sok lövedékkel, muskétával s más hadieszközzel telezsúfolt fegyverraktárban. stb.

14. sor: a városon túl, Magyarországon is igen ismert a nagy hírű, hat osztályos Evangélikus Gimnázium.

A város erős és szilárd, szabálytalan alakú erődítése nem lebecsülendő; ezt kettős sánc, egy nagyobb és egy kisebb, majd ugyanannyi kitűnő fal övezi, s veszi körül. Van továbbá négy igen erős bástyája, amelyekről kellően bátran lehet védekezni ostrom esetén, s melyekről gyakran nagy dicsőséggel védekeztek a török ellen, s szereztek győzelmet. Ezt vizesárok veszi körül, s tartozik hozzá egy lőpor tárolására szolgáló, megfelelő helyre épített és alkalmas torony is.

Vö. az erdélybeli szebeni M. Schnizler Jakab földrajzi disszertációját, mely rövid leírást ad e híres királyi és szabad városról, Sopronról, Felelő: Rosner Mátyás,⁸⁹ Sempronio-Hungarus, negyedré, Wittenberg 1660.

- ¹ A levélben rövidítve visszaadott könyvcím téves is. Johann Blasius Küchelbecker Brückmann soproni utazása után, 1730-ban Hannoverben kiadott munkájának címe *Allemeuete Nachricht vom Römisch-Kayserlichen Hofe nebst einer ausführlichen Beschreibung der Kayserlichen Residenzstadt Wien und der umliegenden Oerter*.
- ² Tollius Magyarországon is járt, s Úti leveleit (Amsterdam 1700) Sopronban is olvasták. Loew Frigyes Károly orvos bizonyosan, mert hivatkozik rá 1739-ben a magyar orvosokhoz és botanikusokhoz írt levelében, Loew Károly Frigyes magyar nemes, a Császári Természettudományi Akadémia tagja, levele valamennyi országrész híres botanikusához, amelyben a pannon flóra összeírásáról osztja meg velük véleményét ... Sopronban, Rennauer János Fülöp nyomdász betűivel. é.n. (1739), in: Szemelvények Loew Frigyes Károly és Deccard János Kristóf Soproni flórájából (1739). Ford. Grüll Tibor és dr. Csapody István, Sopron 1992, 7. o. (Líceumi füzetek, 2. szám). Talán az ő példánya került később a líceum könyvtárába, ahol ma is megvan.
- ³ Tudományos neve *Solanum villosum*, syn.: *S. luteum*, magyarul sárga csucsor.
- ⁴ Tudományos neve *Ajuga chamaepitys*.
- ⁵ Tudományos neve *Marrubium vulgare*, magyarul orvosi pemetetű.
- ⁶ Talán természetéből elvadultva; tudományos neve *Salvia sclarea*.
- ⁷ Az előzőekben megnevezett helységek a mai Rauchenwarth, Wienerherberg, Seibersdorf és Brodersdorf. Utóbbi esetében a Brockersdorf írásmód nyomdahiba lehet, csakúgy, mint a Reiffenbach írásmód, mely a Reisenbach nevű patakot jelöli. A patak mellett, s Brückmann által szintén Reiffenbachként említett település vélhetően Reisenberg.
- ⁸ *Cornus* sp. A területek mind a két somfaj (húsos som – *C. mas* – és vörösgyűrű som – *C. sanguinea*) előfordul.
- ⁹ Tudományos neve *Sambucus ebulus*, magyarul földi bodza.
- ¹⁰ Tudományos neve *Juniperus communis*, magyarul közönséges boróka.
- ¹¹ Tudományos neve *Physalis alkekengi*, magyarul zsidócsereznye.
- ¹² Az ősellatok s az Európában különlegesnek számító nagytestű állatok (elefánt, cethal) csontjainak újkori kultuszáról l. *Csatkai Endre*: A soproni műgyűjtés története. (Budapest 1938), 4skk. Brückmann Edward Brown munkájának német fordítását használta az 1686-os első nürnbergi kiadásban. Ezt a kiadást említi ugyanis 100. úti levelében (Ep. it. Scriptores rerum Hungaricarum, Wolfenbüttel 1741). A semptei utalás a magyarországi útleírás angol eredetijében (1673) a 86. oldalon található. Ez figyelembe veendő a soproni levelek további Brown-hivatkozásánál. Brown ugyanitt egyébként a laxenburgji kastély bejáratánál függő óriáscsontokat is említi, melyekről az 54 évvel később odautazó Brückmann nem szól. Talán 1723-ban már nem voltak ott.
- ¹³ Itt Brückmann nyilvánvalóan *virginum sacramentum* ért, azaz a szent szüzekre gondol, s nem általában apácákra, amit a *virgines religiosae* kifejezés jelöl. A szent szüzek ágostoni regula szerint élő apácák.
- ¹⁴ Teljes nevén Anna Margherita Tizzone Biandrate-val, a Piemont tartománybeli Desana grófnőjével.
- ¹⁵ *In sinistra*.
- ¹⁶ *Jejunium*.
- ¹⁷ A bekezdés idézet John Marshall, avagy Martiall 1564-ben Antwerpenben megjelent *Treatise of the Cross* című művéből.
- ¹⁸ Szeptember 4-e Szent Rozália halálának napja (1160). Rozália holtteste megtalálásának évében, 1624-ben e napon ünnepi körmenetet tartottak Palermóban tiszteletére s hálából a pestis megszűnéséért, melyet a később szentté avatott Rozáliának tulajdonítottak. A palermói pestis végleg valójában csak 1625-ben szűnt meg.
- ¹⁹ *Morienti*.
- ²⁰ *Nosocomiis*.
- ²¹ *Patronus*.
- ²² Az első két mondat fordítását a válogatott zsolttármagyarázatok magyar fordításából vettem át: Zsoltárelmélkedések, zsolttármagyarázatok. Szent Ágoston és Maurus Wolter szövegei alapján szerkesztette Dobszay László. Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom 1997, 75.
- ²³ Szent Kajetán ünnepe.
- ²⁴ A napvilágot megpillantó Kajetánt anyja Szűz Máriának ajánlotta. A *Bamae* szó bizonyosra a hivatalos katolikus megnevezést, a Beatae Mariae-t jelöli, melyet liturgikus szövegekben gyakran BM(V)-ként rövidítenek.
- ²⁵ Kajetán nem tanított Rómában. A pápai udvarban iratszerkesztő volt, mely hivatalt II. Gyula pápától nyerte el. Az „ob doctrinam“ kifejezés esetleg – nem túl egyértelmű szóvalasztásként – Kajetán Rómában töltött novíciusi idejére utalhat, s ez esetben „tanulás végett“-ként fordítandó. Lehetséges azonban, hogy Brückmann Thienei Kajetánt e ponton összetévesztette Tommaso Cajetan de Vio bitorossal, Thienei Kajetán kortársával, aki valóban tanított Rómában, s akinek nevét Németországban jól ismerték. Thienei Kajetánról a Brückmann által hozzáférhető életrajza is csak átvitt értelemben említi, hogy a pápai udvarban „tanítómaster“-ként tisztelték (Leben deß heiligen Cajetani Thiene Ordens Stifftern Clericorum Regularium, der Regulierten Priester / die Theatiner genannt. Aus dem It. übers. von Hannß Georg Meychel, München 1671, 28).
- ²⁶ A legenda szerint Kajetán a szent éjen a gyermek Jézus bölcsője előtt imádkozott Santa Maria Maggiore templomában, amikor megjelent neki Mária a gyermek Jézussal, akit Kajetán karjára helyezett, Heinrich Krauss / Eva Uthemann: Was Bilder erzählen. Die klassischen Geschichten aus Antike und Christentum. München: C.H. Beck 2003, 437.

---

²⁷ V. Károly csapatai 1527-ben (Sacco di Roma).

²⁸ Vö. Bél II, 162!

²⁹ Vö. Mk. 3,17.

³⁰ Keresztély Ágost szász (Sachsen-Weitz) hercegről van szó (1666–1725), aki győri püspökként volt birtokos Rákoson.

³¹ Az itt említett XI. Úti levélben Brückmann óvatosságra int a megkövesedett emberi csontokról szóló történetek hitéleti illetően. A levélhez mellékelte rajzon (lásd I. kép) közölt képről ellentétben a fenti magyarázattal a XI. levélben azt állítja, az Sopron mellett talált megkövesedett fadarabot ábrázol. Kísérője, Deccard rektor arról tudósítja, hogy az ilyen köveket Sopronban toll-, s papírkések élezésére szokták használni, Franciscus Ernestus Brückmannus: Quibusdam figuratis Hungariae lapidibus. Wolffbüttel 1729, 3°.

³² *Veronica* sp. Több faj is él a területen.

³³ Tudományos neve *Viburnum lantana*, magyarul ostormémbangita.

³⁴ Nem egyértelmű, e név mely fajt jelöli. Talán nem önálló fajnév, hanem a megelőző, tőle vesszővel elválasztott bangitára utal.

³⁵ *Galega officinalis*.

³⁶ Minden bizonnyal a ligeti szőlőről van szó (*Vitis sylvestris*).

³⁷ Tudományos neve *Datura stramonium*.

³⁸ Tudományos neve *Physalis alkekengi*.

³⁹ Tudományos neve *Seseli osseum*.

⁴⁰ Tudományos neve *Cerintho minor*.

⁴¹ Tudományos neve *Berberis vulgaris*, magyarul sóskaborbolya.

⁴² Brückmann valószínűleg a bókoló bogácsra utal (*Carduus nutans*).

⁴³ Tudományos neve *Dipsacus Fullonum* L., magyarul erdei mácsonya.

⁴⁴ Ma két faj (szürke napvirág – *H. canum* – és közöséges napvirág – *H. ovatum*) is előfordul a területen.

⁴⁵ Tudományos neve *Verbascum phoeniceum*, magyarul lila ökörfarkkóró.

⁴⁶ Több faj is él a területen.

⁴⁷ Több nagyvirágú faj él a területen.

⁴⁸ Tudományos neve *Asplenium ruta-muraria*, magyarul kövi fodorka. Csokonai Nővénytaní szójegyzéke azonban még kövi rutaként ismeri (<http://mek.niif.hu/06300/06302/html/cskokonai2.htm#50>).

⁴⁹ Brückmann magyarországi gubacsokkal kapcsolatos megfigyeléseiről I. Gombocz Endre: i.m. 165sk.

⁵⁰ Tudományos neve *Populus alba*.

⁵¹ Több szederfaj él a területen.

⁵² Tudományos neve *Digitalis grandiflora*.

⁵³ Mind a leánykőkörcsin (*P. grandis*), mind a fekete kőkörcsin (*P. nigricans*) előfordul a területen.

⁵⁴ Tudományos neve *Sambucus ebulus*, magyarul földi bodza.

⁵⁵ Tudományos neve *Clematis vitalba*, a sepium heterotipikus szinoníma, azaz párhuzamos kortárs – 18. századi – elnevezés.

⁵⁶ Tudományos neve *Cannabis sativa* subsp. *spontanea*. Az erdei kender (*cannabis sylvestris*) elnevezés ritka az irodalomban.

⁵⁷ A Vielfraß az Európa nagy részén a kora-újkorban ismertté vált rozsomák beszélő neve, melyet azonban nagy étkü madarakra is kiterjesztettek (DWB 26, 231). Az Avis Urocrotalus rendszertani neve *Pelecanus onocrotalus*.

⁵⁸ Elírás deinde helyett.

⁵⁹ A rövidítés feloldása itt és a továbbiakban: iuris consultum (írasmódja a 18. században általában: Jurisconsultum).

⁶⁰ Brückmann a latin szövegben megadja e bor német nevét is: Ausbruch. Azért teszi ezt, mert aszút kora német államaiban nem készítettek s ezért neve sem volt közismert. Ausztria keleti részén, a mai Burgenland területén található aszúval, melyet a német nyelvterületnek ma is csak ezen a részén készítenek. Egyik ismert fajtája a ruszti aszú. Vö.: Harald Prickler: Burgenländer Ausbruch vor mehr als dreihundert Jahren? Burgenländische Heimatblätter 27 (1965), 87skk.

⁶¹ Az Artner családból Brückmann utazása idején az 1698-ban keresztelt, s oda nősült György Egyed lakott Ruszton, akinek a foglalkozását ugyan Házi (Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest 1982, 37) nem ismeri, de akinek közvetlen leszármazottai s felmenői is ügvédek voltak.

⁶² Azaz csaknem mindegyik római császártól.

⁶³ A leírás alapján az érme I. (Zsigmond) Ágost (1548–1572) lengyel királyt ábrázolta. Az említett, vagy ahhoz hasonló érmét sem Emeryk Hutten-Czapski érmekatalógusa, sem Ján Hunka újabb, rövid lengyel érmekatalógusa és alapvető monográfiák nem ismernek, vö. *Emeryk Hutten-Czapski*: Catalogue de la Collection des Monnaies et Médailles Polonaises I-IV. Pétersbourg 1871–1891, *Ján Hunka*: Orientačná príručka Európskych mincí 16.–20. storočia. II. časť – Mince pol'ska (1506–1864), Nitra 1997, a monográfiák közül pedig pl. Andrzej Mikolajczyk: Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens. Łódź 1988.

⁶⁴ Alexandri.

⁶⁵ Azaz a Glaser dűlőről.

⁶⁶ Olyan vastányér, amelyre az úrvölgyi rézbánya érces vízében réz rakódott le, vö. Bél Mátyas: A vasat rézzé változtató besztercebányai érces vizek (a köznyelven: Cement-Wasser) természettörténeti megfigyelése. (London 1738), Magyar fordításban közreadja Dr. Dudich Endre / dr. Főrizs István, Hidrológiai Tájékoztató, Magyar Hidrológiai Társaság 2010, 67–69. Részletes leírás található Ed-

ward Brown művében is: *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia ...* London 1673, 108skk., Hrsg. Karl Nehring, München 1975 (=Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, Reihe C, Bd. 2). Brückmann más helyütt (*Epistola itineraria XL. Museum Metallicum Autoris Sistens: Wolfenbüttel 1735*, megj. 1742, IV. és VI. ábrák) képet is közöl az úrvölgyi bányában rézzel bevont vastárgyakról. E képeket újra közli Papp Gábor: *A magyar topografikus és leíró ásványtan története. Miskolc 2002* (=Topographia Mineralogica Hungariae VII), 31. Papp Gábor közli a Magnalia Deiben Brückmann a fentebb említett vasgolyókra, azaz vaskovandra vonatkozó mondatát s a hozzá tartozó Brückmann-rajzot is: uo. 53sk.

⁶⁷ Megjelent Bécsben, 1719-ben, vö. RMK III, 84.

⁶⁸ A mű teljes címe: *Sciagraphia dichotomica decreti operis tripartiti s. Iuris Hungarici ad novum juris systema utilissima, I. Franciscus Ernestus Bruckmannus: Epistola Itineraria C. Sistens Scriptores Rerum Hungaricarum. Wolfenbüttel 1742, 6.*

⁶⁹ A mű teljes címe: *Doctrina defensæ seu defensionis privatæ necessariæ & realis vulgo inculcata tutela dictæ ex omni jure, in specie Hungarico. I. uo.*

⁷⁰ Az 1412-ben Luxemburgi Zsigmond által Lengyelországnak elzálogosított városok visszaszerzése 1776-ban történt meg.

⁷¹ A D. rövidítést Brückmann vélhetően egyaránt használja a D[ominus] és D[oc]tor] szavak rövidítésére. Hogy orvosok említésekor a D. utóbbit jelölheti, azt a 9. oldalon található Doct. Wolff poliater rövidítés valószínűsíti. A doktorátussal nem rendelkező személyek esetében azonban a D. rövidítés egyértelműen dominust jelöl. E rövidítéseket a szövegközlésben ezért jelöletlenül feloldom, orvosok esetében azonban D[oc]tor]-ként értelmezem, s a feloldást [ ]-el jelölöm.

⁷² communis.

⁷³ Vélhetően romlott alak. Vö. a fordítás vonatkozó tárgyi jegyzetével.

⁷⁴ substituuntur.

⁷⁵ Pitzschmann az idézett oldalakon középkori legendákat mesél el, melyekben a szegény és éhező asszonyoktól a segítséget megtagadó szerzetes, illetve testvér kenyere kővé válik. Brückmann a kenyér alakú köveknek önálló munkát is szentel, melyet épp a soproni példával vezet be, Franciscus Ernestus Bruckmannus: *De pane dæmonum. Wolfenbüttel 1738* (=Ep. it. LXVI.).

⁷⁶ Azaz nagykereskedést folytatnak. A soproni borkereskedelem 18. századi története, s e levél első bekezdése alapján valószínűleg e fordítás a „cum quo magnam exercent mercaturam” mondat helyes értelmezése, s nem a másik lehetséges fordítás: „melyből jelentős tételben kereskednek”.

⁷⁷ A „confictures” vélhetően romlott alak. A fordítás alapját egy feltételezett genitivusi „conficturis” képezi. A szót fent „desszert”-ként fordítottam, hogy az aszalt gyümölcs elfogyasztásának az étkezés sorrendiségében betöltött helyére is utaló in [...] mensarum secundarum locum kifejezés – mely szintén értelmezhető „desszert gyanánt”-ként – ilyen értelemben is a szövegbe kerülhessen. Az in [...] confictures (*conficturis) locum kifejezés azonban arra utal, hogy az aszalt gyümölcsöt Sopronban étkezés után – a vélhetően másuttal elterjedt – befőtt, s egyéb desszert mellett lekvár helyett is fogyasztották. A gyümölcsaszalásról Bél Mátyás is szól Sopronról készült leírásában s közli annak egy a fentitől eltérő receptjét, Bél Mátyás: *Sopron vármegye leírása III. Descriptio Comitatus Soproniensis III. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 2006, Sectio I., §. LI.sk.* (Sopron város történeti forrásai, C sorozat, 4. kötet / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg, Reihe C, Band 4.)

⁷⁸ E főként a bezoárkecske, valamint zergék, de marhák és lovak gyomrából is ismert szőrgolyók ismertek voltak Brückmann idejében; részletes leírásukat a korabeli szakirodalom bő ismertetésével lásd Grosses vollständiges Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Künste, Welche bißhero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden. Zwölffter Band, H.–He. Halle / Leipzig, 1735, 18skk. oszlop.

⁷⁹ Ez egy változataiban a 12–18. században rendkívül elterjedt, a második niceai zsinat képbálványozást elvető elvét hirdető vers, mely Franciaországtól holland és német földön át Itáliáig számos képen, keresztfeliratként s a képbálványozással foglalkozó írásokban – egyebek mellett Pázmány Péter Kalauzában – idézetként megtalálható. Alapvető irodalom Bugge, Ragne: „Effigiem Christi, quem transit semper honora. Verses Condemning the Cult of Sacred Images in Art and Literature”, in: *Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia* 6 (1975), 127–139. A további kiterjedt irodalomból itt csak a magyar vonatkozásúra utalok: Bitskey István: *Képtisztelet vagy bálványozás? Pázmány Péter hitvitái a szentek ábrázolásáról*. In: Heltai János / Tasi Réka (szerk.): „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek eláradott özöne”: Tanulmányok a 16–19. századi hitvitáinkról. Miskolc 2005, 67–78. A Brückmann által lejegyzett felirat – melynek pontos helyét nem adta meg – már nincs meg a kolostorban (melynek templomát a 2. világháborúban bombatalát érte) s sem a szerzetesek nem tudnak egykori létezéséről, sem a kapucinus kolostorról írt legutóbbi dolgozat nem említi azt, Giefing, Martha Maria: *Das Kapuzinerkloster in Wiener Neustadt. Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades Magister der Philosophie. Wiener Neustadt 1987.* A kolostortemplom legutóbbi, a korábbi freskókat fehér színnel fedő átfestése előtt készült fényképeken sem látható a felirat. Az információt és a dolgozatba való betekínthetést Marek Krol testvérnek köszönöm.

⁸⁰ Keresztes Szent János (1542–1591) Brückmann soproni levelének megjelenésekor, 1734-ben, már nem boldog, hanem szent volt, 1726-ban avatta szenté XIII. Benedek pápa.

⁸¹ Avilai Szent Teréz az anyagi, avagy szerafikus jelzőt átfogó misztikai munkássága, illetve tevékenysége miatt kapta. Műveinek Brückmann korában is többször megjelenő kiadásai állandó jelzőként használják, pl. *Die von der Heiligen Seraphischen Jungfrau und Mutter Theresia von Jesu über das Vatter Unser gemachte Betrachtungen [...] Neu-Stadt Prag. Gedurckt [sic] in der Hamphischen Druckery durch Johann Georg Hoffacher, 1707.*

⁸² vide.

---

⁸³ Küchelbeckerum.

⁸⁴ Nem egyértelmű, milyen ásványt ért Brückmann a terra pellucida (a korabeli felosztás szerint valószínűleg a földek – terrae – közé sorolt ásványról van szó) kifejezés alatt. Az agyagok, melyekből kerámia készíthető, szemcseméretük miatt nem lehetnek átlát-szóak. Áttetszőek lehetnek a Bécsújhely tágabb környékén, a stájer határ melletti Aspangnál az 1850-es évektől bányászott leukofillit (Weißerde) nagyobb pikkelyei, ebből az ásványból azonban nem lehet kerámiát készíteni. Az információkat köszönöm Papp Gábor-nak. Rauch könyvéhez sajnos nem fértem hozzá. A cím a könyv tartalmának hiányos ismeretéből adódó esetleges helytelen fordítását elkerülendő, azt a fordítás szövege is latinul közli.

⁸⁵ Ez az egyik legrégebb, latin szövegében a Sub tuum praesidium kezdetű Mária imádság.

⁸⁶ A badeni fürdőket soproniak is látogatták. Wohlmuth János ügyvéd polgármestersége idején, 1724 szeptemberében családjával ment fürdőkúrára. A vizek gyógyhatását azonban nem tudta élvezni: Badenben néhány nap után megbetegedett, s haza kellett térnie, J. Wohlmuth feljegyzési könyve, 1717–1737, 69sk., jelzet: SL IV/1020-I.

⁸⁷ Johannes Wolf: *Lectiones memorabiles et reconditae*. I-II, Frankfurt a.M. ²1671 (Lauingen 1600).

⁸⁸ A Döigen szó feloldása bizonytalan. Valószínűnek tartom azonban a csóka értelmezést. A német Dohle (csóka) szónak a késő középs- és korai újkorból dach, tahen, tahel alakjai ismertek, sőt egy Grimm által helytelennek tartott tage alak is (DWb 2, 695sk.). Grimm ugyanitt osztrák nyelvjárási alakként említi a tagerl alakot (középlatin tacula). Az osztrák nyelvjárási alakot nem ismerő Brückmannál könnyen elképzelhető annak félrehallása, illetve téves feljegyzése. Bizonytalán a Döigen megfelelője a Tagä nevű madár, melyből VI. Károly császár 1729. évi laxenburgi vadászatakor egy példányt ejtettek el. E vadászat zsákmánylistája is fennmaradt, azonban másodközlője nem tudta értelmezni a Tagä szót (Franz von Kobell: *Wildanger. Skizzen aus dem Gebiet der Jagd und ihrer Geschichte mit besonderer Rücksicht auf Bayern*. Stuttgart 1959, 449; elektronikus változata:

<http://gutenberg.spiegel.de/buch/5703/34>; megtekintve: 19.1.2013) melynek feljegyzője s a lista kiadója egyébként Brückmannhoz hasonlóan északnémet, nevezetesen mecklenburgi születésű, Johann Georg Keyßler: *Neueste Reisen durch Deutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen*. Neue und vermehrte Auflage, Hannover 1751, 1231.

⁸⁹ Valójában nem csak a respondens, hanem a szerző is Rosner Máttyás volt, Schnitzler Jakab csak elnökölt a disszertációjánál, vö. Zsoldos Endre / Cristina Blaga: *Jacob Schnitzler Wittenbergben*. Magyar Könyvszemle 122 (2006), 16–31, 27.o.

Resümee

Reisebriefe des deutschen Arztes und Naturforschers Franz Ernst Brückmann aus Sopron aus dem Jahre 1734

Der 26 Jahre alte Braunschweiger Arzt und Naturforscher Franz Ernst Brückmann brach im Jahre 1723 nach Ungarn auf, um das Erbe seines verstorbenen Onkels entgegenzunehmen. Er reiste zunächst nach Wien, wo er längere Zeit mit dem Studium von Bibliotheken und Sammlungen verbrachte und von wo er am 29.10.1723 zu einem 13-tägigen Ausflug nach Ödenburg aufbrach. Von seinen Reiseerfahrungen fertigte der botanisch, mineralogisch und im Allgemeinen naturkundlich interessierte Brückmann, der nach seinem Ödenburger Ausflug auch Oberungarn bereiste, Notizen an. Er sammelte Pflanzen und Mineralien und er machte Aufzeichnungen über interessante Geschichten aus den besuchten Orten, die Tätigkeit seiner Gastgeber, sowie über im zeitgenössischen Deutschland unbekannt, seltene oder für unbekannt gehaltene Kuriositäten. Nach Braunschweig zurückgekehrt, veröffentlichte er seine durch fachliterarische Angaben über die besuchten Orte ergänzten Erinnerungen von den 1730er Jahren in Form von fiktiven Reisebriefen.

27 der 500 Reisebriefe befassen sich mit Ungarn, die Briefe 35 und 36 berichten über Brückmanns Ödenburger Reise. Die vorliegende kommentierte Übersetzung enthält außer diesen Briefen auch die Übersetzung der im Supplementumband erschienenen späteren Ergänzungen zu den Briefen.

In Ödenburg war Brückmann wie während seiner Ungarnreise überhaupt Gast von Ärzten, Pfarrern und Schulrektoren. Mit Johann Deccard, Rektor des evangelischen Lyzeums besuchte er den Steinbruch in Mörwisch, er stattete einen Besuch beim Juristen Georg Ägidius Artner in Rust ab und visitierte die Antiquitätensammlung des Anwalts Sebastian Ferdinand Dobner. Er erkundete aber auch die wirtschaftlichen Verhältnisse der Stadt, die örtlichen Bräuche und das Gesundheitswesen. Er berichtet über die lokalen Einkommensquellen, Lebensmittelpreise, städtische Klöster, Stadttore, die Verteilung der städtischen Ämter zwischen Evangelikern und Katholiken, aber auch über die Ödenburger Art des Obsttrocknens, den Ödenburger Wein, besonders über die Herstellung des Ausbruchs, das Wolffser Thermalbad und die hohe Frequenz mancher Krankheiten.

Während seiner Spaziergänge außerhalb der Stadt fielen ihm die Zerreiben und der Mais, den er zum ersten Mal sah, sowie die Statur und die Schönheit der ungarischen Viehe auf, von der er bereits gehört hatte. Von dem Blatt und der Frucht der Zerreiche, sowie dem geraden, gedrehten Horn des Widders einer in Ödenburg beobachteten Schaftsart fertigte er auch Zeichnungen an.

Auch über die während seiner Reise von Wien nach Ödenburg und zurück besuchten Orte und Städte berichtet Brückmann ausführlich: über das Schloss von Praetorium, Eisenstadt und Laxenburg, den Kalvarienberg von Eisenstadt, die Stadt Wiener Neustadt, die Badener Thermen und über die kleineren Dörfer auf seiner Route. Er unterlässt nicht, die Klöster der besuchten Orte aufzuzählen, er notiert interessantere Inschriften sowie den Namen einiger unterwegs beobachteten Pflanzen.

Die Reisebriefe Brückmanns verfügen an mehreren Punkten über Quellenwert. Die in ihnen gebotene Liste der Publikationen und Manuskripte von Sebastian Ferdinand Dobner enthält mehrheitlich bisher unbekannte Titel, manche Details seiner Kloster- und Schlossbeschreibungen – z.B. die einstige Bildbeischrift aus dem Wiener Neustädter Kapuzinerkloster – sind von anderswo nicht bekannt und die Briefe sind u.a. auch für einige in den 1720er Jahren in und um Ödenburg verbreitete Bräuche und kursierende Geschichten (z.B. die Geschichte der Bestattung von Johann Jacob de Rentsch) die einzige heute bekannte Quelle.

Die vorliegende Edition teilt – meines Wissens – zuerst zwei von Brückmanns Reisebriefen in vollem Umfang, mit Übersetzung und Kommentar mit. Als Grundlage der Edition dienten die Briefexemplare der Universitäts- und Landesbibliothek Halle.

2. kép. I. ábra: bezoár magyarországi tehén gyomrából, II. ábra: kosszarv, III. ábra: magyarországi fenyő tobozai,¹ IV–VI. ábra: csertölgy makkja és levele

¹ Larix decidua MILL., vö. Gombocz Endre: i.m. 164.

Németh Sámuel néhány éve megjelent, valójában azonban még a második világháború befejezése előtt lezárt könyvében tizenhat olyan *album amicorum*-ot említ, melynek egykori tulajdonosa valaha a soproni evangélikus gimnázium diákja volt.² A mondott albumok közül nyolcra viszonylag részletes leírást ad, így arról a hat emlékkönyvről is, melyek akkor még a líceum levéltárban voltak. Az általa bemutatott, kicsinek egyáltalán nem nevezhető líceumi kollekció sorsa igencsak mostohán alakult. Egy 1955-ben megjelent tanulmányában Németh egyenesen azt állította, hogy 1945-ben mind a hat album „elpusztult”, s bár ez a kijelentés szerencsére nem teljesen igaz, a gyűjteményt 1945 eseményei igencsak megtépázták.³ Löw Frigyes⁴ emlékkönyve talán tényleg megsemmisült, ifjabb Wohlmuth Jánosé viszont ma is sértetlenül megvan, a Soproni Evangélikus Levéltárban.⁵ A többi albumot szabályosan szétszaggatták. A fosztogatók foga nyilván az értékesnek vélt kötésekre fájt, melyekből a lapokat egyszerűen kitépték. Így viszont azok egy része végül mégiscsak megmenekült, esetenként szinte sértetlenül, máskor rendkívül töredékesen. E lapok négy csoportba rendezve ma is az evangélikus gimnázium gyűjteményében található, digitális másolataikhoz az iskola igazgatójának, Tölli Balásznak köszönhetően jutottunk hozzá,⁶ s kezdtük meg az anyag kiadását az *Inscriptiones Alborum Amicorum* adatbázisában.⁷

A kitéptett lapok szortírozása logikus módon az egykori tulajdonosok személye szerint történt. A Hajnóczi Károlyhoz, Hajnóczi Sámuelhez és Ihász Imréhez szóló bejegyzések elkülönítése révén keletkezett az első három csoport, s végül külön borítékba kerültek azok a lapok (valójában alig néhány lap), melyekkel a bejegyzéseket megmentő könyvtáros nem tudott mit kezdeni.⁸ Utóbbiak közül kettő vélhetőleg az idősebb Wohlmuth János albumából való, minthogy 1665-ben keltezett Boroszlói autográfok olvashatók rajtuk.⁹ Az egyikben például a boroszlói Elisabethaneum nem rég kinevezett tanára, Martin Hanke¹⁰ (Martinus Hankius) egy bejegyzése, s Wohlmuth épp ebben az időben tanult a híres boroszlói gimnáziumban. Az idősebbik Wohlmuth János albumából tehát – úgy tűnik – csupán ennyi maradt.

² Németh Sámuel: A soproni evangélikus líceum történetének egy százada 1681–1781. Sopron, 2007., 224.

³ Németh Sámuel: A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. 9 (1955), 99–117., 107.

⁴ Németh hol Frigyesként, hol pedig Károly Frigyesként említi.

⁵ Vö.: Szála Erzsébet: Sopron tudomány- és technikátörténetéből. Sopron, 1997. 28–29.

⁶ Teljességgel ingyen, amiért ezúton is szeretnék külön köszönetet mondani.

⁷ A továbbiakban IAA. Internetcím: <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/>

⁸ A Hajnóczi Sámuelhez, az idősebb Wohlmuth Jánoshoz és az Ihász Imréhez szóló bejegyzések kiadása már megtörtént az IAA-ban, ahol a bejegyzések fotómásolata is megtekinthető. A mára már teljességgel elveszett bejegyzések rekonstrukcióját a vonatkozó szakirodalom alapján végeztük el. Ehhez Németh említett leírását (Németh 2007., 237–240., 246–250.) vettük alapul. Ihász albuma esetében használhattuk még *Payr Sándor*: Az első magyar színi előadás Sopronban 1792. Sopron, 1914. klny. és *Csatkai Endre*: Ihász Imre diákkori emlékkönyve. In: SSz. 6 (1943), 97–100. című dolgozatát is.

⁹ Ezt Fajt Anita vette észre, akinek segítségét egyébként is köszönöm.

¹⁰ Róla ld.: Allgemeine Deutsche Biographie I–LVI. Lipcse, 1875–1912., X. 514–515. A bejegyzést ld.: IAA, 10117.

A negyedik csoportba osztott lapok közül négy bizonyosan Ihász Imre emlékkönyvéből való, ez Németh Sámuel és Csatkai Endre vonatkozó leírásai alapján egyértelműen megállapítható volt, még annak a kis cetlinek az esetében is, mely egy egykori bejegyzésnek legfeljebb negyed részét őrizte meg, gyakorlatilag néhány szót, egy nyolc soros magyar nyelvű verszetet sorkezdő szavait.¹¹ Persze Ihász albumát illetően vagyunk a legkönnyebb helyzetben, minthogy az ő emlékkönyvével viszonylag sokat foglalkozott már a szakma, Payr, Csatkai és Németh is kézbe vették, még ép állapotában, s mindhárman bőven idéztek belőle. Némethől azt is megtudjuk, hogy „az album védőtokban van, fehér selyemkötés, aranyos nyomással. Belül az Ihász család színes, festett címere. A címlapon színesen festett oltár égő tűzzel. Címírás: Jó akarói, s Barátainak szentelte Ihász Imre 1793 Iker hónap”.¹² Vagyis a Sopronban tanuló fiatalember valamikor 1793 májusában nyitotta albumát.¹³ Látható, hogy Ihász a keltezésben a szokásos hónapnevek helyett az állatövi jegyekre hivatkozik, csakúgy, mint az emlékkönyv számos bejegyzője, kivétel nélkül a fiatalabb generáció tagjai. Így például Lakos János (imént említett) mindkét autográfjában („[1]793. Kettős 25-én”), Tsaplavits Dániel¹⁴ („Váló Holnapunknak az 5dik Napján 1793.”), Prasser József¹⁵ („[1]793. Rák 2dikán”), Madarassy Pál¹⁶ („Oroszl/án/ 1sójén 1793.”), Zigán János¹⁷ („Sz[űz 20-kán 1793.]”), az album bejegyzői közül összesen nyolcan. Az is valószínű, hogy ez az albumokban azért ilyen töményen mégis szokatlan jelenség nem Ihászék asztrológia iránti érdeklődésével függ össze, hanem a modern irodalom iránti elkötelezettségükkel.

Ihász 1793-ban fejezte be tanulmányait a soproni gimnáziumban. Albumát is ekkor nyitotta, s a soproni környezetét alkotó családokból való bejegyzők ugyanúgy ebből az alkalmából (a búcsú okán) írnak be abba, miképp gimnáziumi tanárai. No meg diáktársai, akik közül számosan és nem mellesleg egyúttal annak a diáktársaságnak a tagjai, melynek Ihász maga is tagja volt, sőt, Bodolay Géza 1963-as monográfiája szerint a társaság egyfajta (újra)alapítója.¹⁸ A soproni Magyar Társaságot eredetileg öt licista alapította.¹⁹ Néhány hónappal később, 1790. szeptember 4-én további tizenegy gimnazista csatlakozott még hozzájuk, köztük Ihász Imre is. Az alapítók, illetve Ihász négy társa²⁰ még 1793 előtt befejezték líceumi tanulmányaikat, a többiek közül viszont négyen is bejegyzői a ma már csak töredékesen ismert emlékkönyvnek,²¹ s Kis Jánoson²² kívül valamennyien az állatövi jegyekre hivatkoznak. És ehhez még azt is

¹¹ Zigán János (jobbára tehát megsemmisült) autográfjáról van szó. Vö.: IAA, 10031. és Csatkai 1943., 99.

¹² Németh 2007., 246.

¹³ Az album legkorábbi pontosan keltezett bejegyzései (mindkettő Lakos János tollából) május 25-én kerültek lejegyzésre. Vö.: IAA, 9851., 10036.

¹⁴ IAA, 9837.

¹⁵ IAA, 9797.

¹⁶ IAA, 9850.

¹⁷ IAA, 10031. Vö.: 10. jegyzet.

¹⁸ Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Budapest, 1963., 128–129., 711.

¹⁹ Kis János, Németh László, Halasy Mihály, Hrabovszky István, Potyondi László.

²⁰ Németh István, Sitter Sámuel, Tatay Imre és Asbóth András.

²¹ Ihász albumában Németh Sámuel szerint eredetileg 62 bejegyzés volt olvasható (Németh 2007., 246.), Csatkai Endre viszont 63 bejegyzésről beszél (Csatkai 1943., 98.). Az IAA-ba mi 59 bejegyzést tudunk felvenni, illetve a szakirodalom alapján részben rekonstruálni.

²² Nem azonos a költő és alapító Kis Jánossal.

hozzátehetjük, hogy a hasonló módon keltező bejegyzők valamennyien társasági tagok, s hogy az emlékkönyvbe összesen beíró 13 tagból nyolcan használják ezt a rendhagyó keltezési technikát, melynek felbukkanását különben rendre megfigyelhetjük jegyzőkönyveikben is. A Társaság első jegyzőkönyvében például az „1791^{be} Bak' 10^{dikén}” formula szerepel, Péczeli Józsefhez írott második levelüket pedig az „Ikernek 29 napján” fogalmazzák, „Nyilas 4^{dikén}” ünnepi gyűlést tartanak, „Halak' 2án” írnak Kazinczynak, egy kérvényükre meg „Kettős 31-én” érkezik felelet.²³

A hagyományos hónapnevek ilyen jellegű mellőzése valójában irodalmias reflexió, vélhetőleg Földi Jánosnak a Mindenés Gyűjtemény hasábjain 1789-ben megjelent egyik cikkére, melyben Földi arra az eredetileg a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1789 szeptemberi számában megjelent pályázati felhívásra reagál, melyet a bécsi szerkesztők egy magyar nyelvtan megírására hirdettek meg.²⁴ A hónapok neveiről Földi imígyen értekezik: „Melly sok szépek 's hasznosok jelentek már meg itt ott, a' magános munkákban! de melly kevés követőjük vagynak azoknak! – Én most ... rövidségnek okáért, tsak egytet említek: Tudni való, hogy az esztendő Hónapjainak Deák nevezeteik a' mi Nyelvünkben igen alkalmatlanok, Januarius, Februarius, 's a' t. Melly rút, hogy még a' tiszta Magyar is így ír: 19-dik Oktobris 's a' t., melly fele más ez! De azonban a' régi Magyar Nevek is: Bóldog Aszszony Hava, Sz. Iván Hava, Kis Aszszony Hava, Sz. András Hava, 's a' t. hoszszak is, alkalmatlanok is. Hát a' Bóldog Aszszony előtt való időkről írván, hogy teszszük-ki a' Bóldog Aszszony Havát? 's a' t. Énnékem felette tetszik ezen dologban a' mit T. Rajnis Úr a' Magyar Virgiliusára tett Elöl-járó beszédében meg-jegyez, és tanátsol: *Talán egy-átaljában jobb vólna a' tizenkét Hónapokat, a' tizenkét Égi-jegyekről nevezni, 's a' t.* lásd. *Víz-öntő* Hava, Hal Hava, Kos Hava, 's a' t. Mitsoda okos találmány ez! Mennyire kivágnánk ezzel majd minden Nemzeteken! egyeztetvén Hónapjainknak Neveket az Astronomiával, az Égi-jegyekkel! ez rövidebb is lenne; mert idővel, a' Hava is el-maradhatna: *Víz-öntő* 19-kén, 's a' t. alkalmatosabb is; mert az Égi-jegyekkel egyezne 's a' t. De ki követi ezt? Társaság kellene ennek el-kezdésére 's fel-állítására, nem egy ember.”

Ismeretes, hogy a Társaság tulajdonképpeni alapítója, Kis János épp a Mindenés Gyűjtemény szerkesztőjéhez, Péczeli Józsefhez intézi legelső, segítséget és tanácsot kérő levelét, 1790. február 2-án, valójában még a Társaság megalapítása előtt, s hogy ebben Péczelit többek között arról is informálja, hogy társaival együtt lelkes olvasója a komáromi folyóiratnak: „Most már, miolta egynéhány magyarok öszveállottunk, és a Mindenés Gyűjteményt, Hadi Történeteket s a Kurirt olvassuk, kezd lassan nálunk is hasadni a hajnal.”²⁵ Úgy tűnik tehát, hogy a soproni ifjak tényleg véresen komolyan vették Földi javaslatát, bár az ötletet akár a Földi által emlegetett Rájnis-kötetből is vehették, mely egyébként szintén 1789-ben jelent meg.²⁶ Nyilván nem véletlen tehát,

²³ A Társaság jegyzőkönyveiből való idézeteket Bodolay alapján közlöm. Vö.: Bodolay, 127–128., 130–131.

²⁴ Földi szövegét ld.: Mindenés Gyűjtemény, 1789. 24. szám. 369–372.

²⁵ A levél szövegét Toldy Ferenc közléséből ismerjük. *Toldy Ferenc: Magyar államférfiak és írók. Életrajzi emlékek.* II. Pest, 1868., 194–196., 194. E levél keltezésének pontos formuláját Toldy nem adja meg.

²⁶ *Rájnis József: Magyar Virgilius. Első darab. Máro Virgilius Publiusnak Eklogái.* Pozsony, 1789. Az ominózus szövegrész az előző első mondatában szereplő „Skorpio-havának 15. napján” kifejezéshez írott lábjegyzet (a kötet ezen részében még nincs lapszámozás): „Így nevezem az October holnapot az égi jegyről, melybe a' Nap ez holnapban által menni láttatik; mert a' Szentektől vett név nem illik a' régi üdőkhez, melyekről itt szóllok. Talám egy-átaljában jobb vólna a' tizen-két hólnapot, a' tizen-két égi

hogy az állatövi jegyekre történő hivatkozások kizárólag az ő bejegyzéseikben jelennek meg. Pontosabban: Szinte kizárólag az ő bejegyzéseikben. Ihász albumának ugyanis akad még egy bejegyzője, aki a maga sajátos módján szintén utal ilyesmire. Arról az Asbóth Erzsébetről van szó, aki sem licista, sem társasági tag nem volt ugyan, de akinek neve ennek ellenére is felbukkan például Kis János Emlékezéseiben,²⁷ Ihász albumában olvasható bejegyzéseiről pedig Csatkai és Németh is megemlékezik, utóbbi egyik autográfjának fotóját is publikálja.²⁸ Kis János Emlékezéseiből tudható, hogy az Asbóth-ház a licisták kedves találkozó helye volt, ahol felolvasásokra, sőt, olykor táncmulatságokra is sor került. Kis maga írja, hogy kifejezetten az Asbóth-lányok miatt vett néhány táncórát. Erzsébet egyik testvérének, „Doris”-nak Németh szerint „valami kis afférje lehetett” Ihással, amire német nyelvű bejegyzésének szövegéből következtet („*Es ist nicht mehr Sitte, das man Sklav seiner Worte sey*”).²⁹ Az emlékkönyvbe magyarul és németül is bejegyző másik testvére, Zsuzsannának meg hitvitája („*In Beziehung auf unsere einstige Dispute mit der innigsten Rührung geschrieben von Ihrer redlichen Freundin*”).³⁰ Talán az sem érdektelen, hogy Zsuzsanna magyar nyelven lejegyzett autográfjában többek között a könyvek jelentőségéről is beszél („Erköltünk a' birtok, szokásinkat a' lak hely, hajlandóságinkat a' könyvek, államányinkat az idő meg szokta változtatni. Ennek valóságát a tapasztalás bizonyítja.”).³¹ Erzsébet magyar nyelvű bejegyzésének szövegét Csatkai és Németh is publikálta, német nyelvű autográfjáról azonban egyikük sem tesz említést, részben talán annak zavarba ejtő datálása miatt.³² Tény, hogy az Asbóth-lányok nem tartoztak a latin hónapnevek ellen vívott háború élharcosai közé, szemrebbenés nélkül leírják úgy a 'június', mint a 'július' szavakat, de Erzsébet kisasszony most hivatkozott bejegyzésében ezt igencsak sajátos módon teszi: „*den 92. Juny A(nn)o 3971.*” Mármost június hónap csak 30 nappól áll, nem pedig 92-ből, és a bejegyzés sem 3971-ben keletkezett. Viszont valóban a Rák jegyében, tehát a számjegyek fordított sorrendben történő lejegyzése révén (elvégre a rák is hátrafelé megy), vagyis 1793. június

---

jegyekről nevezni. Úgy ezek volnának a' hónapoknak neveik: Januarius Víz-öntő hava, Februarius Hal-hava, Martius Kos-hava, Aprilis Bika-hava, Maius Iker hava, Junius Rák-hava, Július Oroszlány-hava, Augustus Szűz hava, September Mérték-hava, October Skorpio-hava, November Nyílas-hava, December Bak-hava.” Kis János egyébként Rájnist bizonyosan ismerte már a Társaság megalapítása előtti időben is: „Rájnis helikonra vezető kalauzát ... részint forgatám, részint figyelemmel olvasgattam.” In: Kis János Superintendens' emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Második közlemény. Sopron, 1846., 7. A latin hónapnevek elleni háborúban ugyanakkor bátorítólag hathatott Kazinczy Orpheusa is, mely az egyes számok megnevezése során (és ismét csak nem függetlenül Földitől) szintén az állatövi jegyekre hivatkozik („Víz-öntő Hava”, „Halak' Hava”, „Kos' Hava” stb.). Erről ld.: Első Folyóirataink: Orpheus. S.a.r.: Debreczeni Attila, Debrecen, 2001. 390.

²⁷ Kis János Superintendens' emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Sopron, 1845. Az Asbóth-családról ld.: 58–63. „Lizi” név szerint említve: uo.: 63.

²⁸ Csatkai 1943., 98., Németh, 2007., 248–250. Itt jegyezném meg, hogy Asbóth Erzsébetnek valóban két, ráadásul azonos napon keltezett két külön autográfja is olvasható az albumban, ami ugyan szokatlan, de Ihász emlékkönyvében nem példa nélkül álló jelenség. Lakos János két különálló bejegyzése szintén egyazon napon íródott, Zigán János és Asbóth Zsuzsanna két-két bejegyzése viszont más-más időpontban.

²⁹ Németh 2007., 248–249., IAA, 9842.

³⁰ A vita jellegére a bejegyzés inscriptio-részének szövegéből lehet következtetni: „Schade, dass oft diejenigen Menschen, die von Natur und dem Schicksale die glücklichste Anlage zu einen höheren Adel und Verdinst haben die Grenzlinie nicht zu ziehen wissen, welche Aferreligion und Unglaube von einander tren(n)t, denn wirklich entbehren sie bei Mangel an vernünftiger und edlerer Religion das schönste Glück ihres Lebens.” Vö.: Németh 2007., 249–250., IAA, 9746.

³¹ Csatkai 1943., 98., IAA, 9841.

³² IAA, 9747.

29-én. Épp azon a napon, amikor a soproni Magyar Társaság évváró „örömnepét” tartotta („Rák 29-én”, ahogy jegyzőkönyvükben cseppet sem tréfásan fogalmaznak), s amikor többekkel együtt Ihász Imre is elbúcsúzott az iskolától.³³ Márpedig az Asbóth kisasszony által alkalmazott formulában nem lehet nem észrevenni az iróniát, amely mellesleg a Társaság céljait illető egyfajta beavatottság jeleként is értékelhető, másrészt meg nyilvánvaló csúfolódásként.

De Ihász emlékkönyve nem csak a furcsa datálások okán tükrözi a soproni fiatalok lelkesültségét. Sokkal inkább Cillei Ulrik, Hunyadi László, sőt, V. László magyar király bejegyzései révén. Ismeretes, hogy az első kőszínház (mely az első magyarországi kőszínház is volt egyben) 1769-ben nyitotta meg kapuit Sopronban, s hogy benne kizárólag német nyelvű színdarabokat játszottak, egészen 1792. április 30-ig. Ekkor került sor az első magyar nyelvű tragédia, a Hunyadi László bemutatására (igen nagy hírverés mellett), melynek szerzője az akkor 17 esztendőes licista, Lakos János volt. Az előadás szövege ma már ismeretlen, bár nem lehetetlen, hogy a tragédia 1792-ben nyomtatásban is megjelent.³⁴ A szereposztást (a nyomtatott színlapról) viszont ismerjük.³⁵ Cillei Ulrikot Zigán János játszotta. Az Ihász albumában Cillei Ulrik néven szereplő bejegyző tehát nyilván Zigán János.³⁶ Hunyadi László nevét maga a szerző,³⁷ V. Lászlót pedig Kiss Mihály használja,³⁸ aki dedikációjában (királyi többször beszélve) azért alkalmazhatta az „Ezt kívánjuk derék Modrárunknak, Mi” formulát, mert a színlap tanúsága szerint Modrár szerepét valóban Ihász alakította. Mindez azonban már régóta tudott, Payr is kifejezetten ezért foglalkozott a soproni első magyar színi előadásról szóló tanulmányában az emlékkönyvvel. Ismeretes továbbá, hogy a színdarab a későbbiek során Pesten és Kolozsvárott is színre került, mindkét helyen többször is. Pesten már 1794-ben, október 13-án és november 10-én.³⁹ Ez nyilván nem véletlen, hisz a darab szerzője, de az emlékkönyv tulajdonosa is csakhamar kapcsolatba került a Kelemen-féle pesti színjátszó társulattal, utóbbi ráadásul meglehetősen szoros kapcsolatba.

Ihász ugyanis eleve Pesten folytatta tanulmányait, s már 1794-ben sem csak egyszerű nézője volt a Kelemenék által előadott daraboknak. Azok közé a jurátusok közé tartozott, akik fordítottak, sőt, írtak is a társulat számára, Ihász például kifejezetten sokat. 1794-ben hat fordítása és egy saját darabja is színre került, összesen 14 alkalommal.⁴⁰ De emellett még arra is maradt energiája, hogy egykori licista társaival levelezzen, például Ajkay Pállal és Zigán Jánossal. Előbbi maga is fordított Kelemenéknek, utóbbi pedig közvetítette a fordításokat, például „Lakos Darabjait”.⁴¹

³³ Bodolay, 668.

³⁴ Bodolay, 699. Ld. még: *Varga Imre: A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma. (A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma.)* Budapest 1988., E 468.

³⁵ Ld. pl. Payr, 6.

³⁶ IAA, 9874.

³⁷ IAA, 9851.

³⁸ IAA, 9741.

³⁹ Pesten 1808-ban játszották utoljára (negyedik alkalommal), Kolozsvárott 1813-ban (másodjára). Ld. pl. Bodolay, 699.

⁴⁰ Ehhez ld.: *Lugosi Döme: Az Első Magyar Játékszíni Társaság játékkrendje 1790–1801.* ItK, 1934. 165–179.

⁴¹ E levelezésből három darabot közöl *Csatkai Endre: Az első soproni magyar színi előadás (1792) szereplőinek levélváltásából.* In: *SSz.* 6 (1942), 35–38. Az idézethez ld. uo.: 37. Zigán másodikként publikált levelében egyébként Zigán négy költeménye is olvasható

Ihász tehát valamiféle szervezői feladatokat is magára vállalt a fordítások ügyét illetően, amit különben Csehy József egyik Kazinczyhoz írott levelének kitétele is egyértelművé tesz: „Még azon korban a fenn álló magyar Theatrom számára fordítottam vagy három játékdarabokat, mellyek meg is jelentek a színen. Ez volt első műve csekély tehetségemnek, egyszersmind olly foglalatosság, melly többeket fárasztott nagy buzgósággal a tanuló nevendékek közt, kiknek e tekintetben is Iházi és Lakos cimereik voltak.”⁴² Ihász kapcsolata így a magyar társulattal nyilvánvalóan meglehetősen intenzív lehetett.

Emlékkönyvében persze ennek sok nyoma nem maradt, tekintettel arra, hogy abba 1793 után (adatolhatóan) mindössze négy új bejegyzés került.⁴³ Ezért is rendkívül érdekes az a két autográf, mely mindennek ellenére 1794-ben, illetve 1795-ben Pesten keletkezett. Előbbi 1794. június 30-án Sehy Ferenc, utóbbi 1795. december 20-án Lehner András aláírásával.⁴⁴ Sehy személye jól ismert a korszak történetével foglalkozó kutatók számára. Mályuszné Császár Edit hosszan értekezik „démoni személyiségéről”, mely „tipikusan amorális, mindig minden ellen fellázad, mindent szétzúz és beszennyez maga körül ... botrányos életet él és rágalmazza pályatársait”.⁴⁵ De számon tartjuk őt a Martinovics-féle összeesküvés árulójaként is. A mozgalmat 1794. augusztus 6-án jelentette fel, alig néhány héttel Ihász albumában olvasható bejegyzésének datálása után.⁴⁶ Ismeretes, hogy az Ember és a Polgár Kátéját Sehy eredetileg Erdélyi László jurátustól kapta, még hozzá részletekben, s hogy e részleteket egy harmadéves joghallgatóval, Lehner Andrással másoltatta le, akit aztán Sehy „perében” tanuként is kihallgattak.⁴⁷ Azzal a Lehner Andrással tehát, aki 1795. decemberében szintén bejegyzett Ihász emlékkönyvébe, s aki szintén fordított a Kelemen-féle társulat számára, ahogy különben maga Sehy is, aki (Kelemen legnagyobb ellenségeként) a társulat vezető színésze volt.

Bár a Kelemen-féle társulat 1796 eleji feloszlásában számos tényező közrejátszott, a szakírók mégis egyetértenek abban, hogy közülük talán a legjelentősebbnek a társulatot megosztó személyi ellentéteket lehet tekinteni. Még tettelegességre is sor került: Sehy „egykor meg pofozta” Kelemet,⁴⁸ de botrányai többször is közönség elé kerültek, például a Moór Anna és Liptay Mária (a különben nő Sehy szeretője) közti primadonna-vetélkedések kapcsán.⁴⁹ A Sehy-párt Moór Anna elleni egyik első direkt fellépésére egyébként 1794. november 10-én, Lakos Sopronból hozott darabjának második pesti előadása közben került sor, a provokátor pedig egy Betsky nevű jurátus

---

volt, melyek közlésétől Csatkai eltekintett, minthogy „hangjuk is egy kevésbé szabados és tán megütözést keltene, hogy papi személy effélet ír”. Uo.: 37.

⁴² Idézi Csatkai 1942.

⁴³ Rádásul ezek egyike 1806-ban, a másik meg 1817-ben. Előbbi „Louise de Baudiss”, utóbbi „Luise Lowich” tollából (IAA, 10035., 9751.).

⁴⁴ IAA, 9750., 9843.

⁴⁵ Mályuszné Császár Edit: Kelemen László színháza. In: Tanulmányok Budapest múltjából. XI. Budapest, 1956. 153–195., 163–164.

⁴⁶ Ezzel kapcsolatban ld.: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai I–III. Budapest, [1952]–1957. Különösen: II., 670–674.

⁴⁷ Benda, II. 638., 670–673.

⁴⁸ Mályuszné Császár, 178.

⁴⁹ Mályuszné Császár, 175. Az 1794-es év botrányairól ld.: Bayer József: A Nemzeti Játékszín története I–II. Budapest, 1887. I. 183–198.

volt.⁵⁰ Nem kétséges, hogy Ihász melyik oldalon állt, emlékkönyve erről beszédesen tanúskodik. De tanúskodik erről maga Sehy is, aki a „megállapított műsort felforgatta, s a nélkül, hogy indokolná eljárását társai előtt, új darabokat tűzött ki előadásra. Így történt, hogy Turi Györgyöt (Ihász Imrétől) előadásra jelölte ki.”⁵¹ Látunk kell ugyanakkor azt is, hogy a Sehy–Ihász–Lehner trió által fordított szerzők között van némi átfedés. Természetesen nem feltétlenül annak lehet jelentősége, hogy esetenként ugyanazoktól a szerzőktől fordítanak, hanem hogy nagyjából azonos időszakban dolgoznak ezeken a fordításokon. 1794-ben és 1795-ben többször is színre került Christian Heinrich Spiess két darabja, melyet Ihász Imre fordított, illetve „nemzetiesített”, de 1795-ben színre kerül ugyanezen szerző *Das Ehrenwort* című vígjátéka is, amit viszont Lehner fordított magyarra.⁵² Ennél is érdekesebb, hogy 1794-ben Kelemenék játszottak két Karl von Eckartshausen darabot is. Egyiket Sehy, másikat Ihász ültette át magyar nyelvre, s megjegyzendő, hogy Eckartshausent rajtuk kívül senki sem magyarítja.⁵³ Elképzelhető tehát, hogy a két fordítás nem egymástól függetlenül készült, nagyjából ugyanabban az időben. De abban is biztosak lehetünk, hogy az *Ármány és szerelem* első magyar fordítójaként számon tartott Ihász és Sehy közti beszélgetések során olykor Schiller neve is szóba került.⁵⁴

Ezt pedig elsősorban Sehy albumbejegyzéséből lehet tudni (1. kép). A gót betűs, lendületes kézírással⁵⁵ lejegyzett *inscriptio* ugyanis a következő:

„Das Ideal der ruhigen Vernunft
im Marterfeuer wiederstrebender
Gefühle aufzuprägen – Starrend Eis
in heisser Hand zu tragen – dass ist
mehr als die Natur sonst sterblichen beschieden.
O schade, dass Menschen nur, nicht Wesen
höherer Art, die Weltgeschichte schrieben!”⁵⁶

Schiller *Don Carlos*áról van itt szó, a III. felvonás 10. jelenetének egy részletéről. Sehy Posa márki szavait idézi. Azé a Posa márkiét, aki a darabban a lehető leghatározottabban száll szembe Fülöppel, a zsarnok uralkodóval, már itt, első találkozásuk során is. Sehy tehát nyilván nem véletlenül kapta meg Erdélyi Lászlótól az *Ember és a Polgár Kátéját*, bár az efféle „magasztos gondolatokért” csak az irodalmi fikció keretei között tudott lelkesülni, a mozgalom céljait a gyakorlatban (nem egyetlen emberként a felvilágosodás kori Magyarországon) elítélte. Félreértés ne essék, nem akarok feltét-

⁵⁰ Bayer, 194.

⁵¹ Bayer, 195.

⁵² Ld.: *Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.* Budapest, 1913. 117–118.

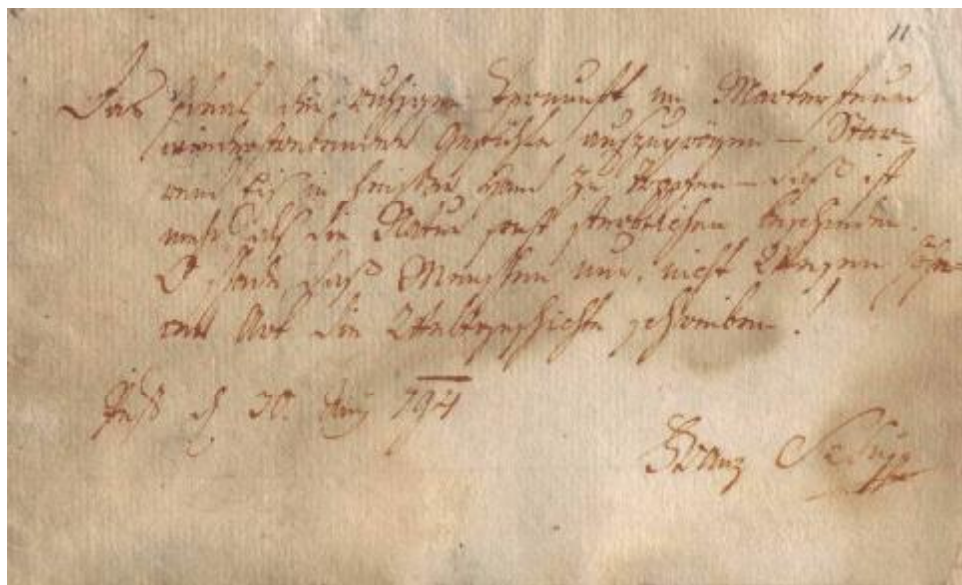
⁵³ Császár, 94., Lugosi, 170., 176.

⁵⁴ Ihász fordítása, a *Szövevény és szerelem*, 1795. március 13-án került először színre. Vö.: Lugosi, 177.

⁵⁵ Az írásképet alapján is teljesen egyértelmű, hogy bizonyosan nincs igaza Mályuszné Császár Editnek, amikor feltételezi, hogy Sehy „németül valószínűleg nem tudott”, bár ez fordításai okán amúgy is nyilvánvaló. Mályuszné Császár, 164.

⁵⁶ Vas István fordításában: „Az ész eszményeit ellenkező / Érzelmek vértanútüzén kívérni – / A forró kézben jeget tartani – / Ez igen – a természet ennyi mindent / Halandóknak megadni nem szokott. / Csak az a kár, ... / Hogy emberek, nem felsőbbrendű lények / Írják csak a világ történetét!”

lenül szerecsent mosdatni. Sehy vélhetőleg tényleg „mindent szétzúzott és beszeny-
 nyezett maga körül”, de azért valószínűleg nem csak ezt tette. Egyrészt vitán felül ő
 volt a társulat legtehetségesebb férfi színésze (ezt már sokszor leírták róla), másrészt
 viszont, úgy tűnik, a színháznak fordító „jurátusokra” (akár irodalmi ízlése okán is)
 kifejezetten inspiratív módon hatott. A Kelemen-féle társulat számára rendkívül in-
 tenzíven dolgozó, s a már a kortársak által a jurátusokból álló kis pesti fordítóműhely
 egyik „címerének” tekintett Ihász Imrére legalábbis mindenképpen.

A 19–20. század fordulóján Sopron kitüntetett helyet foglalt el az Osztrák–Magyar Monarchia sportéletében.¹ Ekkor élte virágkorát a lósport. Előjáróban fontos megkülönböztetést tenni a dolgozat témájául szolgáló lósport és a lovas sport kifejezések között. A lósport a lovak sportja, tehát a versenyben a lovak teljesítményét és – a lovas sporttal ellentétben – nem a lovasét értékelik. A lósportnak különböző válfajai alakultak ki, melyek elnevezése a rájuk jellemző jármód nevéből származik. A galoppversenyeken a lovak lovasukkal, a zsokéval a nyergükben futják végig a pályát galopp jármódban, azaz vágatában, az ügetőversenyeken a lovak egy kétkerekű kocsit, a sulkyt húzzák, amelyben a hajtó ül, s ügetve futják le a távot. Léteztek a korszakban (s egyes országokban még ma is léteznek) poroszkaversenyek is, amelyekben a lovak jellegzetes kétütemű jármódban, az ún. poroszkában, sulkyt húzva versenyeztek. Ez a versenytípus azonban nem tudott mély gyökeret eresztetni a Monarchiában. Az ügetőversenyzés pedig éppen ebben a korszakban kezdett az intézményesülés útjára lépni. Bécsben 1874-ben tartották az első ügetőversenyt a Práterben, 1877-ben alakult meg az osztrák ügetőversenyző társaság, Magyarországon 1877-ben alakult meg „A Lótenyésztés Emelésére Alakult Részvénytársaság” Esterházy Miklós elnöklete alatt. Ez a társaság karolta fel először az ügetőversenyzés ügyét és 1879-ben a Városerdőben rendezték meg az első hivatalos ügetőversenyt. Az első versenypálya 1883-ra készült el a Tattersall területén.²

Sopron a galoppversenyzés egyik fontos központja volt: őszi és tavaszi versenynapjain a Lajtán inneni és túli sportelit adott itt egymásnak találkozókat – a bécsi és budapesti versenynapokhoz hasonlóan. A legnevesebb futtatók nemegyszer legjobb lovaikat szerepeltették versenypályáján, a világhíres Kincsem is többször futott a soproni gyepon.

A soproni pálya megalapítása

A soproni lóversenypálya 1873-as alapításától kezdve a bécsi Jockey Club³ felügyelete alá tartozott, de a versenyeket a Dunántúli Lóversenyegylet rendezte. Az egyület a hazai és különösen a dunántúli lótenyésztés előmozdítása érdekében 1873 tavaszán alapította a Sopron Megyei Gazdasági Egyesület elnöke gr. Széchenyi Kálmán és testvére, Gábor.⁴ Elnöke gróf Széchenyi Kálmán (1824–1914) lett, intézőségéhez magyar és

¹ A témáról bővebben: *Bacher-Tuli Andrea*: „A zöld színpad.” A lóversenyzés mint a társas reprezentáció sajátos intézménye a dualizmus korában. Doktori disszertáció. (ELTE-BTK), Budapest, 2012.

² *Fehér Dezső, Török Imre*: Százéves a magyar ügetőversenyzés (1883–1983). Budapest, Mezőgazdasági, 1983. 11–16. és 41–46.

³ Az Osztrák–Magyar Monarchia lóversenyügyének két központi szerve: a Magyar Lovaregylet és az Osztrák Jockey Club (Jockey Club für Österreich) nem a modern értelemben vett sportegyesület volt, tagságuk ugyanis nem professzionális versenyzőkből, a zsokékból állt, hanem azokból a társadalmi elithez tartozó személyekből, akiknek lovai versenyeztek. Az angol nyelvből kölcsönzött jockey club elnevezésben a jockey szó sem a professzionális versenylovast jelent, hanem a szó régebbi értelmében azokat az embereket, akik a lovakkal foglalkoztak vagy más vonatkozásban volt velük dolguk. – *Huggins, Mike*: Flat racing and British society, 1790–1914. London, Portland, Frank Cass, 2000.

⁴ Vadász- és Versenylap 17. (1873) 20. és 32. sz., Gyepkönyv Sopron 1874. Szerk.: Pottyondy Ágoston. Sopron, 1875.

osztrák tagok egyaránt tartoztak, akik között Jockey Club tagokat is találunk, így magát az elnököt, vagy herceg Esterházy Pált, valamint az egyik titkári pozíciót betöltő Francis Cavaliero-t⁵, aki egyben a Jockey Club titkára is volt.

1. kép. Thirring Lajos: Soproni Lóversenyter, 1875 körül. Színezett litográfia. Soproni Múzeum, SOM-KP 54.737.1 (Bodolár Zoltán felvétele)

A klub évi 2400 forintért a várostól bérelte a futtatások helyszínéül szolgáló területet, melyet az Szent Mihály napja után legelőként használt (1. kép).⁶ A bérleti szerződést, melyet hat évre kötöttek, 1878-ban újabb hat évvel meghosszabbította a város – azzal a kikötéssel, hogy az egyesület karban tartja a pályára vezető utat és árvíz ellen biztosítja a versenyter helyszínéül szolgáló Furth-rétet.⁷ Az első, 1873. szeptember 27–28-án megtartott, futtatást megelőző munkálatokról, valamint a versenypályáról részletes beszámoló olvasható az *Oedenburger Zeitung* hasábjain.⁸ A tudósító a versenypálya festői elhelyezkedését, a svájci stílusban készített fatribünök ízléses kialakítását és megfelelő pozícionálását, azaz a versenypálya jó beláthatóságát dicsérte. Mindkét versenynapra 5 futamot terveztek, az első napon futották a 100 dukát díjazású Asszonyások Díját, a 100 forintos Festetics-díjat, az 1000 forintos Esterházy-díjat és az 1200 forintos Széchenyi-díjat, az ötödik versenyszám, egy 1000 forint díja-

⁵ Francis Cavaliero az Esterházy család hercegi ágának gyermekei mellett, ezt követően az uralkodó családnál Ferdinánd Miksa, s idősekorában Rudolf főherceg mellett töltött be nyelvtanári pozíciót. Az ötvenes évek közepétől az Esterházy-féle oszori ménés vezetője lett, majd az állam számára intézte az angliai lóimportot. Az ő nevéhez fűződik a híres mén, Buccaneer megszerzése, amely fedezőménként is nagy érdemeket szerzett, utódai nemcsak a Monarchia, de Európa legrangosabb versenyének bajnoki címét érték el, kilenc Osztrák-Magyar Derby és hat St. Leger első helyezette is volt közöttük. Legismertebb utóda, Kísbér angol Derbyt és francia Grand Prix-t is nyert. Cavaliero az 1867-ben alakult osztrák Jockey Club versenytitkáráként, továbbá az első osztrák–magyar tenyésztési és versenyközlöny, a Sportblatt szerkesztőjeként, handicaperként (súlymeghatározó szakemberként) és indítóként fejezte be pályafutását 1882-ben. – *Fehér Dezső, Török Imre: A magyar lóversenyzés története (1827–1977)*. Budapest, 1977. 28.

⁶ AI. 8186 – Magyar Lovaregylet választmányi ülési jegyzőkönyvei I. kötet (1877–1886) (kézirat). 1877. jan. 15. – 2. sz. jegyzőkönyv – Magyar Mezőgazdasági Múzeum Agrártörténeti Szakkönyvtára.

⁷ A Furth-rét az Ikva és a Kópházát Sopronnal összekötő egykori út mellett terült el, a versenyter emléket a mai Lófuttató út őrzi. – Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) IV.B.1403.c.qq. Fasc. XXV/20407a.

⁸ Zum transdanubischen Rennen. In: *Oedenburger Zeitung* 6. (1873) 104. sz. 3. és 6. (1873) 106. sz. 1.

zású steeple chase, azaz akadályverseny, az akadálypálya hiányosságai folytán elmaradt. A második napon került megrendezésre a soproni meeting két legjelentősebb futama: a Soproni Polgárdíj, melyet alapítása évében 275 dukátért futottak fél mérföldön, és a 2000 forintos másfél mérföldes Dunántúli Díj. Ezek a versenyszámok díjazásukat⁹ tekintve nem sokkal maradtak el ekkor a fővárosiaktól, sőt a Dunántúli Díj és a Polgárdíj révén megközelítették azoknak színvonalát anyagilag is. Jelentőségüket mutatja, hogy a Monarchia legnevesebb sportemberei, így többek között Gustav Springer¹⁰, Liechtenstein uralkodója, Johann Liechtenstein, Hugo Henckel¹¹, Baltazzi Arisztid¹², Esterházy Miklós¹³, Sztáray János¹⁴, Octavian Kinsky¹⁵, Festetics Tasziló¹⁶, adták le nevezésüket ezekre a versenyszámokra. A második versenynapon futottak még Vas vármegye 700 forintos díját, s egy-egy futamot szerveztek a nyeretlen lovaknak és a mezei gazdáknak, ez utóbbi azonban érdeklődők hiányában elmaradt. Az első soproni meetinget a pálya nehéz megközelíthetősége ellenére is – drága fiákeren vagy 40 perces gyaloglással lehetett kijutni a gyepre – a közönség élénk érdeklődése kísérte, a pályásokban és zártszékekben a hölgyek is jelentős számban képviseltették magukat, s az állóhelyen is sokan nézelődtek. A tudósító a nézők számát némi túlzással 12 000 főre becsülte.¹⁷

1874-ben bővültek a keretek: már két versenyidényt, az őszi mellett egy tavaszt is rendeztek Sopronban, s egy 300 fős ülőhellyel rendelkező második tribün felépítésével a nézőhelyeket is bővítették. A nagyobb érdeklődésre való tekintettel az 1874-es őszi meetingre tovább bővítették a nézőteret, s most már 16 pályó és 150 zártszék

---

⁹A versenydíjak szempontjából több kategóriába sorolhatók a versenyek. Többségükben a versenydíjon felül, – ami pénzüsszeg is, értéktárgy is lehetett, – a nyereményhez a tétet, a lovak nevezési díja, és a bánatok egy része is hozzátartozott. Ez utóbbi volt az az összeg, amit a tulajdonos fizetett, ha benevezett lovát mégsem indította versenyben. De voltak olyan díjversenyek, ahol nem fizettek tét- és bánatpénzeket. A tiszteletdíj-versenyek nyereményét valamilyen értéktárgyban állapították meg, a tétversenyekben pedig minden résztvevő egy bizonyos összeget fizetett be és ezek összessége adta a díjat. Match-ek esetén a két tulajdonos tételéből vagy az egyik tételéből és a másik bánatából állt a díj. A versenydíjakat pedig az állam, a versenyegyletek, magánszemélyek, városok és alapítványok ajánlották fel.

¹⁰ Az osztrák születésű nagyiparos és nagybirtokos 1870-ben lett az Osztrák Jockey Club tagja, 1912-ig a Monarchia egyik legnagyobb versenyistállóját vitte. A bécsi és badeni Ügetőverseny Egylet megalapításában is nagy szerepet játszott. – Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 13. Wien, 2010. 52.

¹¹ Hugo Henckel von Donnersmarck 1834-ben alapította meg telivérmenesét és versenyistállóját, amelyeket 1875-ben a magyarországi birtokára, Oroszvárra költöztetett. – Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 2. Wien, 1993. 271.

¹² A görög vagyonos bankárcsaládból származó és Bécsben meglepedő Aristide Baltazzi bátyjával, Alexander Baltazzival nagyhírű versenyistállót alapított. Ők vásárolták meg a kisbéri állami ménintézetből a sikeres méncsikót, Kisbért. 1886-ban a csehországi Napajedlában alapította meg ménesét, mely ma is működik. – Heinrich Baltazzi-Scharschmid, Hermann Swistun: Die Familien Baltazzi-Vetsera im kaiserlichen Wien. Wien, 1980.

¹³ Esterházy Miklós (1839–1897) korának egyik legkiválóbb tenyésztője és futatója, Közép-Európa egyik legnépszerűbb sportembere, ezenkívül a művészetek nagy pártfogója volt. Híres úrolvas és telivértenyésztő volt, versenyistállója az 1870-es években élte fénykorát. Tatán nyilvános versenypályát alapított.

¹⁴ Gróf Sztáray Nepomuk János sportember, versenyistálló-tulajdonos és a Magyar Lovaregylet igazgatósági tagja.

¹⁵ Octavian Kinsky (1813–1896) híres lótenyésztő volt, az ún. Kinsky-ló tenyésztője. Ménese a csehországi Chlumec mellett működött. Ő alapította a híres Grand National Steeple Chase versenyt Pardubiceben.

¹⁶ Herceg Festetics Tasziló (1850–1933) nagybirtokos, 1911-ben nyert hercegi rangot. Keszthely mellett Fenékpuztán állt híres ménese, versenyistállója a századfordulón a Monarchia tíz legeredményesebbje között volt. Felesége, Hamilton hercegnő révén az angol főrendiház tagja, s így az angol szokéklub tagja is volt. 1868–1869 között az Osztrák Jockey Club elnöke. Gróf Battyhány Elemér mellett nagy szerepet játszott a magyar lóversenyzés színvonalának európai szintű emelésében.

¹⁷ Oedenburger Zeitung 6. (1873) 106. sz. 1. – Más vidéki pályák, valamint a fővárosi versenytér látogatottságáról szóló tudósítások és becslések alapján azonban sokkal valószínűbb a látogatók pár ezres nagyságrendje.

várta az előkelő közönséget. A nézőszám azonban ezúttal nem tett eleget a várakozásoknak, a közönség soraiban nagy lyukak tátongtak, melyet elsősorban a magas belépti díjakkal,¹⁸ a pályára való kijutás nehézségeivel, s csak másodsorban a mostoha időjárás körülményekkel magyaráztak.¹⁹ Az 1874. szeptember 19–20-án megrendezett versenyidényben az első napon 7, a másodikon 6 versenyszámot futottak, az előző évi program 2 állami díjjal és egy parasztfuttatással bővült. A helyi sajtó a soproni gyepeket már ekkor az ország egész sportvilágának gyülekezőhelyeként emlegette,²⁰ s a nevezéseket számba véve egyáltalán nem túlzó ez az állítás.²¹

A soproni versenyeket mindkét fővárosi klub – a bécsi Jockey Club az 1880-as években 3000 forinttal, a Magyar Lovaregylet 1897 előtt 2000, majd 5000 forinttal – támogatta, mivel azok kétéves lovak számára meghirdetett futamai miatt a versenyelő tulajdonosok számára nagy fontossággal bírtak.²² A Jockey Club érdeklődését mutatja a tény is, hogy a versenynapokon 1881-ben különvonatot indítottak Bécsből Sopronba, ami azonban csak 1884-től vált rendszeressé, amikor a fő versenynapon, a Polgárdij napján az *Allgemeine Sport-Zeitung* különvonata egészen a soproni pályáig szállította utasait.²³ A soproni versenyeket pénzdíjak felajánlásával s a terület biztosításával a városi tanács²⁴ és egyénileg a helyi polgárság is támogatta: részvételével a közönség soraiban, anyagilag a polgárdij felajánlásával és tettel a versenyek megrendezése körüli munkával.²⁵ Az intézőség névsorában találjuk Lenck Emilt,²⁶ a soproni bor-, gabona- és gyarmatáru-nagykereskedőt, aki a Kaszinó Egylet elnöke is volt, és Martin Schneider építőmestert.²⁷

A helyi lapok mellett a hazai lóversenyzés fő orgánuma, a *Vadász- és Versenylap* is hírt adott a soproni futtatásokról, osztrák részről pedig az *Allgemeine Sport-Zeitung* részletesen beszámolt a soproni eseményekről. A tudósítások már az első versenyt is népünnepként jellemezték, amely azonban a műveltebb közönségnek is élvezetet nyújtott.²⁸ 1876-ban pedig „egy egész ország rész dunántúli találkozójaként” említették.²⁹

¹⁸ A belépőjegyárak a következőképpen alakultak: az első osztályú páholyba 1 napra 15 Ft, két napra 25 Ft, a kistribünre 10 ill. 20 Ft, fedett zártszékbe napi 1,50 Ft, fedetlen zártszékbe 70 kr, állóhelyre 40, 30 és 10 krajcárért lehetett belépőt váltani, a saját fogattal érkezők 10 Ft-ot, a lovasok 2 Ft-ot fizettek. – Zum transdanubianischen Herbst-Pferderennen. In: Oedenburger Zeitung 7. (1874) 110. sz. 3.

¹⁹ Herbst-rennen des Transdanubischen Rennvereines in Oedenburg 1874. In: Oedenburger Zeitung 7. (1874) 113. sz. 3.

²⁰ Zum transdanubianischen Herbst-Pferderennen. In: Oedenburger Zeitung 7. (1874) 110. sz. 3.

²¹ A nevezők között a következők szerepeltek: Henckel, Baltazzi, Nádasdy, Rohan, Capt Blue, Lichtenstein, Festetics, Berchtold, Kinsky és Rohan. – Herbst-rennen des Transdanubischen Rennvereines in Oedenburg 1874. In: Oedenburger Zeitung 7. (1874) 111. sz. 1. és 7. (1874) 112. sz. 1.

²² Allgemeine Sport-Zeitung 2. (1881) 6. sz. 62.

²³ Der Bürgerpreis in Ödenburg. In: Allgemeine Sport-Zeitung 5. (1884) 39. sz. 839.

²⁴ SL IV. B. 1403.c.qq Fasc. XXV/17858., XXV/18051., XXV/18270., XXV/18401., XXV/22472., XXV/22883., XXV/23401., XXVI/5392.

²⁵ Ödenburg. In: Allgemeine Sport-Zeitung 2. (1881) 39. sz. 544.

²⁶ Bertalan Judit: Soproni családok: A Lenkek. In: Barátság 18. (2011) 1. sz. 6696–6697.

²⁷ Winkler Gábor: Die Baukunst des 19-ten Jahrhunderts in Sopron. In: SSz. 22. (1968), 53.

²⁸ Vadász- és Versenylap 17. (1873) 32. sz. 5.

²⁹ Vadász- és Versenylap 20. (1876) 23. sz. 6.

Az őszi versenyek

1875-től az őszi idény két versenynapján 6–7 számban mérkőzhettek meg a versenyzők: a program 4–5 sikhversenyt, egy-egy akadályversenyt és egy-egy parasztfuttatást foglalt magában.³⁰ 1879-ben 3 naposra bővítették az őszi idényt: az első két nap 5–5, a harmadik napon 6 futamot rendeztek.³¹ Ez a prosperitás kilenc évig tartott, 1888-tól a látogatók szélesebb körének érdektelensége miatt ismét kétfőre csökkent a versenynapok száma.

A meeting – díjazásánál³² fogva is – legjelentősebb futtatása a Soproni Polgárdíj,³³ a kétévesek Derbyjének is nevezett futam volt. Mezőnye a legkiválóbb lovakból állt össze és eredményéből a következő évi Derby kimenetelére lehetett következtetni. A sorban következő a Derby-távon futott Dunántúli Díj volt, mely 3000 forintos díját a Jockey Club biztosította, de kiemelkedik még a Széchenyi Díj a kétszáz dukátos, majd kétezer forintos díjazásával, továbbá három állami díjat is találhatunk itt. A sikhversenyek mellett akadály- és gátverseny is színesítette a programot. 1881-ben itt használtak először a Dunántúli Díjnál időmérést, melynek eredménye 2:49 ³/₅ perc volt.³⁴

A meeting két fő versenyszámának nyertes tulajdonosait³⁵ megvizsgálva is megállapítható, hogy a soproni versenyek fontos állomását jelentették a Monarchia versenyüzemének, mert azok a nagy futtatók közül az egész Monarchia területéről, esetenként külföldről kerültek ki.

³⁰ Az 1875. szeptember 26–27-én megtartott futtatás programja a következő volt: 1. nap: Asszonyaságok Díja (100 dukát, úrlovasoknak, 1 ¹/₄ mérföld), Polgárdíj (275 dukát, ¹/₂ mérföld), Állam-díj (200 magyar 10 frankos, 3 éves osztrák–magyar lovaknak, 1 mérföld), Széchenyi-díj (110 forint, ³/₄ mérföld, 2 éves lovaknak), Esterházy-díj (1000 forint, handicap, 3 éves és idősebb lovaknak), Mezei gazdák versenye (50/20/10 dukát), Steeple-chase (1000 forint, 3 ¹/₂ mérföld). 2. nap: Fesztetics-díj (1000 forint, 3 éves lovaknak, 1 ¹/₂ mérföld), Állam-díj (350 magyar 10 frankos, osztrák–magyar lovaknak, 1 ¹/₂ mérföld), Oroszvári Díj (1000 forint, 2 éves lovaknak, ¹/₂ mérföld), Dunántúli Díj (2000 forint, 3 éves és idősebb lovaknak, handicap 1 ³/₄ mérföld), Sopron megyei Díj (200 dukát, eladó verseny, 1 ¹/₄ mérföld), Mezei gazdák versenye, Steeple chase (200 forint és tiszteletdíj). – Oedenburger Zeitung 8. (1875) 115. sz. 1. és 8. (1875) 116. sz. 1.

³¹ Die 1879er Herbstrennen in Oedenburg. In: Oedenburger Zeitung 12. (1879) 113. sz. 2.

³² Az 1880-as évek elején a budapesti versenypályán a versenyeket 100 és 4000 forint között díjazták, s a 2400–4000 forintos, legmagasabb díjazású kategóriába mindössze hat versenyszám tartozott. – Allgemeine Sport-Zeitung 2. (1881) 2. sz. 16.

³³ A díjhoz, melynek összege a későbbiekben 800 dukátra, azaz 4000 forintra gyarapodott, Sopron szabad királyi város, az iparosok és a Dunántúli Lóversenyegylet járult hozzá. 1881-ben 10 000 aranyfrank, azaz 2500 forint volt. – In: Zalai Közlöny 15. (1876) 77. sz. 6., Allgemeine Sport-Zeitung 2. (1881) 39. sz. 546.

³⁴ 2010-ben egy Workforce nevű mén rekordot döntve 2 perc 31.33 másodperc alatt futotta le az Epsom Derbyt. http://news.bbc.co.uk/sport2/hi/other_sports/horse_racing/8718010.stm (2014.03.27.) Allgemeine Sport-Zeitung 2. (1881) 39. sz. 546.

³⁵ A versenystatistikák érdekessége, hogy nem csak a versenyben közvetlenül résztvevő lovak és lovasaik eredményét jegyzi, hanem a sport jellegénél fogva fontos szerepet játszó versenyló tulajdonosokét is, akik valójában az egész versenyüzemet működtették. Ők birtokolták (esetleg tenyésztették is) a versenylókat, s viselték a versenyzéssel és a lovak felkészítésével járó összes költséget. A zókék tulajdonképpen fizetett alkalmazottak voltak. A versenystálló fenntartása meglehetősen költséges szórakozás volt, melyet csak a legtehetősebbek engedhettek meg maguknak, s ezáltal a társadalmi állás kifejezőjévé is vált. A futatói státuszhoz nagy társadalmi megbecsültség képezte társult, főként gróf Batthyány Elemér lovaregyleti elnöksége alatt, aki különösen vigyázott arra, hogy versenyszíneket csak erkölcsileg feddhetetlen személy kaphasson. Az „ownrség,” azaz valakinek a versenyló-tulajdonosi mivolta, kvalifikációt biztosított, akinek versenylóva volt, az már volt „Valaki.” – Lásd: Hoeller Móric: Kincsemek. A Kincsem-ménes és Kincsem-istálló története. Budapest, 1942.

év	Soproni Polgárdíj	Dunántúli Díj
1873	Henckel Hugó gróf	Esterházy Pál herceg
1874	Henckel Hugó gróf	Henckel Hugó gróf
1875	Captain Blue ³⁶	Captain Blue
1876	Blaskovics Ernő	Wesselényi Béla báró
1877	Baltazzi Arisztid	Alexander Bethman báró
1878	Blaskovics Ernő	Alexander Bethman báró
1879	Hope tábornok	Apponyi Antal gróf
1880	Blaskovics Miklós	Festetics Pál gróf
1881	Blaskovics Ernő	Springer Gusztáv báró
1882	Batthyány Elemér gróf	Hunyady Imre gróf
1883	Blaskovics Ernő	Blaskovics Ernő
1884	Springer Gusztáv báró	Söllinger Rudolf százados
1885	Esterházy Móric gróf	Üchtritz Zsigmond
1886	Rothschild Nátán báró	Blaskovics Ernő
1887	Esterházy Móric gróf	Blaskovics Ernő
1888	Blaskovics Ernő	Auersperg Ferenc herceg
1889	Esterházy Móric gróf	Zichy Béla gróf
1890	Colonel Anthony	Festetics Tasziló gróf

1. táblázat: A soproni Polgárdíj és Dunántúli Díj nyertes futtatói 1873–1890³⁷

A soproni őszi versenyek jelentőségét mutatja, hogy az 1881-ben megrendezett őszi versenynapok 12 sikversenyét 16 600 forinttal díjazták,³⁸ ebből a hat leginkább támogatott versenyszám más országok számára is nyitott volt, tehát elvben nemzetközi mezőnyt is vonzhatott, a gyakorlatban azonban inkább csak németországi futtatók vettek részt ezeken, mint például Alexander Baron von Bethmann bankár, a frankfurti versenyegylet direktóriumának tagja.³⁹ A futtatók az egész Monarchia

³⁶ A Captain Blue Társaság Esterházy Pál és Karl Trauttmansdorff hercegek, Otto Stockau és Festetics Tasziló grófok közös versenystálla.

³⁷ Ödenburg 1890. In: Allgemeine Sport-Zeitung 11. (1890) 67. sz. 1028–1029.

³⁸ Összehasonlításképpen Budapesten 1882-ben kilenc versenynapon közel 58 000 forintot, azaz versenynaponként átlagosan csaknem 6500 forintot osztottak ki díjakra. Ezzel szemben Sopronban a napi átlagos díjazás csupán 1000 forinttal maradt el.

³⁹ Roth, Ralf: Stadt und Bürgertum in Frankfurt am Main. Ein besonderer Weg von der standischen zur modernen Bürgergesellschaft 1760–1914. München, 1996. 457.

területéről érkeztek a többnyire kétéves lovak számára kiírt versenyekre, így a birodalom nyugati részéből Erwin Schlick gróf, Baltazzi Arisztid, Henckel Hugó gróf, Frohner János, Arthur Graf St. Julien, Zdenko Kinsky és mások. Magyarországról gróf Festetics Tasziló, Blaskovics Ernő – akinek lova, Kincsem, többször is futott soproni pályán⁴⁰ –, gróf Apponyi Antal, gr. Batthyány Elemér⁴¹ stb.

A tudósító szemszögéből fényes versenyüzem az üzemeltetők számára korántsem tűnt olyan ragyogónak, mert 1890-ben a versenyzés megszüntetéséről olvashatunk az *Allgemeine Sport-Zeitungban*. „Az utóbbi időkben folyamatosan vesztett jelentőségéből a soproni meeting, és így a Dunántúli Egylet, több nyomós okból kifolyólag, elhatározta a soproni versenypálya feladását.”⁴² Ennek fő okai leginkább abban keresendők, hogy a pályafenntartásához szükséges anyagi eszközök nem álltak az egyet rendelkezésére, és ráadásul számos támogató is megszüntette hozzájárulását.⁴³ Egy freudenauai árvíz és a lóverseny-fogadási (ún. totalizátor-) adó bevezetése következtében a bécsi Jockey Club is megvonta támogatásának egy részét a vidéki pályáktól, így Soprontól is.⁴⁴ A Dunántúli Versenyegylet rendezésében az utolsó soproni versenyt 1890. augusztus 31-én és szeptember 1-jén futották.

A tavaszi versenyek

Az első tavaszi versenyeket Sopronban 1874. április 12-én futották. Hat futamot hirdettek, öt síkversenyt, melyek közül egynél kizárólag úrlovak⁴⁵ állhattak rajthoz, és egy katonatiszti akadályversenyt. A tudósítások a közönség népvándorlás-szerű kiáramlásáról szóltak, s zsúfolásig megtelt minden hely.⁴⁶ A kezdeti lelkesedés ellenére a Dunántúli Versenyegylet két versenyidénye közül mégis a tavaszi futtatás iránt, mely április közepén a kéthetes bécsi versenypauzát szakította meg, bizonyult lanyhább érdeklődés. A többnyire akadályszámokat felölelő futamai az 1880-as évektől

⁴⁰ Kincsem soproni szereplései: 1876. szeptember 22-én a Polgár-díjban és 1877. szeptember 29–30-án két Állam-díjban, 1878. szeptember 29-én az Állam-díjban és 1879-ben szintén az Állam-díjban állt starthoz és győzött. – *Fehér Dezső*: Az angol telivér Magyarországon. Budapest, 1985., *Fehér Dezső, Török Imre*: A verhetetlen Kincsem. Budapest, 1974.

⁴¹ A pesti lóversenypálya gróf Batthyány Elemérnek (1847–1932), gróf Batthyány Lajos fiának köszönhette nagymértékű népszerűségét, a hazai lóversenyzés virágkora Lovaregyleti elnökségének idejére (1891–1907) esett. Több versenypálya létrehozásának volt aktív közreműködője: a városligeti, tátralomnici és alagi gyeének. Több új, a versenyzésre serkentően ható nagydíj feltételét szerkesztette meg, közülük az egyik legjelentősebb versenyszám az 1889-ben általa alapított Szent István-díj. Munkájának elismerését tükrözte, hogy 1880-ban a bécsi Jockey Club élethossziglani, a Newmarket Jockey Club 1893-ban pedig tiszteletbeli tagjává választotta.

⁴² Ödenburg 1890. In: *Allgemeine Sport-Zeitung* 11. (1890) 67. sz. 1028.

⁴³ Ödenburg. In: *Allgemeine Sport-Zeitung* 11. (1890) 47. sz. 762.

⁴⁴ Zum Ödenburger Meeting. In: *Allgemeine Sport-Zeitung* 11. (1890) 66. sz. 1004.

⁴⁵ Az úrlovak azok a nem hivatásos, megfelelő társadalmi állású zsokéek voltak, akik kedvtelésből lovagoltak versenyben. Úrlovari státuszra eredetileg valamelyik lovaregylet és bizonyos kaszinók tagsága, vagy a hadseregben betöltött tiszti rang jogosított. Az 1900-as évek elejétől azonban már elegendő volt számukra is a puszta lovaglási engedély. Lovaglásukért pénzt nem számítottak fel, legfeljebb egy-egy tiszteletdíjra tarthattak igényt. Versenyeik többsége zászlók közti sport (akadályverseny vagy gátverseny) volt, s ezeken nemcsak angol telivérek, de félvérek is indulhattak. Az úrlovas versenyek abban is különböztek a hivatásos zsokéek által lovagolt versenyektől, hogy itt a lovas teljesítménye nagyobb szerepet kapott, s így közelebb álltak az embersporthoz. A versenyzés célja az úrlovas sport ápolása volt, nem pedig a lótenyésztés emelése.

⁴⁶ *Mayer, David*: Eine Stimme aus dem Publikum über das letzte transdanubische Pferderennen. In: *Oedenburger Zeitung* 7. (1874) 46.sz. 3.

jobbára a katonaság számára kínáltak versenyzési lehetőséget.⁴⁷ Díjazásuk a katonai versenyek szellemének megfelelően nem volt kiemelkedő, kisebb, 300–500 forintos pénzdíjak mellett inkább tiszteletdíjért, egy-egy szép nyeregért, aranyóráért, ezüst téskészletért vagy éppenséggel bronzplasztikáért, és természetesen a dicsőségért lovagoltak az úrlovarok.

Látogatottsága, mely elsősorban az illusztris közönséget jelentette, az 1880-as évek közepétől jelentős, a bécsi különvonattal is sokan érkeztek, sőt az uralkodóházból is meg-megjelent egy-egy tag, különösképpen Dom Miguel braganzai herceg, aki a lovaglás mellett a bírói tisztelet is gyakran elvállalta. 1875-ben Lajos Viktor főherceg látogatása vonzott prominens nézőket a gyepre: a helyi illetékességű arisztokratákon kívül a bécsi és budapesti arisztokrácia – különösképpen annak hölgytagjai – is tiszteletüket tették a nézőtéren.⁴⁸ 1882-ben Károly Lajos főherceg és felesége, Mária Terézia, 1885-ben pedig Ottó főherceg látogatott ki a gyepre.⁴⁹ Szélesebb közönség azonban csak ritkán jelent meg. Érdekes, hogy az 1880-as tavaszi meetingen a nézők soraiban tanárai kíséretében a Csöndes-féle Tan- és Nevelőintézet ifjai is feltűntek a másodosztályú fedetlen tribünön.⁵⁰

1888-ban már két napos ez a meeting az őszi versenyek 3. napjának gyér látogatottsága következtében megszüntetett versenynap helyett. A döntés jónak bizonyult, mert a tavaszi meeting második napján is számos néző jelent meg, a páholyok pedig mind elkelték. Anyagi okokból azonban 1890-ben ez a verseny is megszűnt.

Közönség és szórakozás a versenypályán

A korabeli lóverseny-szakemberek igyekeztek a közvélemény előtt a futtatások nemzetgazdasági hasznosságát, a lótenyésztésre gyakorolt pozitív hatását hangsúlyozni, ám a lóversenyzés legtöbb résztvevője számára – attól a kisebbségtől eltekintve, akinek a megélhetését is jelentette – nem volt több kitűnő szórakozási és reprezentációs lehetőségnél. A lóversenyek a színházhoz hasonlóan kettős szórakoztató funkcióval bírtak, a gyepeken és a nézőtéren folyó események egyaránt figyelemre érdemesek voltak. A versenypályán a Monarchia (és a külföld) társadalmi elitje jelent meg. Sopronban évről évre ugyanazok a családok adták a páholyok előkelő közönségét: az Esterházy, Windischgrätz, Széchenyi, Metternich, Apponyi, Szapáry, Erdődy, Teleky és Csáky famíliák,⁵¹ de az uralkodóház tagjai, a Monarchia magas rangú tisztségviselői és katonatisztjei is megfordultak a soproni gyepeken.

---

⁴⁷ Az 1880-as tavaszi versenynapon 6 futamot indítottak, 4 akadályversenyt, egy-egy gát- és vadászversenyt a hadsereg tisztikarának és kadéitainak. – Das Oedenburger Frühjahrsrennen. In: Oedenburger Zeitung 13. (1880) 49. sz. 2.

⁴⁸ *Marbach, Ernst*: Frühjahrsrennen des Transdanubischen Rennvereins in Oedenburg 1875. In: Oedenburger Zeitung 8. (1875) 45. sz. 2.

⁴⁹ *Marbach, Ernst*: Frühjahrsrennen des Transdanubischen Rennvereins, In: Oedenburger Zeitung 15. (1882) 96. sz. 3., *Marbach, Ernst*: Das 1885er Frühjahrsrennen des Transdanubischen Rennvereins. In: Oedenburger Zeitung 18. (1885) 96. sz. 2.

⁵⁰ *Marbach, Ernst*: Das Frühjahrsrennen des „Transdanubianischen Renn-Verienes.“ In: Oedenburger Zeitung 13. (1880) 52. sz. 2.

⁵¹ *Marbach, Ernst*: Die diesjährigen Herbstrennen des Transdanubianischen Rennvereines. In: Oedenburger Zeitung 10. (1877) 119. sz. 3.

A szélesebb közönség a helyi és környékbeli lakosságon kívül bécsiekből is állt, akik társadalmi állásuknak megfelelően különböző kategóriájú jegyeket⁵² vásárolhattak a versenyekre. A belépő díjak az 1876-os kétnapos meetingre a következőképpen alakultak:

Első emeleti páholyt egy napra 15 forintért, két napra 25 forintért lehetett bérelni, földszintit 5 illetve 10 forintért. Az ún. „födött sátrazék” (zártszék) egy napra 80 krajcárba, az „emelvény ülés” (a tribünön biztosított ülőhely) 50 krajcárba került egy napra. Kocsijegyet egy napra 15 forintért, lovarjegyet 2 forintért, állóhelyre szólót 40, 30 és 10 krajcárért lehetett váltani.⁵³ Az állóhelyre szóló belépőket a Krippel kávéháza mellett található szivarboltban, versenynapon a pénztárnál árúsították, a páholyokba, zárt és emelvény ülésre szóló, valamint kocsi- és lovarjegyeket a titkári irodában, Pöttyöndy Ágoston ügyvédi irodájában, versenynapon pedig a pénztárnál lehetett megváltani. A versenyre az 1870-es évek második felétől a győr-soproni pályaudvarról külön vonat is indult, ami kényelmesebbé tette a pályára való kijutást.⁵⁴

A lóversenyek szórakoztató funkciója nem ért véget a versenypályán: a futtatók egy-egy versenynap végén a soproni kaszinóban gyűltek össze vacsorára a Munczy-féle cigányzenekar muzsikája mellett.⁵⁵ Bankettet, bálokat adtak lóversenynapokon, s a városba látogató nagyszámú idegenre való tekintettel 1878-tól még a színházi évadot is az őszi meeting első napján nyitották meg.⁵⁶

A versenytéri zenekar mellett az ott működő fogadási „iroda”, az ún. totalizátor⁵⁷ is a közönség szórakoztatását volt hivatott szolgálni. Míg azonban a fővárosi verseny-

⁵² A monarchiabeli versenypályák nézőtere három (esetenként négy) kategóriára volt osztva: az I., II. és III. (esetleg IV.) helyre, melyeket társadalmilag különböző csoportok látogattak. Elkülönülésüket a térhasználatot szabályozó különböző típusú belépőjegyek tették lehetővé, ezek az olcsóbb hely közönségének szabad mozgását jelentősen korlátozták (ők Budapesten és Bécsben is kizárólag a pálya belső részén, a tribünökkel szemközti téren tartózkodhattak), míg az első hely közönségének szabad bejáratát biztosítottak a pálya bármely nyitott részére.

⁵³ Ez az árszínvonal némileg elmaradt a fővárositól, ahol az 1877-es belépődíjak a következők voltak: a kétlovas kocsik 1 Ft-ot fizettek (I. hely), az egylovasok 50 krajcárt (II. hely), a gyalogosok pedig 20 krajcár belépti díjat (III. hely), ami kb. negyed kilogramm sertésbűs vagy másfél kilogramm fehérkenyér árának megfelelő összeg volt. Az első és második helyen további lehetőségek közül választhattak a látogatók: a támlásszék bérleti díja napi 3 Ft-ba, az első osztályú zártszéké 2, a másodosztályúé 1 Ft-ba került. A tehetősebbek bérelhettek emeleti páholyt 10, földszintit pedig 15 Ft-ért (ami egy vasesztergályos vagy egy gépész heti bérét tette ki). A gyepe való belépésre is feljogosító aranypatkó-jelvény, melyet többnyire a versenylő tulajdonosok váltottak, 5 Ft-ba, míg a pálya belsejébe szóló hintőjegy napi tíz forintba került.

⁵⁴ 20 krajcárért a II., 15 krajcárért a III. helyre lehetett jegyet venni, a pályáig vezető rövid gyalogutat zászlókkal jelölték ki. – A dunántúli lóversenyegyletnek lóversenyei Sopronban 1876. In: Zalai Közlöny 15. (1876) 77. sz. 3., Das Herbstrennen. In: Oedenburger Zeitung 11. (1878) 113. sz. 3.

⁵⁵ Herbstrennen zu Ödenburg. In: Allgemeine Sport-Zeitung 3. (1882). 39. sz. 737.

⁵⁶ Das Herbstrennen. In: Oedenburger Zeitung 11. (1878) 113. sz. 3.

⁵⁷ A fogadás a lóversenyzéstől elválaszthatatlan jelenség, amely a kezdetektől fogva kíséri a futtatásokat. A fogadók háromféle módon játszhattak a dualizmus kori lóversenyen: a versenypályán a totalizátornél, a bukmékerek ringjében vagy városi irodájában tehettek meg tétjeiket. A bukméker-fogadás, amely az 1860-as évektől volt jelen a magyar lóversenyéletben, előre meghatározott nyereményösszegű fogadás. A bukméker (angolul bookmaker, azaz „könyves ember”) a versenyek előtt meghirdette az ún. oddslistát, amely megmutatta, hogy az egyes lovak esetleges győzelmekor hányszoros pénzt fizet a fogadó tétjére. A bukméker-fogadásnál a fogadó tehát tudja, mire számíthat nyeresé esetén, azaz mennyi nyereményért kockáztatja a pénzét. Ezt a fogadási típust azonban csak egy szűk réteg vette igénybe: csak a legvagyonosabbak engedhették meg maguknak ezt a mulatságot. Egyrészt a legkisebb tét nagysága miatt, (ez 200 forint volt a kilencvenes években), másrészt pedig mivel a bukmékerek hitelre dolgoztak (azaz készpénzforgalmat csak egy meghatározott napon, a kifizetés napján bonyolítottak), csak hitelképes egyének fogadhattak náluk. A totalizátor 1871-es bevezetése egy jóval szélesebb, vállalkozó kedvű, ám kispénzű réteg érdekeltté tételével a fogadások kiterjedését hozta magával. Működésének elve az volt, hogy a fogadásra befolyt tetteket összesítették, és a költségekre, valamint a fogadásszervező nyereségére visszatartható rész levonása után maradt összeget felosztották a nyerő fogadások között. A bukméker fogadástól

tereken az olcsóbb helyeken is állítottak fel totalizátort, ahol kisebb tétekkel is lehetett játszani (szemben a bukmékereknel szokásos magas fogadási összegekkel), Sopronban ez többnyire a részvényesek, azaz a futtatók területén működött, s ezzel a szélesebb, laikus közönséget kizárták a szórakozási lehetőségől. S nyilvánvalóan az érdektelenség mellett ezzel is magyarázható a nagyobb tömegek elmaradása a versenypályáról. A tudósításokból kiderül, hogy a részvényeseken kívül leginkább az olcsó állóhelyek közönsége látogatta a versenyeket, a helyi középosztály képviselői csupán kivételes alkalmakkor jelentek meg nagyobb számban a pályán. A közönség érdeklődése váltakozó a korszakban, egy-egy környékbeli esemény, mint például búcsú, a helybeli laikus nézőt könnyen távol tartotta a pályától, de a messzebről érkezőkét is több minden befolyásolta. A Bécsből érkezők közlekedési nehézségein túl az őszi időjárás is hatással volt rá, majd az 1880-as évek közepétől Pest és Bécs versengése hatott hátrányosan a néző- és futtatószám alakulására. A soproni Polgárdíj a pesti Csikódíjban kapott konkurenciát 1883-tól, ami azonban a későbbiek folyamán nem érezte hatását, a Polgárdíj nem veszített jelentőségéből. 1885-ben a budapesti Kiállítási meeting nagy díjai tartották távol a soproni versenyektől a korábban rendszeresen itt futtatókat, hogy lovaiknak biztosítani tudják a kellő pihenőidőt. Így a Blaskovics, Sztáray, Hunyady istálló nem képviseltette magát, és Festetics Tasziló is csak két lovát küldte ebben az évben,⁵⁸ azonban a későbbi versenyek futtatói között ismét megtaláljuk neveiket. Az 1888-as újítások – az őszi versenynapok számának redukálása kettőre és a versenydíjak emelése – jótékony hatással voltak a versenyüzemre. „Remek nevezések, erős mezőnyű versenyek és a rossz idő ellenére, ami az előző évben a soproni őszi meeting idején jelentkezett, teljes mértékig kielégítő látogatottság, (...) a belföldi istállók szinte kivétel nélkül versenyanyaggal jelentkeznek – így lovakat küld Sopronba Auersperg Ferenc herceg is, akinek a színei sem Budapesten, sem Tatán⁵⁹ nem képviseltették magukat, – és a látogatottság valósággal kolosszális lesz, ha az idő is kitart idén.”⁶⁰ A látszólagos fellendülés ellenére a következő évben azonban a már említett okokból mégis megszüntette a futtatásokat a Dunántúli Lóversenyegylet Sopronban.

---

leginkább a minimális tétek nagyságában (ez eleinte 1 és 50 forint között mozgott) tért el, valamint abban, hogy a nyereség csak a verseny után vált ismertté. Eleinte csak győzelemre, azaz tétre lehetett fogadni, az igazi áttörést a helyfogadás (azaz amikor a fogadó által megjelölt ló az első két vagy három hely valamelyikén érkezett célba) 1884-es bevezetése jelentette, ami a fogadási esélyek emelésével párhuzamosan a játékkedvet is növelte. A fogadásnak a tét- és helyfogadás mellett voltak még más válfajai is. A korabeli fogadási rendszer sajátosságai közé tartozott, hogy a különböző díjzabású helyeken más-más feltételekkel lehetett fogadni, minden helyen külön számolták el a téteket, és így az osztalékok is különbözőek voltak. – K. *Karlovsky Endre*: A lóverseny. A galoppSPORT Kézikönyve. Budapest, 1912.; *Halász Sándor*: A totalisateur a fővárosban. In: *Nemzetgazdasági Szemle*, 14. évf. október, 944–949.

⁵⁸ Oedenburg. In: *Allgemeine Sport-Zeitung* 6. (1885) 40. sz. 905.

⁵⁹ Sopron mellett kiemelkedő szerep jutott Tatának is a Monarchia lóversenyüzemében. Tata-Tóváros az 1880-as és 1890-es években Budapest és Bécs legelőkelőbb sportembereinek találkozóhelye volt. A tatai versenyek megalapítója, a turfkörökben „Count Nickyként” ismert gróf Esterházy Miklós József (1839–1897), futtatóként és tenyésztőként is nevet szerzett magának. Az 1860-as évektől magánfuttatásokat, majd 1886-tól az újonnan kialakított versenypályán nyilvános versenyeket rendezett. Országos versenyközponttá emelkedésében elsősorban az itt kialakított magán- és nyilvános tréningtelepek játszottak szerepet, híres trénernek készítették fel itt a versenylovakat.

⁶⁰ Zum Ödenburger Meeting. In: *Allgemeine Sport-Zeitung* 10. (1889) 67. sz. 948.

A tisztí versenyegylet kezelésében

A versenyzés azonban tovább folytatódott 1891-től, amikor a soproni Offiziers-Rennverein (Katonatiszti Lóverseny-egylet)⁶¹ 18 000 forintért átvette a versenypályát és futtatásokat hirdetett a katonaság számára.⁶²

A tisztí versenyegylet 1891-ben alakult meg azzal a céllal, hogy a soproni versenypályát a meglehetősen elhanyagolt úrlovas sport számára megmentse. Így Alag mellett, ahol az Úrlovasok Szövetkezete székel, egy időre Sopron is az úrlovas sport fellegvárává vált. Majd 1896-ban harmadikként csatlakozott Kottingbrunn, az osztrák Jockey Club pályája, ahol 1901-től a tisztí versenyegylet is szervezett egy tavaszi meetinget. A soproni klub, melynek élén gróf Lamberg Henrik tábornok, gróf Auersperg Károly és gróf Kálnoky Hugó ezredesek álltak, még a megalakulás évében tartott egy egynapos futtatást,⁶³ majd a következő évben egy kétnaposat. Ezek a versenyek azonban nem voltak átütő sikerűek, mert az egyesület saját erejéből nem tudta azt olyan mértékben dotálni, mint amennyire szükséges lett volna, hogy nagyszámú résztvevő odacsalogatásával a közönség széleskörű érdeklődését felébressze. 1893-ban fordulat következett be az egyesület történetében, elnyerték ugyanis Ottó főherceg támogatását, aki abban az évben került a Sopronban állomásozó 9. huszárezred parancsnoksága élére. A főherceg, aki maga is buzgó telivértenyésztő volt, az egylet tiszteletbeli elnökéként saját költségén rendbe hozatta a pályát és pénz- és tiszteletdíjakat szerzett. Közbenjárására a császár évi 800 forinttal, a főhercegek tiszteletdíjak felajánlásával, Sopron városa 600 forinttal, az Osztrák Jockey Club 1000 forinttal és a Magyar Lovaregylet 1000 frankkal támogatták a versenyeket.⁶⁴ A későbbiekben Sopron vármegye, a honvédelmi minisztérium és az Úrlovasok Szövetkezete is csatlakozott a támogatók sorához.⁶⁵ További bevételi forrást jelentettek a belépődíjak, a totalizátorból származó bevételek és a tisztikari tagdíjak, minthogy egy-egy tisztikar testületileg is csatlakozhatott az egyletnek. Ezt a 15 dragonyos ezredből hét meg is tette.⁶⁶

Ezek a futtatások ugyan jelentőségben nem értek fel a korábbiakkal, a hadsereg szempontjából mégis fontosak voltak, mert fő céljuk a hadseregben a lovaglási kedv felpozícióba hozása, valamint a katonai lóversenyek fellendítése és a fiatal, kezdő úrlovasok támogatása volt. Számukra külön versenyeket írtak ki, és további súlykönnyítést⁶⁷ is

⁶¹ IV.B.1403.c.gg. Fasc VIII/7387.

⁶² Über Herrenreitersport. In: Allgemeine Sport-Zeitung 17. (1896) 12. sz. 237.

⁶³ A program egy sík, két gát- és 3 akadályversenyt tartalmazott, díjait, melyek 200 és 600 forint között mozogtak, a Magyar Lovaregylet, az Osztrák Jockey Club és Sopron városa adta. – Rennen des Offiziersrennvereines zu Oedenburg. In: Oedenburger Zeitung 24. (1891) 214. sz. Melléklet 1.

⁶⁴ Oedenburg. In: Allgemeine Sport-Zeitung 14. (1893) 52. sz. 766.

⁶⁵ Zum Oedenburger Meeting. In: Allgemeine Sport-Zeitung 17. (1896) 451., Das Frühjahrsrennen in Oedenburg. In: Oedenburger Zeitung 26. (1893) 99. sz. 3., 27. (1894) 97.sz. 3., 28.(1895) 98. sz. 2., 36. (1903) 108. sz. 2., SL VIII/7742., XXV/26162.

⁶⁶ Vom Offiziers-Rennverein. In: Allgemeine Sport-Zeitung 22. (1901) 6. sz. 102.

⁶⁷ A lovak által a versenyben viselt súlyok elosztása alapján a versenyeknek két alapvető típusa létezett: a korteher- és a handicapverseny. A klasszikus verseny az ún. tiszta korteherverseny volt, ahol egykorú lovak egyforma teher alatt futottak (a kancák 1,5 kg engedményt kaptak). Volt olyan változata is, amikor különböző korú lovak futottak korteher-különbség mellett, ami a táv alapján is változott, azaz hosszabb távra nagyobb, rövidebb távra kevesebb súlykülönbséget írtak elő az idősebb és fiatalabb lovak számára. Voltak korteherversenyek, ahol a lovak nyeresémények alapján teherföllelet, azaz pónalítást vittek, vagy nyeretlenségük, illetve kevesebb nyereséményük alapján engedményt kaptak. A másik nagy versenytípus a handicap, azaz súlyelosztó vagy esélykiegyenlítő verseny volt, amikor a lovak a versenyben mutatott formájuk alapján súlyozva indultak, hogy a gyengébb képességű

kaptak azok a lovasok, akik nyilvános pályán még nem nyertek versenyt vagy ötnél kevesebb nyertes lovaglásuk volt, tapasztaltabb lovasokkal szembeni esélyeik ezáltal is kiegyenlítettebbé váltak.⁶⁸ 1899-ben a fiatal tisztek általában nem túl rózsás anyagi helyzetére tekintettel olyan versenyeket is hirdettek meg, ahonnan kizárták a nyilvános tréner idomítása alatt álló lovakat, így azok is nyeregbe szállhattak, akik a szükséges anyagi eszközök híján lovuk professzionális felkészítését nem vállalhatták.⁶⁹ További könnyítést jelentett, hogy a nevezési és startdíjak mindössze 10 koronát tettek ki és a lovak vasúti szállítására is kedvezményeket kaptak.⁷⁰ A díjazás kezdetben nem volt magas, 1893-ban az 5–5 futamból álló kétnapos meetinget a tiszteletdíjakon kívül 7000 koronát meghaladó összdíjazás illette,⁷¹ sokkal inkább az első helyezés presztízse számított. A szabályzat szerint csak olyan lovakat nevezhettek a futtatásokra, amelyek a tisztek, kadétoz és önkéntesek tulajdonában voltak, vagy amelyeket ilyen személyek lovagoltak és ugyanakkor egyleti tag tulajdonában álltak.⁷² Az egy sík-, 2 gát- és 3 akadályversenyből álló meetinget leginkább válogatott közönség látogatta: „[...] a részvényesek helye nagyon előkelő közönséget mutatott, ahol a legnagyobb arányban tisztek voltak, miközben szinte minden páholyt elegáns hölgyek töltöttek meg. Természetesen az egylet főméltóságú támogatója, Ő cs. és kir. Fenség Ottó főherceg is jelen volt, és egyébként megfigyelhettük még Ő kir. Fenségét, a braganzai herceget, Esterházy Pál herceget, Halasy Pál ezredest, Polkó ezredest stb.”⁷³ Az uralkodói családból Károly Lajos főherceg feleségével és gyermekeivel, Albrecht főherceg és Mária Jozefa főhercegnő is megtisztelte jelenlétével a soproni gyepet.

A támogatásoknak köszönhetően 1892-től kétnapos – 1895-ben háromnapos – meetinget szerveztek, melyek összdíjazása a tiszteletdíjakat nem számítva hamarosan meghaladta a tízezer koronát. Legjelentősebb versenyszáma a 2000 koronás Armeesteeple chase volt és egyébként is, mint általában az úrlovas versenyeken, itt is az akadályszámok határozták meg a futtatás arculatát. Ahogy a dotálás egyre nagyobb méreteket öltött,⁷⁴ a versenyek mezőnye is nőtt, hiszen a katonaság számára a bécsi „Armee”-n kívül nem sok olyan magas díjazású verseny állt rendelkezésre, mint a 6000 koronás Großes Ödenburger Armeesteeple chase vagy a Großes Offiziers-Rennverein Steeple chase az 5000 koronájával, ezen felül mindkettőhöz tiszteletdíj is tartozott. 1897-től a tisztiz versenyegylet a pozsonyi pályán, majd 1901-től pedig tulajdonképpen az előbbit felváltva Kottlingbrunnban is tartott egy-egy versenynapot, s egy alkalommal 1901-ben Debrecenben is rendezett úrlovas versenyeket.

---

lovak nagyobb eséllyel indulhassanak. Ezek a futamok mindig népesebbek, több hasznot hajtók voltak, mint a klasszikus versenyek, mert alkalmat adtak a gyengébb lovaknak is istállókölségeik megkeresésére. A súlyok a Monarchiában 39 és 65 kg között mozogtak.

⁶⁸ Zum Ödenburger Meeting. In: Allgemeine Sport-Zeitung 27. (1906) 28. sz. 485–486.

⁶⁹ Vom Officers-Rennverein. In: Allgemeine Sport-Zeitung 22. (1901) 6. sz. 102.

⁷⁰ Zum Ödenburger Meeting. In: Allgemeine Sport-Zeitung 28. (1907) 27. sz. 464.

⁷¹ Das Frühjahrsrennen in Oedenburg. In: Oedenburger Zeitung 26. (1893) 99. sz. 3., 26. (1893) 100. sz. 2.; Összehasonlításképpen ugyanebben az évben a budapesti 24 versenynapra 762 324 korona jutott, az egyetlen tatai versenynapot pedig 18 000 koronával dotálták.

⁷² Oedenburg, Herbst-Meeting 1893. In: Allgemeine Sport-Zeitung 14. (1893) 54. sz. 790.

⁷³ Oedenburg 1893. In: Allgemeine Sport-Zeitung 14. (1893) 84. sz. 1098–1099.

⁷⁴ 1901-ben Sopronban a tiszteletdíjakat nem számítva már 19 000 korona volt az összdíjazás, 1907-ben a két soproni napé 14 800 korona. – Vom Officers-Rennverein. In: Allgemeine Sport-Zeitung 22. (1901) 6. sz. 102., Zum Ödenburger Meeting. In: Allgemeine Sport-Zeitung 28. (1907) 27. sz. 464.

Az egyesület fennállásának első tíz éve alatt a soproni és pozsonyi pályákon rendezett versenyeit összesen 305 245 korona pénznyereménnyel és 67 tiszteletdíjjal 33 000 korona értékben díjazta. Ezen az összegben 95 tiszt osztozott, közülük a legsikeresebb gróf Orssich Pál főhadnagy volt, aki 21 300 koronát tudhatott magáénak.⁷⁵ A nevezések száma a versenypálya népszerűségét mutatta: 1895-ben 191, 1896-ban 200 nevezés érkezett 10 versenyszámra,⁷⁶ s ez a kétszáz körüli szám a későbbiekben is tartotta magát.⁷⁷ Ezzel karöltve a közönség érdeklődése is fokozódott, 1904-ben a meeting nagyszámú közönségéről tudósított az Allgemeine Sport-Zeitung: „Az illatos toalettekben pompázó sok hölgy a tisztek színes egyenruhájával együtt előkelő jelleget biztosított a versenypályának. Fennállása óta bizonyára még nem volt a soproni versenyeknek olyan nagy látogatottsága, mint vasárnap.”⁷⁸ A pálya könnyebb megközelíthetősége érdekében az egylet az osztrák és magyar vasúttársasággal is tárgyalásokat folytatott különvonatok indításáról.⁷⁹ 1907-ben soproni és kottingbruni négy versenynapján 20 versenyt futottak, 2 síkversenyt, 6 gátversenyt és 12 akadályversenyt. A győztes lovasoknak adott tiszteletdíjon felül Sopronban 14 800 korona, Kottingbrunnban 20 700 korona díjat osztottak ki. Ezekben a futamokban 19 tiszt szállt nyeregbe összesen 52 lovon.⁸⁰ A gyors és tartós fellendülés ellenére az egyesület számos problémával is küzdött, így a soproni versenypálya csekély kihasználtságából következő nem megfelelő állapotával, a tagság szűk körével, a publicitás, a reklámok elégtelen voltával, a nagyobb pályák versenyével való időpontütközéssel és ez utóbbi kettőből következően a totalizátor alacsony forgalmával, majd Ottó főherceg 1906-os halálával legfőbb támogatóját veszítette el a klub.

1908-ban már tiszti lovasegyesületként (Offiziers-Reiterverein)⁸¹ folytatta működését a versenyegylet. A névváltozás a tevékenységi körben bekövetkezett hangsúlyeltolódást mutatja: míg korábban a fő cél tisztek, kadétkok és önkéntesek számára meghirdetett versenyek rendezése volt, most az osztrák-magyar hadsereg lovas tisztjeinek bajtársias egyesítését és a lovaglási kedv ösztönzését tűzte ki célul. Különösképpen a vadász-, táv- és akadálylovaglás támogatását preferálta, így a lóversenyek rendezése némiképp visszaszorult a tevékenységi körön belül, a kottingbrunni versenyeket teljesen feladták és a soproni versenyfeltételekben is nagy változások átlak be. A kilenc versenyszámból ötöt félvérű lovaknak írtak ki, a síkversenyt teljesen törölték a programból.⁸²

⁷⁵ Vom Offiziers-Rennverein. In: Allgemeine Sport-Zeitung 22. (1901) 6. sz. 102.

⁷⁶ Zum Ödenburger Meeting. In: Allgemeine Sport-Zeitung 17. (1896) 27. sz. 451.

⁷⁷ 1905-ben 10 versenyszámra 171, 1906-ban 173, 1907-ben 165 nevezés jutott. – Allgemeine Sport-Zeitung 26. (1905) 28. sz. 489., Zum Ödenburger Meeting. In: Allgemeine Sport-Zeitung 27. (1906) 28. sz. 485–486. és 28. (1907) 27. sz. 464.

⁷⁸ Ödenburg, 1904. In: Allgemeine Sport-Zeitung 25. (1904) 26. sz. 472.

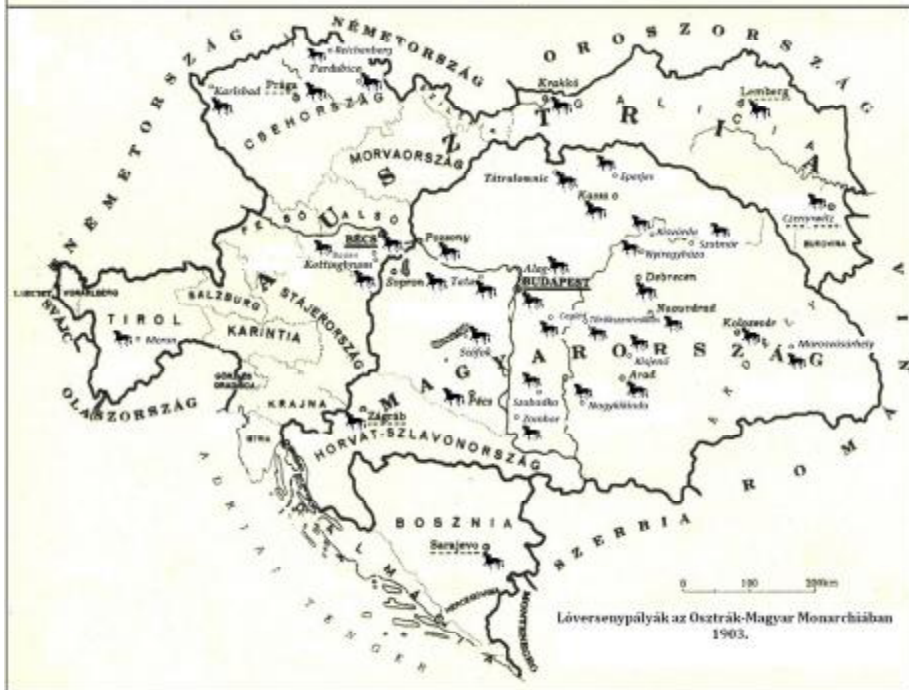
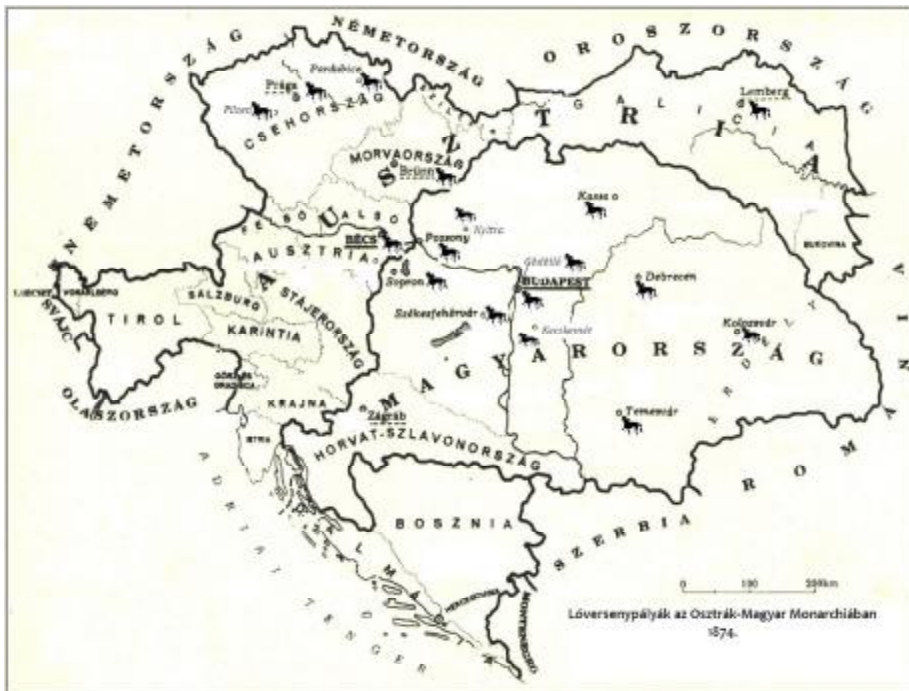
⁷⁹ Zum Ödenburger Meeting. In: Allgemeine Sport-Zeitung 16. (1895) 21. sz. 372.

⁸⁰ Sportélet 13. (1908) 8. sz. 6.

⁸¹ SL IV. B. 1403. c. qq. Fasc XXV/10645., XXV/14977. és XXV/16369.

⁸² Zu den Ödenburger Rennen. In: Allgemeine Sport-Zeitung 29. (1908) 97. sz. 1324–1325.

Összegzés: A vidéki lóversenyek helyzetéről

A soproni pálya 1873-as alapításának ideje egybeesik a hazai lóversenyzés aranykorának kibontakozásával. A monarchiabeli versenypályák száma az 1870-es évek második felében meghaladta a tizenötöt, közülük a két főváros mellett Baden, Debrecen, Gödöllő, Kolozsvár, Lemberg, Pardubice, Pozsony, Prága és természetesen Sopron érdemel említést (2. kép). Monarchia szerte ekkoriban évente összesen 150–200 versenyt futottak, a legnagyobb díjazású versenyekre ugyan Pesten és Bécsben került sor, de a vidéki versenyzőhelyek sem maradtak le túlságosan mögöttük. A fővárosi lovaregyletek, a Magyar Lovaregylet és az Osztrák Jockey Club centralizációs törekvései következtében azonban ez a helyzet az 1880-as évekre jelentősen megváltozott: a versenyzés súlypontja a két birodalmi fővárosra helyeződött, mellettük a vidéki versenypályák lokális jelentőségűvé fokozódtak le, s csak néhányuk – köztük Sopron – tudott lépést tartani a két központi pályával. Az új fogadási rendszer, a totalizátor bevezetésének s népszerűvé válásának, valamint az állami, lovaregyleti, s helyi támogatásnak köszönhetően a versenyzés példátlan gyorsasággal fejlődött tovább: a versenylovak és tulajdonosaik száma egyre nőtt, a versenyidény bővült, a versenydíjak összege emelkedett. A versenyüzem fejlődésének mértékét jól mutatja a versenypályák számának megugrása, az 1900-as évekre számuk ugyanis meghaladta a harmincat. Ez egyúttal azonban azt is jelentette, hogy a vidéki pályák egymás konkurenseivé lettek: versenynapjaik számára egyre nehezebb volt szabad időpontot találni, így azután hatalmas versenydíjaik ellenére is egyre inkább a helyi versenytállók porondjává váltak. A versenynapok számának jelentős növekedésével ugyanis a központi pályák – az 1890-es évektől Bécs, Budapest, Kottlingbrunn és Alag – önmagukban is elegendő versenylehetőséget nyújtottak az istállóknak.⁸³ Emellett a felesleges költségek elkerülésére való törekvés és számos kényelmi ok (mint például a hosszadalmas utazás elkerülése) is a vidéki versenyektől való távolmaradásra bírta a futtatókat. A drágább versenylovak számára (a helyi versenyegetek anyagi viszonyainak következtében) a vidéki pályák színvonala sem volt mindig megfelelő. Mindezek következtében ezeken csökkentették a versenynapok számát és a versenyek összdíjazását. Fennmaradásuk másik akadályát a csekély látogatottság jelentette, mert így a vidéki versenyegetek nem számolhattak a versenyek legfőbb bevételi forrásának számító, totalizátorból származó nyereséggel sem. Az újonnan alakult egyesületek általában nagyvárosi programmal jelentkeztek, ezekből azonban az évek folyamán egyre többet vissza kellett venniük, míg végül megrekedtek a provinciális szinten, azaz a helyi gyengébb minőségű versenylovaknak tudtak versenyzési lehetőséget kínálni. Másik út az úrlovas-profilra való váltás volt, azonban ez is sok buktatót rejtett magában, mivel az úrlovasok száma az európaihoz viszonyítva meglehetősen csekély volt a Monarchiában. Sopron azon kevés kivétel közé tartozott, amelynek ez a váltás sikerült, hiszen 1891 után a profi versenyzés itteni megszűntével az úrlovas sport fontos központjává vált.

⁸³ A századfordulóra a versenynapok számának növekedése ugyanis gyorsabb ütemű volt, mint a versenyben résztvevő lovaké: 1876-ban Bécsben és Budapesten 12 versenynapot tartottak 35 futammal, 1890-ben már 52 versenynapon 347-et. Ezzel szemben a tréningben levő lovak száma 249-ről 413-ra nőtt, azaz a fővárosi versenyek számának kilencszeres növekedésével szemben a futatott lovak számának 1,6-szoros növekedése állt, így tulajdonképpen a legtöbb helyen az istállótulajdonosoknak ugyanazon szűk belső köre futtatott. A versenynapok ilyen mértékű felszaporodásával a lovak létszáma nem tudott lépést tartani, a nagyobb lóversenyközpontok olyan mértékben igénybe vették a lóanyagot, hogy a vidéki meetingekre nem akadt megfelelő számú résztvevő. – Allgemeine Sport-Zeitung 11. (1890) 9. sz. 208., 26. (1905.) 60. sz. 923.

100 éve, 1914. március 12-én, Johann Widder földműves homokbányászás közben egy „korona formájú” bronztárgyat talált a Soprontól 12 kilométernyire délre fekvő Hasfalva határában. A falu, Haschendorf ma Neckenmarkt (Sopronnyék) község része, az Oberpullendorfi (Felsőpulyai) járásban, az 1922-ben Ausztriához csatolt Burgenlandban (1. kép). A bronzlelet a falutól 300 méterre északra került elő, a dombon álló Szentháromság-oszloptól pontosan 21 méterre északkeletre, a Köves földek (= steinige Äcker), Sandäcker, illetve Kräftenriegel dűlőnek is nevezett, „bei der Dreifaltigkeit” néven is ismert lelőhelyen.¹ A domboldalban, két méter mélyen talált bronzlelet „kultusztárgy”, „hasfalvi napkorong”, „korona” illetve „dob” (Trommel von Haschendorf) neveken vált ismertté a nemzetközi tudományos körökben.

A leletet Bünker János Rajnárd (1863–1914), a soproni múzeum főőre (igazgatója) és Kugler Alajos (1859–1916) levéltáros vásárolták meg városunk 1913 októberében megnyitott új múzeumának. A lelőköri körülményekről részletes beszámolók olvashatók a helyi magyar és német nyelvű újságokban.² Március 25-én Bünker J. R. hitelesítő ásatást végzett a lelőhelyen, és már 1914-ben alapvető dolgozatokban számolt be a – joggal unikumnak tartott – bronztárgyról, németül³ Bécsben és magyarul⁴ Budapesten. A hasfalvi lelet első tudományos közététele előtt Bünkernek – részben Oscar Montelius Sopronba küldött leveléből – már tudomása volt a dél-svédországi Balkákra lelőhelyen 1847-ben talált, szinte teljesen azonos méretű, formájú, és díszítésű bronztárgyról, a stockholmi Statens Historiska Museum kiemelkedő leletéről, amelyet a hasfalvi bronzhoz hasonlóan felfelé álló kerekkel helyeztek az áldozati gödörbe (2. kép).

A hasfalvi korong ma a Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteményében 64.83.1. leltári számon található. Huzamos használatból származó kopásai és felfedezéskori sérülései miatt a műtárgy már nem mutatja teljesen az eredeti formáját, de viszonylag jó megartású. A megtaláláskor durva patinaréteg fedte a korongot, amelyet később eltávolítottak a Soproni Városi Múzeumban, majd még a II. világháború előtt egy modern bronzpántal visszaerősítették a – megtaláláskor csákánycsapástól – letörött keréktagot. A lelet felületén évtizedek alatt újra megjelentek a patinásodás nyomai, a szürkés-zöldes szín. Az ezredforduló évtizedeinek „Európa első aranykoráról, a bronzkori művészetről” rendezett nagy nemzetközi kiállításain,⁵ különösen az Európai Bizottság 25. művészeti

¹ Grundparzelle 388, Grundeigentümer Urbarialgemeinde Haschendorf, Koordinaten: ÖK 1:50.000, Bl.107 Mattersburg, O 14, S 224 mm; 47°36'01.55" Nord u. 16°34'22.54" Ost, Seehöhe 220 m".

² Ein archäologisches Unikum in Hasfalva. Oedenburger Zeitung 1914. március 17., 2. old.

³ Johann Reinhard Bünker. Der Haschendorfer Bronzefund. In: Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Bd.44, Wien 1914, 316–326.

⁴ Bünker János Rainald: A hasfalvi bronztárgy. In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő VIII., Budapest, 1914, 105–113.

⁵ 1996, Statens Historiska Museum, Sockholm és Bohuslän Museum, Udde alla, „Kult, Kraft, Cosmos – Bronze Age Symbols in

kiállításának⁶ bemutatóin több európai nagyvárosban szerepelt kölcsöntárgyként a hasfalvi bronzkorong, amelyet minden alkalommal a balkákrai párjával együtt mutattak be. Mivel az eredeti lelet két évig hiányzott volna az állandó régészeti kiállításunkból, hiteles bronzmásolatot készítettünk a Magyar Nemzeti Múzeumban a kölcsönző felek költségén (a másolat Brúder Katalin főrestaurátor irányításával készült).

1. kép. A hasfalvi (Haschendorf) bronzkorong, Soproni Múzeum, Régészeti Gyűjtemény

Az égboltot ábrázoló szenzációs németországi bronzkori lelet, a nebrai bronzkorong⁷ bemutatására rendezett nemzetközi vándorkiállítás helyszínein láthatta újra a közönség a hasfalvi bronzkorongot is. Külön ki kell emelni leletünk 1997. évi

---

Central Europe and Scandinavia”, www.ace.hu/MNM/MH/702magy.html

⁶ 25th Concl of Europe Art Exhibition „Gods and Heroes of the Bronze Age The Roots of Odysseus”. Nationalmuseet, København, Danmark, 1998.12.19.–1999.04.05; Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 1999.05.13.–08.22.; Galeries Nationales du Grand Palais, Paris, France, 1999.09.28.–2000.01.10.; National Archaeological Museum, Athens, 2000.02.11.–05.07.

⁷ „Der geschmiedete Himmel”. Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie, Sachsen-Anhalt-Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle (Saale) 2004.10.08.–2005.05.31. A kiállítás után a hallei múzeum restaurátor műhelyében egy keskeny belső stabilizáló plexi-övel megerősítettük a bronzleletet. „The Sky-Disc and the Sun-Wagon”, National Museum of Denmark, Copenhagen, 2005.06.01.–10.23.; „Der geschmiedete Himmel”. Naturhistorisches Museum Wien, 2005.10.24.–2006.02.17.; Mannheim, Reiss-Engelhorn-Museen, 2006.03.09.–07.16.; Historisches Museum Basel, 2006.07.24.–2007.02.12.

kismartoni bemutatását a *Zeugnisse burgenländischer Geschichte aus Soproner Sammlungen* c. időszaki kiállításon (Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt). Ekkor született meg az elhatározás, hogy hitelesítő ásatást kell végezni a hasfalvi bronzkorong lelőhelyén. A munkát 1997. és 1999. között a Burgenlandi Tartományi Múzeum régésze, Karl Kaus vezetésével végezték.

2. kép. A balkákrai (Dél-Svédország) bronzkorong, Statens Historiska Museum, Stockholm

Az falutól északra emelkedő alacsony dombon a későbronzkori Urnamezős kultúra legkésőbbi periódusától a korai római korig találtak apróbb cserép- és állatcsontleleteket, azonban sem házak, sem műhelyek, sem temetőmaradvány, vagy más telepjelenség nem került elő. Néhány sekély gödröt tártak fel, feltöltésükben faszénnel és égetett kisállat-csontokkal. Ezek mellett mélyen a sziklafelszínbe vésett, háromszögű és négyszög alaprajzú, kádformájú bemélyedések mutatták a hely folyamatos használatát: gyülekezőhely, áldozati hely lehetett itt, ahol a (kultikus?) bronzkorongot elásták.

Az ónötvetű hasfalvi bronztárgy fő részeinek elemzéseai átlag 84 % réz és 16 % ón összetevőt mutattak ki. A közeli velem-szentvidi bronzokra jellemző antimont mint ötvöző fémet Gegus Ernő (Vegyipari Egyetem, Veszprém) és Kis-Varga Miklós (MTA ATOMKI, Debrecen) összehasonlító anyagvizsgálati eredményei szerint nem alkal-

maztak a hasfalvi és a balkákrai bronztárgyak fémöntői.⁸ Ezért a remek bronzkovácsmunkák, amelyek nagy valószínűséggel azonos műhely termékei, feltehetően nem a velemi fémműves központ közeléből származnak, bár a svéd kutatók (A. Knape és H.-Å. Nordström) szerint feltehetően a Kárpát-medencében készültek.

A hasfalvi bronzkonstrukció fő tartóeleme a tíz külön-külön öntött tag, amelyek 27,2 cm magasak és 16,5 cm szélesek, ezek mindegyike 4-4 kétrészes kúpos nittszeggel van a szomszédos taghoz erősítve, így kb. 27,7 cm magas a bronztárgy, amely felül 40,3 és 41,1 cm közötti (kissé ovális), alul pedig 49–51 cm átmérőjű. A külön öntött tagokon kialakított 1-1, vagyis összesen 10 (nem elforgatható) négyküllős kerék közepén, a („kerékagy” helyén) áttört kör látható. A 10 cm átmérőjű kerekek alsó ívükön élesek, öntés utáni kopások nyomát nem mutatják. A bronztárgy tehát eredetileg nem a kerekeken állt, mint ma a múzeumban. A 10 kerék maga is napszimbólumnak tekinthető, emellett a külön öntött, homorú síkú fedőkorongon is a napsugarakra emlékeztetnek a poncolt pontok soraiból kialakított, zezugvonalas körök. A sekélyen mélyedő, tányérformájú korong, amely a széleken 2 mm, a közepén 8 mm vastag, eredetileg fényes, csiszolt felületű volt, a pontsorozó szerszám erős ütési nyomán a korong hátlapján is érzékelhetők a kis kidudorodások. Bunker R. helyesen figyelte meg, hogy két sor pontokból képzett vonal díszíti a korong külső peremét és két hasonló sort poncoltak a központi részre, közöttük látható a 7 zezugvonalas pontkörös vonal. Összesen mintegy 9800 pontocskát poncoltak a korong felületébe, az erősen kopott részeken azonban ma már csak ferde megvilágítással láthatók a pontok. Az alsó, stabil konstrukció felső szegélyét összefogó, 4,2 cm széles bronzpánt egyben a felső korong rögzítésére is szolgált. A pántot 10 nittszeg, köztük egy, a szalag végeit összefogó kúpos nittszeg erősíti hozzá az alsó konstrukcióhoz. A bronzpánt felületét pontkörrel körbevett kúpos domborítások díszítik.

A bronzkovács összesen 21 kétrészes kúpos szegeccsel és 9 egyrészes kis nittszeggel illesztette egybe az összesen 63 külön tagból álló konstrukciót (a trébelt kúpok átmérője átlag 3 cm, a nittszegek átlag 1,5 cm hosszúak). A hasfalvi tárgy elkészítéséhez mintegy 5 kg bronzot használtak fel. A körpánt hiányzó darabja és a megtaláláskor letörött kerék restaurátori rögzítésére beépített újkori bronz lemezke miatt hitelesebb mérést egyelőre nem végezhattünk, (összehasonlításképpen: a balkákrai lelet összsúlya 4,8 kg). Az egyes tartóelemeket 2-2 kör alakú és 2-2 félkör alakú áttöréssel alakították ki, felül 1-1 szögletes nyúlvánnyal a pánt nittszeges rögzítéséhez. A kerekded lyukak között függőleges, kiemelkedő bordák látszanak a tíz tartóöntvényen, e stabilizáló anyagvastagítások mellett dupla pontsorokat poncoltak a felületre. Az alsó rész összesen 30 kerék (20 nagyobb és 10 kisebb) áttörésének szélét szintén dupla sorokban bemélyített pontsorok díszítik, a keréken és a küllőkön egysoros pontsorok látszanak.

Összesen több mint 20.000 pontot poncoltak a felületre, a zezugvonalak, körök és vonalak felületre vitele néha aszimmetrikusra sikeredett. A svédországi Balkákra testvérlete a hasfalvihoz hasonló kinézetű, de néhány kisebb eltérés megfigyelhető. A balkákrai lelet alsó része meredekebb, alsó átmérője csak mintegy 45 cm. Technikai

⁸ Anita Knape – Hans-Åke Nordström: Der Kultgegenstand von Balkákra. Stockholm 1994. könyvének A és B melléklete, 66–68. Az anyagvizsgálatokat 1985 és 1991 között a Soproni Múzeumból szerveztük, U.o., 7–8. A svédországi bronzlelet részletfotói a weben: Balkákra – a ritual object – a set on Flickr.

kivitelben, szerszámnyomokban megegyeznek, de díszítésben némileg eltérőek a felső korong és a kerek poncolt pontsorai. A hasfalvi lelet esetében a 10 tartóelem belső felületén, a kerek oldalán I–VIII számozás, összeszerelési útmutató látható, a jeleket vésővel mélyítették a bronzfelületbe. Balkákrai bronztárgyon az összeszerelési számozások hasonló elhelyezkedésűek, de pontokból és részben vonalakkól állnak.

A tárgy rendeltetése és kora tekintetében számos feltételezéssel találkozunk. Általában kultikus tárgynak tartják, de feltételezték, hogy dob, korona, edénytartó, füstölőedény, függőedény, áldozati asztal, oltárborítás, síroltár, faedény fémverete, kultuszkép, varázsdob, függő gong, napkorona, holdoltár, gyújtótűkör, faszámoly borítása, füstölőtartó, naptárkorong, vagy csillagászati eszköz, vagy hasonló. Korát az északi korabronzkorba, az európai középső bronzkor, a késői Urnamezős kultúra, vagy a korai vaskori Hallstatt kultúra idejére is helyezték. A hasfalvi és balkákrai bronztárgyak keltezésénél az összehasonlító tipológia és kronológia szempontjából figyelembe kell venni egy kerek zsámoly formájú miniatűr bronzöntvényt⁹, amely az etrusiai Vulci egyik sírjában került elő. Ez a síregyüttes a Kr. e. 9–8. századra, az I. Villanova fázis időszakára datálható. A fentiek, továbbá a karinthiai Frög 168. halomsírjának és a szicíliai S. Castaldo korai vaskori fémkorongjának figyelembe vételével megfontolandó, hogy a hasfalvi leletünket feltételelesen a későbronzkori Urnamezős kultúra és a korai vaskori Hallstatt kultúra átmeneti időszakára, a Kr. e. 900–800 közötti évszázadokra keltezzük. A műhely feltehetően a Földközi tenger északi térségében lehetett, talán Észak-Itáliában. Erre utalhat a lelet részeinek számozása, amely csupán az itáliai, a későbbi római számrendszerbe illeszthető az ujjon való számolás alapján: I – II – III – IIII – IIIII, kétszer V – amelyen a tíz – X gyökerezik.

Hasfalva/Haschendorf határában ezen a lelőhelyen egy „szent berek” feltételezhető, ahol tűzáldozatokat is bemutatnak, itt egy ülőalkalmatosságnak is használható faállványra lehetett montírozva a bronzkorong, mint a bíraskodás, vagy jóslás helye (hasonlóan a delphoi Omphaloshoz). Az ásatási eredmények alapján nem zárható ki, hogy a kultushelyet közel egy évezredig használhatták ideiglenes gyülekező helyként, a vaskoron keresztül a római császárkor kezdetéig.¹⁰

2001. június 30-án a helyszínen, a római kori Borostyánkő út közelében – és a soproni Várhely/Burgstall, Urnamezős kultúra települési rétegeit is őrző vaskori magaslati telepétől látótávolságra – kis régészeti park létesült a titokzatos rendeltetésű bronzkorong bemutatására (3. kép).¹¹

⁹ M. L. Arancio – A. M. Moretti Sgubini – E. Pellegrini: Corredi funerari femminili di rango a Vulci nella prima età del ferro: il caso della Tomba dei Bronzetti sardi. In: Atti del Nono Incontro di Studi Valentano (Vt)– Pitigliano (Gr), 12–14 Settembre 2008, L'alba dell'Etruria Fenomeni di continuità e trasformazione nei secoli XII–VIII a.C. Ricerche e scavi (a cura di Nuccia Negroni Catacchio) Milano, 2010, 169–214. Catalog. Nr. 6. „Scettró-sonaglio, di bronzo. Inv. 59918; fig. 5.33, fig. 7.44” magassága: 3 cm; legnagyobb átmérője: 4 cm.

¹⁰ K. Kaus – M. Kaus: Zum Kultgerät von Haschendorf. In: Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage. Festschrift for Erzsébet Jerem in Honor of Her 70th Birthday. Ed. P. Anreiter, E. Bánffy, L. Bartosiewicz, W. Meid and C. Metzner-Nebelsick Budapest 2012, 303–319.

¹¹ A bemutatóhely a Burgenländisches Landesmuseum, a Soproni Múzeum, Gemeinde Neckenmarkt, az Aktive Dorfgemeinschaft Haschendorf és a Verein zur Erhaltung der Römischen Bernsteinstraße együttműködése révén valósulhatott meg. A terveket Heinz Bruckschwaiger tájtervező készítette, a bronzlelet másolatát Schranz Nándor öntötte Sopronban. A hasfalvi kultikus bronztárgy történetéről (K. Kaus), a lelőhely geológiai értékeitől (E. Draganits), a szepteme gyepek és mészkösziklák veszélyeztetett virágairól (J. Fally) információs táblák tájékoztatnak. E dolgozat nemzet nyelvű változata megjelent a Burgenländische Heimatblätter 2014. évi 1. számában.

3. kép. Régészeti emlékpark a hasfalvi bronzkorong lelőhelyén

HORVÁTH RICHÁRD

Sopron megye tisztségviselői a késő
középkorban (1458–1526) ¹

A magyarországi középkorkutatás egyik régi adóssága az országos és regionális archontológiák hiánya. E fontos társadalom- és politikatörténeti segédlet, noha az európai gyakorlat szerint nem jelentősebb sok más részterület kutatásában használatos eszköznél, mégiscsak kiemelt szerepet játszik a hazai kutatásokban. Ennek oka a sajátos magyar forrásviszonyokban, azaz a központi (királyi) levéltár teljes hiányában keresendő. Amit nálunk szerencsésebb forrásadottságokkal rendelkező vidékeken természetesen módon tudhat a kutató vagy az érdeklődő (lett legyen az bármilyen

---

¹ A kézirat elkészítését az OTKA (K 100749.) támogatta. – A kézirat áttekintéséért és értékes, Magyarországon olykor elérhetetlen vagy nem ismert adatok önzetlen átadásáért Csermely Józsefnek, Péterfi Bencének és Skorka Renátának tartozom köszönettel. – Alábbi dolgozat első megjelenését – sajnálatos módon lábjegyzetek nélkül – lásd: Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára. Szerkesztették: Rendtársai. Győr, 2013. 241–254. A mostani, jegyzetekkel ellátott másodközlés a fenti kötet szerkesztőinek hozzájárulásával lát napvilágot.

kézenfekvőnek tűnő információ is), azt itthon fáradságos munkával kell kideríteni.² Alighanem első olvasatra furcsának tűnhet, különösképp az újabb kori „adatbőséggel” történő összehasonlításban, de akad az 1458–1526 közötti háromnegyed évszázadból olyan időszak, amikor bizony még az országos méltóságviselők meghatározása is nehézségekbe ütközik. Amikor pedig figyelmünket a vidéki Magyarország legfőbb igazgatási egységei, nevezetesen a megyék felé fordítjuk, a feltártsági és pontossági arány értelemszerűen sokkal rosszabb.

Előtanulmányok pedig akadnak bőségesen. A 19. század második felétől fogva egyre több megye készítette el történeti összefoglalóját, sőt országos kezdeményezésként megyetörténeti összefoglalások is készültek a század végén. A korszak hagyományosan pozitívista tudomány szemléletéből fakadóan e művek jó része számos új adatot hozott archontológiai téren is, de teljességre való törekvésről, országos áttekintésről még szó sem lehetett. Ennek igénye a 20. század második felétől lépett föl, nem függetlenül persze a külhoni hatásoktól, a klasszika-filológiából a középkorkutatásba „átszivárgó” prozopográfia módszertanának elterjedésétől. Napjainkra a helyzet folyamatosan javul. Az 1000–1457 közötti esztendőik kézikönyvei megjelentek,³ míg politikatörténeti és forráskiadási feltárások mintegy „melléktermékeként” számos megye modern, jelzetekkel ellátott, az elérhető teljes irodalmi és levéltári anyag felhasználását célul kitűző, 1458 utáni archontológiai adattára is napvilágot látott, nem mellékesen a mára már interneten is elérhető középkori okleveles adatbázisnak köszönhetően.⁴ Végezetül pedig az utóbbi esztendőben megindult a Magyar Királyság tisztségviselőinek 1458–1526 közötti időszakra vonatkozó és teljességre törekvő gyűjtése, ennek keretében a megyei archontológiák egységes szempontú és szerkezetű összeállítására is.⁵ E majdani adattár egy fejezete kíván lenni az alább olvasható közlemény is.

Az alább elkövetkezők tehát egy országos adatközlés részletei lesznek, de, és ezt fontos hangsúlyozni, nem pontosan az alább olvasható formátumban. Az egykori Magyar Királyság majdani 1458–1526 közötti archontológiai kézikönyve ugyanis nem töltheti be egy prozopográfiai-életrajzi adattár szerepét, egészen pontosan csak korlátozottan. Még akkor sem, ha ennek elkészülte jelentős mértékben segíthetné a lokális és az országos kutatásokat egyaránt. Ilyesféle feltárások csak esetenként oldhatók meg, s részben erre vállalkozik a mostani közlemény is. Mert legyen bármily fontos segédlet egy archontológia, önmagában határfoka korlátozott. Ahhoz, hogy megfelelő mélységű és megbízhatóságú adatokat szolgáltatson szükséges, hogy rendelkezésre álljanak a régió más megyei adatsorai, a megyebeli várak várnagyi listái, a főispánok

² A módszerre: *Engel Pál*: Archontológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk.: Bertényi Iván. Budapest, 1998. 29–36.

³ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Budapest, 2011. (a továbbiakban: *Zsoldos*: Arch.), *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996. (a továbbiakban: *Engel*: Arch.)

⁴ A Középkori Magyarország Levéltári forrásainak Adatbázisa. Készült a Magyar Országos Levéltárban 1874–2009 között a Mohács előtti gyűjteményekhez készült levéltári segédletek elektronikus feldolgozásával. Szerk.: Rác György. Internetes kiadás (DL-DF 5.1). Budapest, 2010. Internetes elérhetősége: mol.arcanum.hu/dldf_full

⁵ Előzményeiről, jelen állásáról, majdani szerkezetéről az alábbi írásban tájékozódhat az érdeklődő: *Horváth Richárd – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert*: Pontot az „i”-re. A Magyarország világi archontológiája című program múltja, jelene és közeli jövője. Turul 86. (2013), 41–52.

politikai, családi kapcsolatrendszerét feltáró táblázatok, feldolgozások.⁶ Az alábbiakban tehát egy ilyesféle, kiegészítő adatokkal „feltöltött” archontológiával találkozhat az érdeklődő. A főispánok esetében ezt egy rövid politikai pályafutásukat bemutató életrajzi vázlat, az alispánoknál pedig ismert – ahol feltárható volt ilyen egyáltalán – további, más megyébéli alispánságukat és esetleges várnagyságukat felvillantó összefoglaló képezi. Ezt egészítik ki az ismert familiárisi, családi kapcsolatok információi.

Az adatközlések minden esetben az illető személy *első felbukkanásakor* jegyzetben kaptak helyet. Az itt olvasható tisztségeknél mindig az első és utolsó ismert előfordulást tüntettem föl, a tételes adatközlések túlzottan megterheltek volna a közleményt. Amikor csak lehetőség volt rá, a szakirodalmi és adattári utalásokból átvett adatokat egybevettem a levéltári forrásokkal, ha kellett, a korábban közölt adatokat módosítottam. Azzal azonban tisztában kell lennie az olvasónak, hogy az alább előforduló több tucat jelentős vagy kevésbé jelentős összes politikai szereplő életére vonatkozóan nem lehetett szó teljességre törekvő és szisztematikus levéltári kutatásról.

Néhány szó a közlés módjáról. Oly alkalmakkor, amikor az ispán személye nem volt biztosan meghatározható, az általános gyakorlatnak megfelelően [szögletes] zárójelben szerepelnek a feltételezett adatok. Az ispánokat vastagított betűtípus és tipográfiai kiemelés jelzi, míg az alispánok normál betűtípussal, illetőleg a *szolgabírák és megyei kiküldöttek nevei kurzíválva* olvashatóak. A sajtóságos soproni helyzetet – nevezetesen a rábaközi szék részleges különállását, melynek élén egy alispán állt – egyszerű megoldással igyekeztem jelezni: az itt működő alispánok tisztségviselési évköre után egy * jel szerepel. Ezen kívül csak egyetlen sajtóságos eljárást alkalmaztam. Mivel Sopron városa 1441 márciusától III. Frigyes zálogbirtoka volt, s a császár 1459 februárjától (a németújvári összeesküvés időpontjától) viselte a magyar királyi címet, ez a város Magyar Királysághoz való visszatéréig (1463. július 19.) kettős helyzetet hozott létre. 1459-től Sopron élén a Frigyes császár által kinevezett kapitányok álltak (ispáni tisztséggel is), míg a Magyarországhoz tartozó megye élére továbbra is a budai udvarból neveztek ki ispánokat. Az alábbiakban ezt az 1458–1463 közötti adatsorok párhuzamos közzétételével kívánom jelezni.

Végezetül néhány szót a Sopron megyéről és tisztségviselői adattáráról. Ahogyan más megyékben is a 19. századtól jelentek meg rövidebb-hosszabb történeti összefoglalások, amelyeknek alkalmasint részét képezték archontológiai információk.⁷ Nem feledhetjük természetesen a megye történetének legfontosabb, két kötetes forrásközlését.⁸ Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy az adatközlések „fellendülése” az 1920-as évekre tehető, miután Házi Jenő munkájának eredményeképpen rendre napvilágot láttak „Sopron város történetének” okmánytár-kötetei.⁹ Kijelenthető, hogy eddig ez – az egyébként páratlanul gazdag – forráskiadvány sorozat jelentette a megyét érintő archontológiai kutatások alapját. Azt is el kell mondanunk, hogy az innen kihüvelyez-

⁶ Az egyik legjobb példa ilyesféle feldolgozásra: *Dominkovits Péter, Pálffy Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században. Századok 144. (2010), 769–792., 1085–1120.*

⁷ *Ráth Károly: A soproni kapitányság és királyi adóról szóló oklevelek. Magyar Történelmi Tár 1. (1855), 143–148. – Nagy Imre: Sopron vármegye főbb tisztviselői. Sopron (1872.) 7.sz./3., 10. sz./3., 11. sz./2.*

⁸ Sopron vármegye története. Oklevéltár I–II. Szerkesztette: *Nagy Imre*. Sopron, 1889–1891. (a továbbiakban: SO)

⁹ *Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész/1–7. kötet. Oklevelek és levelek 1162–1531.; II. rész/1–6. kötet. Különféle számadások, kimutatások, végrendeletek és pótkötet a korábbi kötetekhez. Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban: Házi).*

hető adatok zöme valóban elegendőnek látszik egy efféle adattár alapjainak összeállításához.¹⁰ Ám két további lépés megtételéhez elégtelen. Egyfelől az alispánok és a szolgabírák, látni fogjuk, amúgy sem terjedelmes listájának tekintélyes része nem innen származik. Másfelől az ispánságot (jobbára zálog gyanánt) viselt külhoni személyek, zsoldoskapitányok, nagybirtokosok életére, tevékenységére a magyarországi forrásanyag – így elsődlegesen a soproni városi iratok – kevés és torz kép megrajzolásához elegendő információt jelentenek. Emiatt volt szükség a napjainkban egyre jobban kutathatóvá váló alsó-Ausztriai és stájer levéltári források bevonására,¹¹ amelynek eredményeképpen az eddigieknél teljesebb és jóval pontosabb megyei adattár összeállítására nyílt mód, s a kutatás rendelkezésére állhat most már Sopron megye ispánjainak, alispánjainak 1000–1526 közötti folyamatos lajstroma.¹² Természetesen az ilyen adatfeltárásokat befejezni nem, csak abbahagyni lehet, így nem kizárható, hogy a későbbiekben még újabb kiegészítések tehetők az alábbiakhoz. Ennek megtételére lesz alkalmas a majdani „Magyarország világi archontológiája 1458–1526” címet viselő kézikönyv soproni fejezete.

Sopron történetének és igazgatásának van egy további sajátos eleme, amit az archontológia készítésénél figyelembe kellett venni. Nevezetesen azt, hogy a 15. század elejétől kezdődően rendre király által kinevezett kapitányok tűnnek fel a nagyobb városok élén, így itt is. Eleinte a jelenség különösebb nehézséget nem jelentett a kormányzatban, de amikor nagy befolyással bíró arisztokraták kezébe kerültek ezek a tisztségek, a helyzet megváltozott.¹³ Sopron élén – a legkorábbi példák egyikeként – 1412 szeptemberétől álltak királyi kapitányok.¹⁴ Az első évtizedekben a városkapitány és a megyésispán között személyi azonosság nem volt, dacára annak, hogy mindketteket az uralkodó nevezte ki.¹⁵ Az első közös tisztségviselést épp korszakunk, Ulrich Grafenegger III. Frigyes általi kinevezése hozta meg.¹⁶ Ettől kezdődően legtöbbször – noha korántsem automatikusan, ez az alábbi adattárból világosan látható – a soproni városkapitány egyben a megye ispánja is volt. Német/osztrák szemmel nézve voltaképpen a két „hivatal” közti különbség kisebb volt, mint azt a hazai gyakorlat nyomán gondolnánk. Különösen, hogy Sopron megye élén ispánként 1458 után legtöbbször és a leghosszabb ideig osztrák területekről származó személyek álltak.¹⁷ Ezért hangsúlyozni kell, hogy a soproni megyésispánok alábbi listája nagyrészt lefedi a városkapitányok névsorát, de teljes mértékben nem azonos azzal.

¹⁰ Amint erre több példát ismerünk: *Herczeg R. Frigyes: Sopron vármegye története a Hunyadiak korában (1437–1490)*. Pannonthalma, 1935. 8–16. – *Belitzky János: Sopron vármegye története. Első kötet*. Budapest, 1938. (a továbbiakban: Belitzky) 901–909.

¹¹ A 250 000-nél is több oklevél digitális képét tartalmazó adatbázis: www.monasterium.net (utolsó megtekintés: 2013. február 2.)

¹² Az 1457 előtti évekre lásd: *Zsoldos: Arch.* 196–200., *Engel: Arch.* I. 178–182.

¹³ A tisztség eredetére: *Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok* 91. (1957), 560–561.

¹⁴ Wettai Smilo kapitány kinevezése: 1412. szeptember 3. *Házi* 1/2. 62–63.

¹⁵ Az adatsorokat 1457-ig bezárólag lásd: *Engel: Arch.* I. 182., 416.

¹⁶ E kérdéskörre legutóbb: *Bariska István: A soproni városkapitányság III. Frigyes korában. Soproni Szemle* 63. (2009) (a továbbiakban: *Bariska: Városkapitányság*) 267–282.

¹⁷ Tanulságos példa, hogy egy 1490-ben, bizonyos Johann Falco császári titkár által összeállított lista Magyarország megyéiről, az alábbi címet kapta: „Hungerisch spanschaften alias hautbmanschaften 1490. Hungern.” *Friedrich Firnhaber: Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526*. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 2. (1849/2.) (a továbbiakban: *Firnhaber*) 457–459.

Minekutána jelen sorok írója az elmúlt években közreadta Győr, Vas és Veszprém megyék 1458–1526 közötti adattárát,¹⁸ így az alábbi soproni közlemény megjelenésével az ország nyugati, északnyugati része megyéinek teljes Mohács előtti archontológiája a kutatás rendelkezésére áll. A politikatörténeti kutatásokon túl tehát lehetőség nyílik egy régió késő középkori megyei hivatalviselői kara társadalomtörténeti vizsgálatára is, amely munkálatok eddig korszakunkra nézvést csak elvétve folytak.¹⁹

A bevezetőben nem idézett, az archontológiában előforduló, rövidített forráskiadványok és szakmunkák rövidítésjegyzéke:

- CZ-MZA, E 17. – Moravský zemský archiv v Brně. Dominikáni ve Znojmě (1392–1757).
DL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. Diplomatikai Levéltár.
DF – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
Guary – *Sörös Pongrácz*: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Mátyás-kori kiadatlan oklevelei. Második közlemény. Történelmi Tár 11. (1901) 405–429.
Guary cs. lt. – *Neumann Tibor, Vajk Ádám*: A Guary-levéltár oklevelei 1490–1541. Fons 10. (2003), 119–167.
Heinig: Friedrich III. – *Paul-Joachim Heinig*: Kaiser Friedrich III. (1440–1493) Hof, Regierung und Politik I–III. (Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 17.) Köln, Weimar, Wien, 1997.
HO – Hazai Okmánytár I–VIII. Kiadják: *Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Véghely Dezső*. Győr–Budapest, 1865–1891.
Holub: Zala tört. – *Holub József*: Zala megye története a középkorban. Első kötet: A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.
Kubinyi: Ákosházi – *Kubinyi András*: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok (Művészettörténet – műemlékvédelem IV.) Szerk.: Pamer Nóra. Budapest, 1994. 263–289.
Kubinyi: Udvarbírók – *Kubinyi András*: A budai vár udvarbírói hivatala 1458–1541. Kísérlet az országos és a királyi jövedelmek szétválasztására. In: Uő.: Tanulmányok Budapest középkori történetéről I. Budapest, 2009. 241–268.
St. Paul – *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten*. Hrsg.: Beda Schroll. (Fontes Rerum Austriacarum II/39.) Wien, 1876.
Sümeghy – Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész: középkori oklevelek (1236–1526). Összeállította: Sümeghy Dezső. Sopron, 1928.

¹⁸ *Horváth Richárd*: Veszprém megye tisztségviselői a későközépkorban (1458–1526). Fons 7. (2000) 252–266. – Uő.: Győr megye hatóságának oklevelei (1328–1525) (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 1.) Győr, 2005. 28–32. (a továbbiakban: *Horváth*: Győr megye) – Uő.: Vas megye tisztségviselői a késő középkorban (1458–1526). Vasi Szemle 64. (2010) 722–737. (a továbbiakban: *Horváth*: Vas megye)

¹⁹ Korszakunkhoz és Sopronhoz a legfontosabb összefoglalások: *Tringli István*: Megyék a középkori Magyarországon. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk.: Neumann Tibor, Rác György. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – Analecta Mediaevalia III.) Budapest, 2009. 487–518. – *Dominkovits Péter*: A rendi jogok védelmezője – a központi utasítások végrehajtója: a 17. századi magyar vármegye. Századok 139. (2005), 855–888.

Függelék

III. Frigyes ispánjai

Ulrich von Grafenegg²⁰ (1459–1463)

1459. IX. 20. (Házi I/4. 390–391.)²²

1463. VI. 12. (Házi I/5. 70.)²³

Wilhelm Mischullinger²⁴

1460. VII. 23. (Házi I/5. 20–21.)

1463. VI. 15. (Házi I/5. 70–71.)

Hunyadi Mátyás ispánjai

Tejedi Imre²¹ (1456–1460)

1456. X. 14. (Engel: Arch. 182.)

1460. XII. 2. (DL 101863.)

Völcseji Gergely²⁵

1458. IX. 18. (HO V. 259–261.)

1459. I. 22. (SO II. 407.)

Turóci Sándor

1458. IX. 11. (SO II. 401–402.)*

1458. XII. 18. (DL 15295.)*

²⁰ Az osztrák politikában ismert sváb származású személy. III. Frigyes szolgálatában 1445/46 óta mutatható ki, ekkor kapta első várbírtokát is: Baumgartent/Sopronkertest. Birtokai az osztrák–magyar határvidéken feküdtek, így hamar a két ország közötti harcok részese lett. Szolgált Cillei Ulriknál, illetve Habsburg V. László magyar király mellett, akinek zsoldos kapitányként 1455/56-ban Frigyes császár ellen is harcolt. 1458-ban egy ideig a császárral hadakozó testvére, VI. Albrecht herceg oldalán találjuk. László király halála után visszatért Frigyes császár hűségére, s ennek eredménye lett 1459 őszén soproni ispáni és városkapitányi kinevezése. 1487-ben halt meg Schottwien elfoglalásakor. Működésére: *Brigitte Haller-Reiffenstein*: Ulrich von Grafenegg und seine Nachkommen – Ein Parallelfall? In: Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolger. Symposium im Rahmen der Schlaininger Gespräche vom 20.–24. September 1989 auf Burg Schlaining. Hrsg.: Ulrike Döcker, Rudolf Kropf. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 88.) Eisenstadt, 1992. 117–153., *Heinig*: Friedrich III. 270–271., *Bariska István*: A Fehde-jog intézménye és Nyugat-Magyarország. Vasi Szemle 49. (2005), 309–310., *Bariska*: Városkapitányság 277–280.

²¹ 1451. október 4–1480. augusztus 8. között szombathelyi püspöki várnagy, 1481-ben már néhaiként említik. (Engel: Arch. I. 434., DL 58178.) – 1460. november 2–1465. január 9. között győri várnagy (SO II. 408., DF 225430.) – 1462. június 26–1465. december 28. között, illetőleg 1473-ban Győr megyei alispán (*Horváth*: Győr megye 30.) Életére lásd: *Horváth Tibor Antal*: Szombathely a XV–XVIII. században. (Acta Savariensia 8.) 301–303., *Kiss Gábor, Tóth Endre, Zágorkhídi Czigány Balázs*: Savaria-Szombathely története. A város alapításától 1526-ig. Szombathely 1998. 217–218.

²² Kinevezés. Ulrik címzése: „hawbtman und span.”

²³ Ez az utolsó ismert ispáni említése. Hivatalát azonban július 19-ig viselte, amely Sopron Mátyás képviselőinek való átadás és a bécsújhegyi szerződés magyar részről történt ratifikálásának napja. Vö.: *Karl Nehring*: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum. (Südosteuropäische Arbeiten 72.) München, 1975. 202–211.

²⁴ Grafenegg Ulrik helyettese, később maga is a megye ispánja lett. Jelen volt Sopron és a korona átadásakor is. Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum Decades*. Tomus III/Decas III. Ediderunt: I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. (Bibliotheka Scriptorum Medii Recentisque Aevorum - Saeculum XV.) Lipsce, 1936. III-X-302.

²⁵ Sem Gergely, sem családja tisztségviseléséről nincsen információnk. Annyi bizonyos csupán, hogy Gergely Tejedi Imre szombathelyi és győri várnagy, ispán familiárisa volt. Kettejük kapcsolata már korábbról igazolható. (DL 101863.) Vö.: *Nemes Gábor*: Salánki Agoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz. Levéltári Közlemények 80. (2009), 6.

Kanizsai Miklós²⁶ és László²⁷ (1460–1463)
1460. XI. 2. (SO II. 408–409.)
1462. VIII. 17. (SO II. 420.)
Csornai István²⁸
1460. VI. 9. (SO II. 407–408.)*²⁹
1462. X. 25. (SO II. 423.)*

Hunyadi Mátyás ispánjai

Asszonyfalvi Ostfi László³⁰ (1463–1464)

1463. XI. 13. (Házi I/5. 88–89.)*³¹
1464. V. 16. (Házi I/5. 119–112.)*³²

Vági Imre³³ 1463. IX. 19. (SO II. 424.) – 1463. X. 3. (SO II. 424–425.)
Köcski Demeter³⁴ 1463. IX. 19. (SO II. 424.) – 1463. X. 3. (SO II. 424–425.)

Török Ambrus³⁵ (1464–1465)

1464. VI. 26. (Házi I/5. 127.)
1465. II. 28.e. (Házi I/5. 163.)*³⁶

²⁶ 1460. március 12–1462. augusztus 24. között zalai ispán. (*Holub*: Zala tört. 468.)

²⁷ 1459. február 17–1461. szeptember 27. között erdélyi vajda. (*András W. Kovács*: Arhondologia voievozilor Transilvaniei [1458–1526]. Completări și precizări. In: Studii și Materiale de Istorie Medie 30. [2012] 234.) – 1458. április 28–július 26., valamint 1464. május 14–1468. január 29. között királyi lovászmester. (DL 15981., Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. VI. [1458–1473]. Begründet von Franz Zimmermann. Hrsg. Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch. Bukarest, 1981. 327.) – 1458. ápr. 28–1465. jún. 4. között zalai ispán. (*Holub*: Zala tört. 468–470.)

²⁸ Kipróbált Kanizsai familiáris. 1457. május 25-e előtt, illetve 1459. július 12–1464. október 15. között kapuvári várnagya. (*Engel*: Arch. I. 337., Házi I/4. 368., Házi I/5. 142.) 1466-ban még bizonyosan a Kanizsaiak embere. (SO II. 444–445.) 1467, a Kanizsaiak tisztségeinek elvesztését követően Újlaki Miklós, későbbi bosnyák király szolgálatába állt. Veje Turóci György pohárnokmester volt, aki később a Csornai birtokok ura is lett. Újlakival való kapcsolatához lásd: *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához) In: Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 4. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár 1973. 30.

²⁹ Tisztségére érdemi adattal csak 1460-ból rendelkezünk, ám már 1459-ből is kimutatható kapuvári várnagysága arra utalhat, hogy a rábaközi szék alispánja lehetett ebben az esztendőben is.

³⁰ Ispánságán kívül további tisztsége nem ismert. 1470. december 14-én kelt levelében önmagát „alias comes comitatus Soproniensis”-nek titulálta. DF 265124.

³¹ Első ispáni említés, ám tisztségét minden bizonnyal július 19-től, Sopron magyar kézre történt visszatérésétől viselte.

³² Közbeesőleg, 1464. február 26-án a soproni ispán Ostfi Ferenc néven fordul elő egy III. Frigyes által kibocsátott levél címzésében (Házi I/5. 101.). Habár Ostfi Lászlónak volt ilyen nevű testvére, de ennek ispánsága nem ismert a fenti adaton kívül, így figyelembe véve László megelőző és ez utáni ispáni említésit, továbbá, hogy különhi oklevéladó iratában fordul elő a névalak, leginkább pusztá tevékenységgel érdemes ehelyütt számolnunk, esetleg rövid idejű párhuzamos tisztségviseléssel.

³³ További más tisztsége nem ismert, de a Vágiak ekkor már évtizedek óta Ostfi familiárisok. *Kóta Péter*: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regezták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. (Vas megyei levéltári füzetek 8.) Szombathely, 1997. 237. reg.

³⁴ További tisztségviselése nem ismert, de ezekben az esztendőben Ostfi familiáris. Vö.: DL 86397.

³⁵ 1452. május 10-én kapuvári; 1451. szeptember 20–1453. szeptember 14. között lékai; 1457. szeptember 19–1457. október 18-a között sárvári várnagy, mindhárom esetben a Kanizsaiak szolgálatában. (*Engel*: Arch. I. 337., 357., 406.) – 1458. július 25-ét megelőzően Újlaki Miklós németújvári várnagya. (DL 15268.) – 1459. november 14–1461. március 16. között Újlaki Miklós kaposújvári várnagya. (DL 15419., DL 15552.) – 1461. augusztus 1–szeptember 16. között a Kanizsaiak békavári/szentgyörgyvári várnagya és zálogbirtokosa. (ZO II. 577., DL 102149.) – 1462. november 25-én „aule nostre [ti. a királyé] familiáris.” (DL 88382.) – 1466. február 2–április 3. között krupai (Zágráb m.) királyi kapitány. (DF 255787.) – 1468. november 23-án budavári provizor. (*Kubinyi*: Udvarbírók 264–265.) – 1473. augusztus 14-én Újlaki Miklós bosnyák király jajcai udvarbírója. Uo. 265.

Zeneczky László 1464. X. 15. (Házi I/5. 142.)
Vidi Balázs 1464. XII. 17. (SO II. 432–433.)

Wilhelm Mischullinger (1465–1466)

1465. III. 10-től (Házi I/5. 169.)³⁷

Völcseji Kálmán 1465. VIII. 26. (SO II. 439–440.)–1468. V. 23. (DL 45406.)*
Szigeti Imre 1465. XII. 23. (DL 45168.)
Nemeskéri Mosar 1466. IX. 15. (DL 106594.) – 1466. XI. 2. (SO II. 446.)*

Siegmund von Weispriach³⁸ (1466–1470)

1466. VII. 14. (DF 286379.)
1470. I. 20. (DF 287524.)

Sági Dénes 1468. V. 23. (DL 45406.)* – 1471. IV. 29. (SO II. 473.)

Wilhelm Mischullinger (1470–1471)

1470. VII. 30. (Házi I/5. 292)³⁹
1471. III. 12. (Házi I/5. 297.)

Soproni Vilmos 1471. I. 18. (SO II. 471–473.)* – 1471. VIII. 26. (DF 209361.)

Siegmund von Weispriach (1471–1473)

1471. VI. 29. (St. Paul 455–456.)⁴⁰
1473. X. 10. (Házi I/5. 318.)⁴¹

---

³⁶ Török Ambrus Konrad Weitraher előző őszi önkényes letartóztatásával hítlenségbe esett. Mátyás a boszniai hadjáratból visszatérve (erre február első felében került sor: *Horváth Richárd: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia 1458–[1476]–1490. /Historia könyvtár. Kronológiák, adattárak 12./ Budapest, 2011. 75.)* dönthetett Török letartóztatásáról, s javainak lefoglalásáról, melyről a fenti, február 28-án kelt levél tájékoztat. Vö. *Nógrády Árpád: Csepreg ostroma és Sávár bevétele 1454-ben. Vasi Szemle 64. (2010) 695–696.*

³⁷ Kinevezése – 1466. december 29-én (Házi I/5. 257.) egy misszilisben előfordul még Mischullinger ispánként, ám ebben korábban zajlott eseményekről esik szó, ami feltételezhetővé teszi, hogy ispánságáról is ilyen értelemben esik szó.

³⁸ 1444-től ismert személy az osztrák politikában, mint VI. Albrecht osztrák herceg tanácsosa. Később Rann (Dél-Stájerország, ma Brežice, Szlovénia), majd Pettau kapitányként fordult elő, s rövid ideig a salzburgi érsek szolgálatban is állt. 1461/62-től III. Frigyes császár szolgálatában állt zsoldos kapitányként, s így egy ideig Fraknó császári kapitánya is volt. Ezzel egy időben magyarországi kapcsolata is aktívak voltak: sőtora Vitovec János szlavón bán, korábbi salzburgi zsoldostársa volt, míg 1461-ben a Cillei vagyon (Weispriach Cillei szolgálatban is állt) több várban szerzett zálogjogot. Így a magyar területeken szerzett birtokai, illetőleg a császárral fennálló elszámolási vitája miatt 1466-ban Mátyás oldalára állt (Mátyás magyar nemessé teszi 1466. február 21-én. DF 287246.). Ebbéli döntése „jutalma” lett a soproni városkapitányság és a megyésispánság, s persze az ezekkel járó jövedelmek. 1479-ben halt meg. Életrét összefoglalóan: *Heinig: Friedrich III. 223.* – Cillei, Vitovec és Weispriach kapcsolatához lásd: *Pálosfalvi Tamás: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. Századok 135. (2001), 454–455.*

³⁹ Belitzky 876. oldalán szerepel ugyan egy 1469. július 30-i soproni kapitányi említés, ami arra utalhat, hogy a két tisztség ismét rövid időre különvált. Tény ugyanakkor, hogy a Belitzky János által hivatkozott oklevélre sem az általa megnevezett Okolicsányi családi levéltárban, sem annak teljességre törekvő kiadásában (*Alexander Huščava: Archiv zemianskeho rodu z Okoličného. Bratislava, 1943.*) nem bukkanhatunk nyomára.

⁴⁰ Korábbi – önmegnevezésen alapuló, tehát nem kizárható, hogy korábbi tisztségviselésére utaló – ispáni feltűnése dacára Weispriach csak 1471. október 29-én lett Sopron zálogbirtokosa. Házi I/5. 303.

⁴¹ E napon kel Mátyás parancsa a várososhoz, mely szerint tudomására jutott, hogy Weispriach a várost Frigyes császár kezére kívánja játszani, ezért felszólítja a soproniakat, hogy a kapitányt és embereit távolítsák el. Házi I/5. 318–319. – A fenti – egymást váltó – archontológiai adatok dacára jó eséllyel feltételezhető, hogy Mischullinger és Weispriach (mindketten Mátyáshoz szegődő zsoldos csapatokat foglalkoztató személyek, s utóbbi Fraknó és Kabold névleges uraként várbirtokos) folyamatosan együttműködtek.

Tatai Mátyás 1472. II. 17. (SO II. 475–476.)*

Wilhelm Mischullinger (1473–1478)

1473. XII. 14. (DL 103007.)

1477. IX. 8. (Házi I/5. 356–357.)

Gyalókai László 1475. V. 1. (DF 263625.)

Turóci Mihály⁴² 1475. V. 1. (DF 263625.) – 1476. I. 29. (SO II. 497–498.)*

Váti Rákos Albert⁴³ 1476. I. 29. (SO II. 497–498.)*

Kéri Adorján László 1476. IX. 9. (SO II. 501–502.)* – 1483. IV. 14. (DL 45948.)

Soproni Vilmos 1479. I. 2. (DF 261669.)*

Frauenburg Ginderisch (1479–1482)

1479. IV. 3. (Házi I/5. 378.)

1482. V. 30e. (Házi I/6. 7–8.)

Potyondi Domokos 1480. III. 13. (SO II. 528–529.)* – 1481. XII. 31. (DF 265179.)*

Andreas von Weispriach⁴⁴ (1482–[1485]–1487/?)⁴⁵

1482. V. 30. (Házi I/6. 7–8.)*⁴⁶

Öder Lénárd 1483. IX. 9. (Házi I/6. 22–23.)

[Ismeretlen (1487k–1490)]

Kisfaludi Benedek 1488. III. 10. (SO II. 551–552.) – 1489. X. 25. (DL 61869.)

Ugyancsak nem elvethető annak lehetősége, hogy a város és a megye feletti hatalmat (függetlenül attól, épp kit tekintett a budai udvar „hivatalos” ispánnak) közösen, de legalább egymással egyeztetve gyakorolták. Erre látszik utalni, hogy 1472 őszén, amikor Handó György pécsi prépost Mátyás király nevében békétárgyalásokat folytatott III. Frigyes császárral, az osztrák fél egyik követelése volt, hogy: „Item quod Sigismundum Weisperiacher et Wilhelmum Mischullinger ab comitatu Soproniensi removeat, quibus remotis sua imperialis maiestas magistrum ordinis ab Ferrea civitate et Vorhtenstein eciam vult remove. *Joseph Chmel: Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I. Zweiter Band. (Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücke und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in der Zeitraume von 1473 bis 1576.)* Wien, 1855. 12.

⁴² 1474. április. 11–1475. december 11. között Vas megye alispánja. (*Horváth: Vas megye 730.*)

⁴³ 1464-ben *litteratusként* említik. (DL 45116.) – 1474. április 11–1475. december 11. között Vas megye alispánja. *Horváth: Vas megye 730.* – Turóci Mihály és Váti Albert közös és részben a sopronival egy idejű vasi alispánságából gyanítható, hogy az 1472–1475 közötti ismeretlen vasi ispáni archontológiába Wilhelm Mischullingert érdemes felvennünk.

⁴⁴ Osztrák nagybirtokos-politikus. Az ún. Baumkircher-fehde óta ismert neve az osztrák–magyar politikai és katonai akciók kapcsán. Pályáját ő is salzburgi érseki zsoldban kezdte, majd Karintiában és Stájerországban hadakozott a török betörések idején, császári szolgálatban. Pettau magyar megszállása után azonban hamarosan Mátyás szolgálatába állt, így alighanem a maga és zsoldosai „fizetségét” kell látunk 1482 tavaszi ispáni zálog-birtoklásában. Megyéspánként és magyar királyi zsoldoskapitányként esett császári fogságba Eppenstein és Odbach között Stájerországban 1485-ben, s csak később szabadult 4000 arany ellenében. A fogság feltehetően ispánsága tényleges végét jelentette. 1501–1503 között karintiai Landeshauptmann. 1508-ban már halottként említik. *Heinig: Friedrich III. 223–224., Bernard Günther: Mátyás király és Stájerország (1479–1490). Néprajzi Látóhatár 10. (2001) 154., Evelyne Webernig: Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit. Klagenfurt, 1983. 98.*

⁴⁵ Minekutána a királyi zálogosítás öt esztendőre szűlt, lejárata elméletileg 1487 májusában kerülhetett sor.

⁴⁶ Kinevezése. Mátyás e naptól fogva a megyéspánságot öt évre Andrásnak zálogosította el. Frauenburg Gynderisch azonban a városkapitányságot megtarthatta. (Házi I/6. 25., Házi II/4. 366.)

[Benesch von Weitmühl (1490 utántól)]⁴⁷

Ludwig von Weitmühl (1493–1495)

1493. XII. 1. (Házi I/6. 124.)

1495. VI. 21. (CZ-MZA, E 17. Nr. 18.)

Michael von Weitmühl (1496–1502 ?/)

1496. III. 6. (Házi I/6. 146.)

1502. VIII. 11. (Házi I/6. 203.)

Johann von Weitmühl (1502 ?/–1505)

1505. X. 28e. (Házi I/6. 219.)⁴⁸

Potyondi Domokos⁴⁹ 1493. V. 20. (DL 20014.)*

Kéri Adorján László 1494. IX. 22. (Guary cs. It. 124.)

Berényi Lénárd 1495. VIII. 31. (SO II. 572.) – 1498. VIII. 6. (SO II. 576.)

Gyalóközi Cene Márton 1498. XII. 17. (SO II. 582–586.)* – 1506. X. 8. (DF 274669.)

Edvi Gergely 1499. I. 14. (DL 20838.)*

Wossenperger Leinhardt 1499. IV. 18. (Házi II/5. 93.) – 1500. XII. 16. (Házi I/6. 194–195.)

Ládonyi János⁵⁰ 1500. I. 18. (DL 20974.)*

Asszonyfalvi Ostfi Ferenc 1504. II. 19. (SO II. 593.)

Berényi Lénárd 1504. VII. 15. (DL 21303.) – 1505. I. 13. (DF 263543.)

Ládonyi János 1505. I. 18. (DL 21471.)* – 1511. II. 17. (DL 22128.)*

⁴⁷ Egy 1506. évi oklevélből világosan kiderül, hogy az ispánságot és a városkapitányságot Ulászló király Beneš Weitmühlnek, testvérének Ludwignak és fiainak, Michaelnek, valamint Johannak adta zálogba. Az átadás idejéről nem esik szó. (SO II. 599.) – A Weitmühl család – elsősorban Beneš, de testvére és fiaira is igaz –, noha az 1460-as években még Frigyes császárt szolgálták, de ezután II. Ulászló szolgálatába álltak. László nevű családtagjuk 1488-ban a király kamarása volt. Benešről pedig ismert, hogy kamarássága mellett a Kutná Hora-i pénzverőkamara és Karlštejn királyi vár élén állt. Josef Macek: *Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) I–II.* Praha, 1992. I. 330 skk. – *Uwe Tresp: Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert.* Paderborn, München, Wien, Zürich, 2004. 52., 117. – *Pavel Trnka: Složení dvora krále Vladislava Jagellonského v letech 1471–1490.* Mediaevalia Historica Bohemica 13/1. Praha, 2010. 124. – Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy az 1480-as évek végétől egyre nagyobb figyelmet szenteltek a magyarországi kapcsolatoknak. Benešről 1488-tól bizonyosan kimutatható, hogy gyakorta megfordult a magyar király udvarában. *Kubinyi András:* Mátyás király ausztriai kormányzata. Levéltári Közlemények 63. (1992) 113. – Jelentőségét mutatja, hogy 1491 augusztusában a Miksával történő tárgyalásokra kijelölt követek (Bakóc Tamás győri püspök-kancellár, Bátori István erdélyi vajda-oroszágbíró, Jan Schellenberg cseh kancellár, Gúti Ország László lovászmester, Rozgonyi László kamarásmester, Baumkircher Vilmos, Jan z Roupova cseh udvarmester) társaságában találkozunk vele, ahogyan az 1491. november 7-én megkötött pozsonyi béke megerősítői közt is jelen volt. *Firnhaber 467., 470., 492.* – 1495-ből ugyancsak magyar követként fordul elő: RI XIV,1 n. 3482, in: *Regesta Imperii Online*, URI: http://www.regesta-imperii.de/id/1495-06-20_2_0_14_1_0_3488_3482 – Megtekintés: 2013. február 3.

⁴⁸ II. Ulászló király engedélyt ad Ákosházi Sárkány Ambrus pozsonyi ispánnak, hogy Johann von Weitmühl-tól kiváltsa a soproni városkapitányságot és megyésispánságot. – Ne feledjük, az ún. „rákosi végzések” október 13-án keltek, s erősen németellenesek voltak, ami előrevetítette az osztrák-magyar háborút, így stratégiai megfontolások végett szükség lehetett Sopron városának magyar kézbe vételére. Vö. *Kubinyi: Ákosházi 270.*

⁴⁹ A Weitmühl családtagok ispánsága idejére helyezhető alispánokat egy listába helyeztem, lévén az egyes ispáni családtaghoz kötésük rendkívül bizonytalan, sokszor nem is lehetséges.

⁵⁰ A Ládonyiak korszakunkban – pontosan 1505-től kimutathatóan, de ennél biztosan lényegesen korábbi időponttól – Szapolyai familiárisok voltak. A család birtokaira és kapcsolataira: *Koppány Tibor:* A kastélyépítető Ládonyi Demeter és rokonsága. Egy középbirtokos nemesi család pályafutása a 15–16. században. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére.* Szerk.: Terei György, Kovács Gyöngyi, Domokos György, Miklós Zsuzsa, Mordovin Maxim. Budapest, 2010. 101–112. – A folyamatos Szapolyai kapcsolata: *Neumann Tibor:* A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak) Budapest, 2012. 277., 483. (ez utóbbi alkalommal, 1523-ban, János a Szapolyai testvérek udvarmestere, s az oklevél elárulja azt is, hogy János „a teneris, ut aiunt, unguiculis” állt apjuk, azaz Szapolyai István [†1499] szolgálatában)

Ákosházi Sárkány Ambrus⁵¹ (1506)1506. III. 25. (SO II. 599–600.)⁵²Wossenperger Lienhart 1506. V. 7. (Házi I/6. 225–226.)⁵³**Kanizsai János (1506)**

1506. VI. 24e. (SO II. 601.)

Asszonyfalvi Ostfi Ferenc (1506)1506. VI. 24u. (SO II. 601.)⁵⁴**[Kanizsai János (1507)**1507. I. 19. (SO II. 601–602.)⁵⁵**Ákosházi Sárkány Ambrus (1507–1509)**

1507. IV. 29. (DL 103079.)

1509. II. 4. (Házi I/6. 248–249.)

Nagypalugyai Trenka György⁵⁶ (1509–1515)1509. V. 22. (DF 248740.)⁵⁷

1515. III. 5. (Házi I/6. 314.)

Ládonyi János 1510. X. 21. (DL 22079.)* – 1511. II. 17. (DL 22128.)*

Gyalóközi Cene Márton 1509. VI. 11. (SO II. 606.) – 1520. XII. 17. (Sümeghy 190–191.)

Szili Lóránt Mihály 1511. IX. 29. (DL 25538.) – 1511. X. 6k. (SO II. 612–613.)

Vági Mesteri [...] 1514. I. 23. (DL 62002.)*

---

⁵¹ 1501. február 21–1510. augusztus 20. között pozsonyi ispán. (DF 241051., DF 260473.) – 1510 végétől 1511 nyaráig Máramaros megye ispánja. – 1510. október 6-án Miksa császár birodalmi báróvá emelte, amit 1511 nyarán II. Ulászló örökös bárói adományára követett – 1515–1526 között Zala megye ispánja. – 1524 júliusától az 1526-os hatvani országgyűlésig országbíró. A mohácsi csatában elesett. Életére: Kubinyi: Ákosházi 263–289.

⁵² Kinevezése, zálogjog átruházásával.

⁵³ Ekkor egyben városkapitány is.

⁵⁴ Az 1506. évi „hektikus” ispán-változások mögött alighanem az esztendő nyarán zajlott osztrák–magyar háborúskodást kell gyanítanunk. Minekutána Sárkány Ambrusról közismert volt Habsburgok iránti lojalitása, elképzelhető, hogy a régi és udvarhoz hű Ostfiak kinevezése mögött időleges háttérbe szorítását kell gyanítanunk. Ugyancsak ez magyarázhatja a szintén közismerten Miksa barátjának számító Kanizsai János rövid ideig tartó ispánságát, míg másodunokatestvére, a folyamatosan II. Ulászló párti László Vas megye élén való feltűnését. A jelek szerint a rövid katonai-politikai intermezzót követően Sárkány Ambrust a király visszahelyezte tisztségébe.

⁵⁵ Káptalani oklevél-említés, így nem kizárható, hogy korábbi tisztségviseléséből eredő tiszteleti megnevezés.

⁵⁶ Másodzálogos Sárkány Ambrus jóvoltából.

⁵⁷ Királyi jóváhagyás kelte Sárkány zálogolásához.

Szapolyai János⁵⁸ (1515)⁵⁹

1515. X. 12. (Házi I/6. 325–326.)

1515. XII. 4. (Házi I/6. 328.)⁶⁰

[Nagypalugyai Trenka György (1516–1518)]⁶¹

Theodor/Dietrich von Hartisch⁶² ([1516?]-1518-1547)

1518. XI. 8. (SO II. 619.)

Ládonyi László 1518. VIII. 29. (DL 62044.)⁶³ – 1521. IV. 22. (DF 209463.)*

Vicai János 1522. IX. 15. (DF 209465.) – 1526. VI. 18. (DL 62115.)

Káli Nagy Ambrus 1525. VI. 12. (DL 62102.)

Sopron megye szolgabírái, esküdtei 1458–1526

Sági Péter – 1458. I. 12. (Házi I/4. 255–256.)

Szopori Lukács – 1458. XI. 20. (SO II. 404.)

Vadasfalvi Miklós – 1458. XII. 18. (DL 15295.)

Szopori Lukács – 1459. I. 22. (SO II. 407.)

Szopori Lukács és Lócsi István – 1460. VI. 9. (SO II. 407–408., Sümeghy 122.)

Lócsi István – 1462. V. 17. (SO II. 419.)

Tatai Kelemen – 1462. X. 25. (SO II. 423.)*

Cseri János – 1463. IX. 19. (SO II. 424.)

Lócsi István – 1464. XII. 17. (SO II. 432–433.)

⁵⁸ Szapolyai János életpályájának ismertetése ehelyütt mellőzhető. Legutóbb áttekintő jelleggel: *Neumann Tibor: Út a királyi trónig. A Szapolyaiak: Imre, István és János király. História 2011/8.*

⁵⁹ Szapolyai kinevezésére II. Ulászló király ez évi soproni tartózkodása előtt vagy alatt kerülhetett sor. Közismert tény, hogy a nyár folyamán Pozsonyban, majd pedig Bécsben folytak a lengyel, osztrák és a magyar uralkodók közötti tárgyalások, melyek lezárultával került sor az ún. Jagelló–Habsburg kettős házasságra. E kongresszus után Ulászló király Bécsűjhely, majd Sopron érintésével Tatán keresztül tért vissza Budára augusztusban. Soproni jelenlétéről augusztus 5-ről (*C. Tóth Norbert: Perényi Imre nádor királyi helytartóságai. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk.: Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2012. 152–152.)* és 6-ról (DF 287660.) maradtak adataink. Ezzel ellentétes információ hiányában arra gyanakodhatunk, hogy Szapolyait ekkortájt tette meg a király Sopron megye ispánjává.

⁶⁰ Szapolyai ispáni feltűnéseit követően Trenka a városkapitányságot tovább viselte, így csak az ispánságot ruházta át a király. Vö.: 1516. szeptember 5. (Házi I/6. 336–337.), 1517. október 7. (Házi I/6. 352.), 1518. június 23. (Házi I/6. 371.). Ulászló király a kapitányságot 1518. december 9-e előtt (talán épp Hartisch novemberi ispáni feltűnését megelőzően) kevéssel („nuper”) vette el Trenkától. Házi I/6. 377.

⁶¹ Ellentétes adatok hiányában megfontolandó, hogy Szapolyai rövid feltűnését követően 1518-ig ismét Trenka volt a megyésispán, noha utódja ekkori kinevezése sem zárható ki. Lásd a következő jegyzetnél írottakat. – Egy, alighanem a 16. századra datálható, forrás, nevezetesen a Soproni Levéltárban található *Nomina capitaneorum Soproniensium* címet viselő összeállítás Trenka neve mellé az 1518-as esztendődt rendelte. *Bariska: Városkapitányság 282.*

⁶² I. Miksa császár híveként ismert személy. Első feltűnésekor 1501/02-ben kizárólag a Birodalom területén működött. (Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1501-10-30_4_0_14_3_1_3655_12622., Regesta Imperii Online, URL: http://www.regesta-imperii.de/id/1502-05-29_3_0_14_4_0_732_16541. – Megtekintés: 2013. február 2.) Soproni ispáni kinevezésének pontos dátuma ismeretlen, de ennek 1516/18 között kellett megtörténnie. Iteni ispánságát Mohács után I. Ferdinánd király is megerősítette, s tisztségét 1547-es haláláig viselte. 1535-től a komáromi vár zálogbirtokosa 1545-ig, illetőleg közel három évig e megye ispánja is. Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése. (Források a Habsburg-magyar kapcsolatok történetéhez) I. 1526–1532. Közreadja: Erdélyi Gabriella. (Lymbus kötetek 1.) Budapest, 2005. 210–213., *Dominkovits Péter: Szombathely privilegizált mezőváros gazdasága, társadalma a 17. században. [PhD értekezés] Budapest, 2009. 17., Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (Historia könyvtár. Monográfiák 27.) Budapest, 2010. 307., 312.*

⁶³ Testvére, Ládonyi Imre 1514 – 1520 között Szapolyai János cseszneki várnagya volt. (DL 68503., DL 47381.)

Lócsi István – 1465. XII. 23. (DL 45168.)
Vadasfalvi Miklós – 1468. V. 23. (DL 45306.)
Vadasfalvi Miklós – 1471. I. 18. (SO II. 471–473.)*
Lócsi István – 1471. IV. 29. (SO II. 473.)
Lócsi István – 1471. VIII. 26. (DF 209361.)
Potyondi László – 1472. II. 17. (SO II. 475–476.)*
Potyondi Domokos – 1476. I. 29. (SO II. 497–498.)*
Potyondi Domokos – 1476. IX. 9. (SO II. 501–502.)*
Potyondi Domokos – 1476. IX. 16. (DL 48914.)
Tatai Miklós – 1479. I. 2. (DF 261669.)
Ebergóci Gáspár – 1479. IX. 6. (DL 18266.)
Ebergóci Gáspár – 1479. XI. 22. (SO II. 526–528.)
Vadasfalvi István – 1480. III. 13. (SO II. 528–529.)*
Vadasfalvi Miklós és Tatai Miklós – 1481. XII. 31. (DF 265179.)
Völcseji Dénes – 1483. IV. 14. (DL 45948.)
Sági István esküdt – 1486. IX. 27. (Guary 423.)
Ládonyi Márton Pál – 1486. IX. 27. (Guary 423–424.)
Vadasfalvi István esküdt – 1488. III. 10. (DL 61861.)
Vicai István esküdt – 1488. III. 10. (DL 61861.)
Név nélkül említett esküdtek – 1489. X. 25. (DL 61869.)
Ládonyi Bolte Péter és Simonházi Terestyén István – 1494. IX. 22. (Guary cs. lt. 124.)
Ládonyi Márton Balázs – 1497. V. 25. (SO II. 575–576.)
Völcseji Tamás – 1498. VIII. 6. (SO II. 576.)
Vadasfalvi István – 1498. XII. 17. (SO II. 582–586.)*
Tatai Miklós – 1499. I. 14. (DL 20838.)
Völcseji Tamás – 1500. I. 13. (DF 263552.)
Vadasfalvi Benedek – 1500. I. 18. (DL 20974.)
Chernelházi Chernel Ambrus és Sági Balázs – 1500. X. 5. (DL 93687.)
Heteyei Mihály – 1500. IV. 27. (DL 20932.)
Sági Balázs és Heteyei Mihály – 1504. II. 19. (SO II. 593.)
Heteyei Mihály és Sági Balázs – 1504. VII. 15. (DL 21303.)
Sági Balázs és Heteyei Mihály – 1505. I. 13. (DF 263543.)
Heteyei Mihály – 1505. I. 13. (SO II. 596–597.)
Tatai János – 1505. I. 18. (DL 21471.)
Sági Balázs és Heteyei Mihály – 1505. I. 13. (DF 263543.)
Vadasfalvi Benedek – 1505. IX. 15. (SO II. 597–598.)*
Heteyei Mihály – 1505. X. 13. (DF 263524.)
Tatai János és Vadasfalvi Benedek – 1505. XI. 24. (DL 21510.)
Vadasfalvi Benedek – 1506. I. 19. (DL 32625.)
Heteyei Mihály – 1506. X. 8. (DF 274669.)
Völcseji György – 1509. VI. 11. (DL 21920.)
Jobaházi Döri Lénárd – 1510. X. 21. (DL 22079.)
Jobaházi Döri Lénárd – 1510. X. 28. (DF 265238.)
Jobaházi Döri Lénárd – 1511. II. 17. (DL 22128.)

Nemesládonyi Cseke László – 1511. IX. 29. (DL 25538.)
Nemesládonyi Cseke László – 1511. X. 6.k. (SO II. 612–613.)
Sági Albert – 1512. XI. 22. (DL 106738.)
Zsebeházi János – 1514. I. 23. (DL 62002.)
Nemesládonyi Cseke László – 1514. V. 8. (DL 22615.)
Nemesládonyi Cseke László – 1515. VI. 4. (DF 264748.)
Simonházi Terestyén András – 1515. IX. 24. (DF 264749.)
Tatai Gergely – 1520. IV. 30. (DL 62064.)
Zsebeházi János – 1520. IX. 10. (DL 62062.)
Zsebeházi János – 1521. IV. 22. (DF 209463.)
Nemesládonyi Cseke László és Simonházi Terestyén András – 1522. IX. 15. (DF 209465.)
Vadasfalvi István 1524. X. 5. (DL 62091.)
Zsebeházi Péter 1525. I. 6. (DL 62096.)
Vesterházi Imre és Simonházi Terestyén András – 1525. XII. 21. (Házi I/7. 175–176.)
Simonházi Terestyén András – 1526. VI. 18. (DL 62115.)

SOPRONI ARCOK

HALMAI VILMOS

Dr. Pálffy Aladár (1928–2013) –
emlékezés egy klasszikus soproni
orvosra

Klasszikus? Igen, egy az utolsók közül, akinek még volt exlibrise, több is, szép is, gazdájára emlékeztető. Igen, egy soproni, aki a Pannonhalmi Szent Benedek Rend Soproni Szent Asztrik Katolikus Gimnáziumában tanulhatott, cserkész lehetett, kiváló tanároktól okulhatott és Csatkai Endre bűvkörébe kerülhetett. Csatkai tanítványnak vallotta magát, s mikor a legtávolabb volt Soprontól, Kékestetőn, akkor is tudtak egymásról. S biztosan tudható, hogy Csatkai is akarta, hogy hazatérjen fiatal főorvosként.

Pálffy Aladár 1928. július 25-én született Sopronban, édesapja Pálffy László GySEV főtisztviselő, édesanyja Horváth Etelka, háztartásbeli. Egyetlen testvére, bátyja, Pálffy László, mérnök majd egy éve hunyt el a kanadai Montrealban. Az elemi iskolát Sopronban végezte, majd 1939-ben felvételt nyert a soproni katolikus gimnáziumba. Egy osztályba járt többek között Lámfalussy Sándorral is. 1947-ban érettségizett majd 1948-ban felvételt nyert Pécsre, a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem orvosi fakultására. A pécsi orvosképzés aranykorában tanult az egyetemen Szentágothai, Romhányi, Donhoffer professzorok kezei alatt.

Az egyetemen ismerkedett meg a kaposvári születésű Hegedüs Melindával, későbbi feleségével és hű társával, akire a soproniak előbb a kórházban, később a Szívszanatóriumban dolgozó radiológus főorvosként emlékezhetnek. Aladár 1954-ben szerezte meg diplomáját, majd rövid kaposvári kitérő után Kékestetőre az Állami Gyógyközpontba került. Közben 1957-ben „orvosi laboratóriumi munkálatokból” szakvizsgát tett. 1958-ban kerül vissza Sopronba, ahol egy év múlva az újonnan alakult Laboratóriumi Osztály fiatal osztályvezető főorvosa lett, egészen 1996-ig. 1980-ban mikrobiológiából is szakorvosi képesítést szerzett. Modern, az igényeknek és a kor elvárásainak mindenben megfelelő klinikai laboratóriumot hagyott az utódokra. Nyugdíjazása után továbbra is aktív maradt, vidéki kislaboratóriumok irányítását végezte Fertőszentmiklóson és Szombathelyen, majd Sopronban a kórházi mikrobiológiát segítette szaktudásával, szinte az utolsó pillanatig. Pálffy főorvos hosszan tartó, méltósággal viselt betegség után 2013. február 15-én hunyt el. A Domonkos templomban került végső nyughelyére (1. kép).

Egy szorgos alkotó soproni orvos ment el közülünk. Tette, amit sok soproni évszázadokon át: magába szívta ifjúkorában a szülőváros szeretetét, jó mesterekre akadt a tanulás és gyarapodás évei alatt, elment tanulni és tudást összegyűjteni, majd hazatért. Szakmájában a helyben elérhető legmagasabbra jutott, azért, hogy minőséget, jobbat és színvonalasat tudjon nyújtani a szeretett város és környéke itt élőinek. Felismerte és vallotta, hogy fejlődni és fejleszteni kell és ebben mindenkor alkotó part-

ner volt. A nagy, 30-40 főt számláló laboratóriumi osztály munkatársait folyamatosan motiválta az egyéni továbbképzés és szakmai fejlődés irányába. Szakmája nagyjai tisztelték, támogatták. Közleményei száma meghaladja az ötvenet, több közülük neves külföldi lapokban, angol és német nyelven jelent meg.

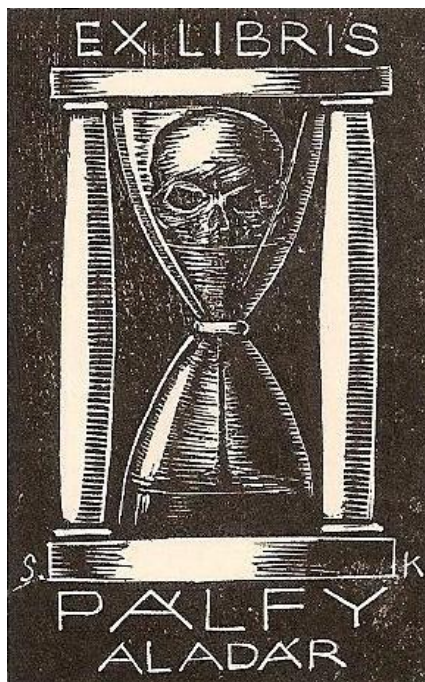

1. kép. Pálffy Aladár főorvos (1928–2013)

A Magyar Laboratóriumi Diagnosztikai Társaság (MLDT), szűkebb szakmája társaságának vezetőségi tagja volt. A szakma nagyjai ismerve őt és munkáját, támogatták azon törekvéseit, hogy hazai és nagy nemzetközi rendezvényeket hozzon a városba. 1986-ban megszervezte az Osztrák–Magyar Laboratóriumi Orvosok Találkozóját, majd 1988-ban, a soproni laboratóriumi osztály 30 éves jubileumi évében a MLDT 38. Nagygyűlését. Rendkívüli teljesítmény ez, s vidéki osztályvezetőként ez csak a legnagyobbaknak sikerült és sikerülhet. Mindazonáltal visszhangja és sajtója ezen eredményeknek a városban sajnos igen visszafogott, manapság is.

Ahogy minden másban, ebben is részletekbe menően igényes volt, az orvosláson kívül is. Lőveriként saját mikrokörnyezetének kialakításában figyelemmel volt a hagyományokra. Volt lakóháza követendő példaként szerepel a lőveri monográfiában. Mindig érzékeny maradt a szépre és a művészetekre. Kutatta a város múltját, igyekezett megmenteni a soproni múlt értékeit, nem mint tudós helytörténész, hanem mint múltra érzékeny soproni polgár. Az 1921. évi népszavazási gyűjteménye ma a Nyugat-magyarországi Egyetem Központi Könyvtárának gyűjteményét gazdagítja. Ex libris gyűjteménye legutóbbi monográfiák anyagát gyarapította (2. kép).

Amíg egészsége engedte, odaadó tagként követte a Soproni Városszépítő Egyesület életét, csendben és szeretettel. Figyelemmel kísérte a város fejlődését, többnyire örömmel, érezte és tudta, mik lehetnek a városfejlesztés kritikus lépései. Féltségből és szeretetből gondolkozott efelől, családi és baráti körben fejtette ki érzéseit e tárgyban. Szakmája és szülővárosa is tudta, ki ő. 1984-ben Petz Aladár-émlékérem, 1989-ben Pándy Kálmán-émlékérem kitüntetésben részesült. Sopron város 2004-ben Király Jenő-díjjal ismerte el munkásságát.

2. kép. Pálffy Aladár ex librise. Tervezte Sterbenz Károly.

Sajnos nem adatott meg nekik feleségével, hogy gyermekük legyen. Mint rokon gyermeket, szakmai pályámat illetően szárnyai alá fogadott s orvossá válásomban szerepe meghatározó volt, döntési helyzetekben tanácsa mindig jó iránytű maradt, s lettem így előbb tudományos munkát maga mögött tudó egyetemi klinikán dolgozó orvos, egy soproni, aki később hazatért szülővárosába, követve példáját. Utolsó beszélgetései is imperativusok maradtak számomra, sok tekintetben. Többször felszínre tört az a fájdalmas hiányérzete, hogy Csatkai Endrének nincs köztéri szobra Sopronban. Pálffy főorvos emléke és akarata e tekintetben is legyen tette készítés és felhívás. Ezen álma megvalósulásának legyen tanúja a közeljövő!

Nyugodj békében, Ali bácsi!

A Kerepesi temető 48/56. sziget 3. parcellájában található báró Szurmay Sándor vezérezredes és családjának síremléke. Nagy kőkatona őrzi a volt honvédelmi miniszter és hozzátartozói örök álmát.¹ Aki megáll itt rövid időre, a bal oldali oszlopon Szentkeresztessy Henrik nevét olvashatja.² A soproni születésű ezredes első világháborús hadipilóta, vezérkari tiszt, több hadidíszítményes, kardos kitüntetés tulajdonosa. A háború után egyik szervezője, vezetője a magyar hadirepülésnek. Döntő érdemei vannak a repülő alakulatok fennmaradásában, azok további fejlesztésében. Légügyi meghatalmazottként tagja volt a katonai Ellenőrző Bizottság mellett működő magyar kormánydelegációnak. Kiváló repülő, nagy munkabírású, haditapasztalatokkal rendelkező vezető, a rejtett légügyi vezetés³ vezérkari főnöke. Háborús tevékenységének elismeréseként parancsnokai felszólítására kérhette a Katonai Mária Terézia-rendbe történő felvételét. Kérelmét a Rend Káptalanja azonban nem támogatta. Neve, érdemei, tevékenysége sajnos az idő múlásával feledésbe merült (1. kép).

Család, iskolai évek

Szentkeresztessy (akkor még Reisner) Henrik 1886. július 6-án született Sopronban, evangélikus családban. Nevét 1922-ben, vitézzé avatása előtt magyarosította. Anyja Hajós Mária (1861–1933) Doborján községből érkezett a városba, cselédlányként állt munkába. Apja Reisner Heinrich (1863–1934) városi rendőr, aki hosszabb próbaidő után kapott véglegesítést, majd tizedesi rendfokozatot. A városi rendőrkapitány munkája elismeréseként 1900. január 3-án 40 pengő jutalomban részesítette. Szolgálati ideje során 1902. márciusban elfogta azt a személyt, aki megtalálta, majd eltulajdonította herceg Lippe-Schönburg Frigyes császári és királyi huszárcapitány felesége, Lujza dán királyi hercegnő elvesztett aranyórájának fedelét. A herceg pénzjutalomban részesítette, a városi kapitány előléptette. Áthelyezték a detektív testületbe, ahol hasznos munkatársnak bizonyult és 1913. augusztus 21-én őrmesterré lépett elő⁴. A rendőrkapitány 1917-ben kinevezte helyettesnek a detektívcsoporthoz.

A családban három fiúgyermek született. Szűkös anyagi lehetőségeik ellenére mindhárman tanultak, kihasználva az ösztöndíjakat, a város, és az iskola által nyújtott támogatásokat. Az idősebbik fiú, Reisner József (Sopron, 1882. április 7.) az evangélikus líceumi érettségije után Szegeden tanult tovább, tanárnak készült. Önkéntes évét⁵

¹ A sír védett, a Nemzeti Sírkert része.

² Szentkeresztessy Szurmay leányának első férje volt.

³ A békeszerződés értelmében katonai repülés nem folytatható, hadirepülő alakulatok nem voltak hadrendben. A katonai repülők a polgári repülés fedése alatt működtek, a parancsnokság a Kereskedelemügyi Minisztérium egy főosztálya volt.

⁴ A soproni Rendőrkapitányság parancsa. 1915. augusztus 15.

⁵ Egyévi önkéntes (1883-tól) középiskolai, vagy főreléti érettségivel, illetve ehhez hasonló iskolával rendelkezők részére egyéves katonai szolgálatot biztosító intézmény.

a császári és királyi 46. „Báró Fejérváry” gyalogezrednél töltötte le. Tartalékos tiszti vizsga után felvételét kérte a hadsereg hivatásos tiszti állományába. Sikeres vizsga után hadnagyi rendfokozatba nevezték ki a szegedi ezredhez.⁶ A kőszegi császári és királyi katonai alreál iskolán tanított 1909-től. A háború kezdetén századosi rendfokozatban tért vissza a császári és királyi 46. gyalogezredhez. Már 1915 elején orosz fogságba esett. Első levelet szüleinek a vlagyivosztoki fogolytáborból írta. Fogságból való visszatérése után Szegeden telepedett le.

Öccse, Reisner Frigyes (Sopron, 1897. november 23.) az evangélikus líceumban négy osztályt végzett el. A háború kezdetén, 17 évesen önként jelentkezett a frontra. A császári és királyi 38. „Alfonz spanyol király” gyalogezrednél tartalékos tiszti tanfolyamot végzett. Zászlósként 1915-ben került ütközetbe, március hónapban sebesülteként esett orosz fogságba. A fogolytábor kórházában meghalt. A harctéren tanúsított tevékenysége elismeréséül posztumusz Arany Vitézségi Éremmel tüntették ki. Tette bekerült a császári és királyi 38. gyalogezred történetébe.⁷ Neve szerepel a soproni evangélikus templom I. Világháborús elesettjeinek névsorában.

Gizella nevű húga 1894. április 28-án született. Keresztszülei Gebhardt József ügyvéd (később polgármester) és felesége voltak.

Reisner Henrik a népiskola négy osztálya után az evangélikus líceum tanulója lett, az első négy osztályt jó eredménnyel végezte el. Az ötödik osztálytól kezdve fél tan-

⁶ A tartalékos tiszti vizsga után több hónapos csapatszolgálat, átképző tanfolyam, sikeres kiegészítő vizsga letételét követően volt elérhető a kinevezés.

⁷ Vitéz Dorombay József: A volt császári és királyi 38. gyalogezred története. Bp. 1936.

díjat fizettek, majd ösztöndíjat is kapott. Folyamatosan jó és jeles eredményeket ért el, kiérdemelte a támogatást, a kedvezményeket. Az ötödik évtől volt tagja a gyorsíró önképző körnek. Hatodikosként, 1902 decemberében a 120 szótagos versenyben III. helyezést ért el Pápán, a 180 szótagos versenyen dicséror oklevelet érdemelt ki. A következő évben, 1903. május 3-án újra III. helyezést ért el a 180 szótagos versenyen. Ez év végén Sopronban a 220 szótagos versenyen könyvet, oklevelet kapott.

1905. április 25-én ugyancsak Sopronban, versenyeredménye alapján elismerő oklevélben részesült.⁸ A nyolcadik osztályt tandíjmentesen, ösztöndíjjal végezte, végbizonyítványa a legjobbak között volt. (Magyar nyelv jeles, latin nyelv jeles, görög nyelv jeles, német nyelv jeles, történelem jó, fizika jó, matematika jó, vallás jeles, földrajz jó, filozófia jeles, természettudomány jó, rajz jó.) Érettségi vizsgáit eredményesen tette le. Összértékelésben jó szinten végzett. Az érettségi után jelentkezett a bécsújhelyi Katonai Mária Terézia Akadémiára. A felvételi vizsgán elért eredményei alapján felvételt nyert, díjmentes helyre. Ehhez hozzájárult német nyelvtudása, jó sporteredményei. Tudott úszni, síelni, kerékpározni, amatőr szinten vívni.

Katonaiskolák, tanfolyamok

Reisner Henrik 1905. október 1-jén vonult be Wiener-Neustadtba (Bécsújhely), a császári és királyi Katonai Akadémiára. Az iskola parancsnoka Arthur Giesl Freiherr von Gieslingen tábornok (1857–1935), később lovassági tábornok, a Szent István-rend kiskereszt tulajdonosa volt. Az iskola tanári kara a hadsereg kiválóan képzett tisztjeiből állt, de foglalkoztak a növendékekkel polgári tanárok is, neves bécsi iskolákból.

Az iskolán katonai ismereteket, nyelveket tanítottak a sok testnevelési és sporttevékenység mellett. A gyalogos tisztképzésen résztvevőknek is tudni kellett lovagolni, rendszeresen vívtak, úsztak, megfelelő időt kaptak lövészetre is. Tanultak francia, olasz, orosz, valamint egy olyan szabadon választható nyelvet, melyet a soknyelvű Monarchiában beszéltek, és az alakulatnál hasznos lehetett. Reisner a román nyelvet választotta, de későbbi okmányaiდან nincs jelölve tudásának szintje, illetve arról sincs adat, hogy bármikor használta volna. Az iskolán az oktatás német nyelven folyt. A francia, olasz nyelv ismerete okmányai szerint tökéletes szintű volt, valamint jó szinten beszélt és írt angolul. Nyelvtudásának kialakításában bizonyára nagy szerepe volt az evangélikus líceumban szerzett tudásának, és a bécsi iskola magas szintű nyelvoktatásának.⁹

A katonai tantárgyakból az iskolán folyamatosan igen jó eredményei voltak. A növendékek tanultak szolgálati szabályzat-ismereteket, gyalogsági harcisképzést, hadsereg-szervezést, katonai közigazgatást, katonai büntetőjogot, terepraizot, hadtörténelmet, egészségtant, taktikát. Volt némi lovakkal kapcsolatos ismeretanyag is. Az iskolán rövid kurzusokban olyan közismereti tárgyakat is oktattak, mint a hittan, erkölcstan, logika, általános jogismeret, matematika, fizika. Viszonylag sok időt elvett a lovaglás, a vívás, a torna, a lövészet. Rendszeresek voltak a terepraizolások, az esti

⁸ Evangélikus líceum évkönyvei 1901–1905.

⁹ Oscar Regele: Ein Beitrag zur Schulgeschichte Österreichs 1875–1952. Wien 1952.

órák a másnapi felkészülést szolgálták. A leendő tiszteknek heti rendszerességgel tartottak illemtan és táncórákat is.

Az Akadémiát igen jó eredménnyel végezte el, 1908. augusztus 18-án hadnagyi rendfokozatban nyert kibocsátást.¹⁰ A szatmári helyőrségben állomásozó, magyar sorozású, zömében magyar nemzetiségű katonákból felállított császári és királyi 5. „Klobuczar” gyalogezredhez helyezték századbeosztott tisztnek. A császári és királyi 5. gyalogezredet 1680-ban alapították.¹¹ Részt vettek a török, porosz, franciák elleni háborúkban. Harcoltak Kehl ostrománál (1796), és az austerlitz-i ütközetben (1805). Az állomány létszáma jelentősen lecsökkent, ezért az ezredet – hadrendi számának fenntartásával – 1809-ben helyőrségi zászlóaljnak alakították át. Az 1850-es években végrehajtott hadsereg-átstrukturálás során a 14. (1. szakcsoport) határőrezredet szerezte át és az üres 5. hadrendi számot adományozták részükre. Ez időtől a határőrezred története azonos a gyalogezredével. Az új ezredet a magyar királyi korona területéről sorozták. Az első ezredtulajdonosi címet herceg Eduard Liechtenstein altábornagy (1809–1864) kapta meg. A solferinói ütközetben (1859) az ezredparancsnok Carl Ritter von Appiano ezredes, Custozánál (1866) Mederer von Mederer und Wuthwher ezredes volt. Az ezred rózsavörös (rosenrot) parolint és sárga gombokat viselt. A hadkiegészítést a kassai hadtest biztosította. 1904-től a háború végéig báró Klobuczar Vilmos lovassági tábornok (1843–1924) volt a névadó tulajdonos.

Az új tisztek érkezésekor az ezredtörzs Eperjesen állomásozott. Az ezred parancsnoka Halfer Viktor ezredes, különleges törzstiszt lovag bleybachi Bolbericz Oszkár alezredes, hadfogadó állomásparancsnok Albrecht Henrik őrnagy, ezredsegédtiszt Steiner Károly százados volt. Az I. zászlóalj Eperjesen, a II. zászlóalj Iglón, a III. és a tartalék zászlóalj Szatmáron, a IV. zászlóalj Kisszeben helyőrségekben települt le.¹²

Az 1908. október 1-jén bevonult Reisner Henrik hadnagyot azonnal Kassára vezényelték, a hadtestparancsnoksághoz, ahol vonacsapat¹³ tanfolyamot végzett. A tanfolyam ideje alatt kapta meg 1908. december 2-án Ferenc József császár és király uralkodásának 60. évfordulójára alapított kitüntetést, a Jubileumi Keresztet.¹⁴ A hat hónapos vezénylés után visszatért az ezredhez. Itt a trénnél teljesített szolgálatot, megismerte az ezred ellátásával kapcsolatos szolgálati teendőket. Elvégezte a gyalogos tisztek részére köteles lovagló tanfolyamot. Szeretett lovagolni, valamennyire már tudott is, így az iskolán tökéletesítette tudását. Versenyen is indult, annak ellenére, hogy ez a tevékenység a lovas alakulatoknál szolgálatot teljesített tisztek kiváltsága volt.

A következő vezénylés Pozsonyba szólította 1910 őszén, amikor utásztanfolyamra küldték a császári és királyi utász zászlóaljhoz (parancsnok: Joseph Nechleba őrnagy). A szervezett képzésen rövid árkász, aknász, hidász ismereteket is kapott. Aránylag

¹⁰ Verordnungsblatt für das Kaiserlich und Königliche Heer Personalangelegenheiten 1905. 08. 16. (Továbbiakban PVBL).

¹¹ Filek von Wittinghausen und Henrik von Szatmar: Geschichte de K. und K. Infanterie Regiments N 5. 1851–1890. Wien 1908.

¹² Dislokation und Einteilung des K. und K. Heeres Wien 1908.

¹³ Vonacsapat (Trén): Az adott alakulat szállítótevékenységével és ellátásával foglalkozó, elsősorban lövontatású járművekből álló kiszolgáló részleg.

¹⁴ Minden aktív és nyugállományú tiszt megkapta az aranyozott bronzból készült kereszt formájú kitüntetést. Első oldalon az uralkodó mellképe, a hátoldalon 1848/1908. évszám látható.

képzett műszaki tisztként indult vissza Eperjesre, ahol az ezred utásztiszti beosztása várta.¹⁵

A császári és királyi közös Hadügyminisztérium 1911 tavaszán pályázatot hirdetett meg az újonnan felállítandó repülő alakulatok feltöltésére, pilóta és légi megfigyelő képzésre, a közös hadsereg fiatal tiszti állományának körében. A felhívásra több mint hétszáz pályázat érkezett be, közülük huszonhét fő került felvételre, ebből 9 volt magyar. Reisner Henrik pályázott a tanfolyamra, ezredének parancsnoka támogatta. A felvételi vizsgája jól sikerült, bekerült a kiválasztottak közé és így egyike lett az első magyar hadi pilótának. A pilótaképzés 1911 októberében kezdődött Wiener-Neustadtban, majd Görzben folytatódott. A vizsgák 1912 áprilisában zajlottak. Ettől kezdve repülőként teljesített szolgálatot. A görzi kiképzés során a császári és királyi vadász alakulatnál részt vett hegymászó kiképzésen is. Minősítésében a különleges ismeretei között az alpinizmus is megjelent. Az 1912. őszi császárgyakorlaton mint repülő és megfigyelő tiszt vett részt, az új repülőalakulat állományában. A sikeres gyakorlat után tovább folytatódott a tanfolyam. A továbbiakban gépkocsi- és motorvezetésből is vizsgázott, jogosítványt szerzett.

A császár és király 1913. május 1-jén léptette elő főhadnagyi rendfokozatba, az évben megkapta a Mozgósítási Emlékkeresztet,¹⁶ és elvégezte a Hadtest tiszti iskolát is kiváló eredménnyel. Az eredmény feljogosította a Kriegsschule-ra (Hadiiskola) való jelentkezésre.¹⁷ A felvételi vizsgákon kiválóan végzett, felvételt nyert, és várhatta az iskolára történő behívást 1914 őszére. A háború miatt az iskolára azonban nem vonulhattak be, nem indult új vezérkari tisztképzés.

A hadipilóta

Az I. Világháború megkezdésekor a császári és királyi hadsereg összesen 15 repülőszázaddal rendelkezett. A repülőgéppel ellátott századok közül hét került az orosz frontra, ebből kettő: a császári és királyi 8. repülőszázad (parancsnok: Eugen Czapary alezredes), a császári és királyi 10. repülőszázad (parancsnok: Eric Kadler százados) a császári és királyi 4. Hadsereghez került beosztásra. A századok német gyártmányú „Aviatik” és osztrák gyártmányú „Hansa Brandenburg” B/1 és C/1. típusú gépekkel rendelkeztek. A császári és királyi 8. század Przemysl-ben, a császári és királyi 10. repülőszázad Bécsben mozgósított. Innen vasúti és közúti szállítással Cieszanow (ma Lengyelország) repülőtérré települt át, ahová előzőleg a 8. repülőszázad is kitelepült. Reisner Henrik főhadnagyt a 8. századhoz osztották be.¹⁸

A császári és királyi 4. Hadsereg-parancsnokság a kijelölt hadosztályok felvonulása során szorgalmazta a repülőalakulatok rendszeres tevékenységét, a mélységi felderítést a támadó tervek pontosításához, az új intézkedések kialakításához. A beosztott

¹⁵ Militär-schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1911. Wien 1910. dec. 15. Császári és királyi 5. „Klobuczar” ezred törzsbeosztásai.

¹⁶ Mozgósítási Kereszt (1912–1913. Emlékkereszt): az 1912–13. évben mozgósított állomány részére alapított kitüntetés, akik minimum négy héttig teljesítettek katonai szolgálatot.

¹⁷ Hadtörténelmi Levéltár Tiszti minősítési lap (továbbiakban AKVI) 25062.

¹⁸ Kéri Kálmán: Megemlékezés vitéz Szentkeresztessy Henrik ezrederől. HL. Personalia VII/87., jelzet 169. (Továbbiakban Kéri Kálmán).

lovass csapatok nem tudtak az orosz csapatok mélységi területeiről megfelelő, pontos információt begyűjteni. A béke-gyakorlatokon kialakított portyákat az ellenséges vonalak mögött nem lehetett megvalósítani, így a hírigény kielégítése a repülőkre maradt. Az osztrák építésű repülőgépek több alkalommal történő bevetésre alkalmatlannak voltak, szerkezeti problémáik miatt. A gépek lezuhantak, a pilóták, megfigyelő tisztek súlyosan megsebesültek, vagy meghaltak. Az 1914. augusztus 25-i leszállás során Reisner Henrik repülőgépe is lezuhant. Vibráció miatt elszakadtak a motorhoz vezető huzalok. A zuhanást kisebb sérülésekkel túlélte, de századának nem maradt bevethető repülőgépe.

A Hadsereg-parancsnokság sürgette a repülést, mivel adatokat kellett szerezni az orosz csapatok felvonulásáról, a hadsereg szárnyai előtti helyzetről. Reisner főhadnagy légi figyelői feladatot kapott és a másik század repülőgépével szállt fel. Az első felszállás során a hadsereg bal szárnyán szerzett adatokat, a két hadsereg közti helyzetről, majd az újabb repülőúttal a jobb szárnyon is felderítette a kialakult helyzetet. A felhők miatt csak alacsony repülést végezhetek, de mind az orosz csapatok helyzetéről, mind a saját lovasságról, a gyalogos alakulatok mozgásáról tudtak adatokat szerezni. A következő napokon felszállásai során felderítette a hátországból érkező orosz csapatok helyzetét, megállapítást nyert, hogy a hadsereg szárnyait ellenséges alakulatok nem fenyegetik. Visszaérkezése után távbeszélőn jelentette megállapításait, majd újabb felszállás után tovább pontosította a megfigyelt adatokat. A felszállásokért, a pontos adatok megszerzéséért a hadsereg parancsnoka dicséretben részesítette, és kitüntetésre terjesztette fel. Tevékenységéért a megérdemelt 3. osztályú Katonai Érdemkeresztet hadi szalagon 1914. szeptemberben adták át neki, melyhez 1917-ben a kardokat is feltehetette.

Az osztrák győzelmet hozó 1914 augusztusi komarowi ütközet után a repülőszázadokat átszervezték, Reisner Henrik főhadnagyot 1914. november 20-án a császári és királyi 13. repülőszázadba osztották be (parancsnok: Jan Kaszanovics százados, majd Kurt Wilhelm von Helmfeld százados). A század Petrikovban települt, innen 1915. január 13-án áthelyezték őket Munkácsra.¹⁹ Itt kapták meg a német DFW 31. típusú repülőgépeket és a századhoz német tiszteket is vezényeltek kiképzőként. A repülőszázadnál kapta meg 1915. márciusban a Bronz Katonai Érdemrendet, a Katonai Érdemkereszt szalagján. Rövid ideig ideiglenes századparancsnok a 7. repülőszázadnál, ezt követően 1915. május 1-jén helyezték át és nevezték ki századparancsnoknak a császári és királyi 5. repülőszázadhoz. A parancsnoki beosztást azonban már nem vette át, mivel újabb parancs vétele után vezérkari tiszti beosztást kapott a császári és királyi 11. Hadosztály-parancsnoksághoz és egyúttal az orosz frontra irányították.

A vezérkari tiszt

A háború első éveinek végén a fronton harcoló hadosztályok, dandárok törzseiben vezérkari tiszt hiány keletkezett. Főleg az alacsonyabb rendfokozattal rendelkezők –

---

¹⁹ Csonkaréty Károly: A cs. és kir. légierő. A császári és királyi 13. repülőszázad története. (Flikk-13) Debrecen, Hajja et fiai. é. n.

főhadnagyk, századosok – hiányoztak. A kiképzett, Hadiakadémiát végzetek közül sokan csapattisztként, zászlóalj-, század-, osztágyparancsnokként az ütközetek során elestek, megsebesültek, fogságba estek. Pótlásukról több irányban gondoskodtak, így az 1914 őszén sikeres vizsgán túlesett, de az Akadémiára már be nem hívtakat beosztották a vezérkar tagjai közé.

Reisner Henrik főhadnagy 1915. augusztus 1-jén kapott utasítást, hogy a császári és királyi 5. repülőszázad-parancsnoki tisztségének átadása után a császári és királyi 11. Hadosztály-parancsnokságon jelentkezzen, ahol vezérkari beosztásba helyezték. A császári és királyi 11. Hadosztály parancsnoka – Bellmond Edler von Adlerhorst Karl tábornok²⁰ (1915. november 1-jétől altábornagy) – Sopronban is ismert volt. A Hadosztály Galíciában a császári és királyi XVII. Hadtesthez beosztva, a háború kezdetétől a fronton volt. Reisner Henrik a hadosztály vezérkaránál 1915. szeptember 1-jén előlépett századosi rendfokozatba. Az olasz fronton szolgálatot teljesítő hadosztályok vezérkari feltöltésére az orosz hadszíntérről irányították át tiszteket. Beosztásából ezért 1915. október 26-án felmentették, és október 30-ával kinevezték a császári és királyi 45. „Landwehr” Hadosztály vezérkarába, a hadművelati törzsbe. A Hadosztály parancsnoka Smejkal Gusztáv altábornagy²¹ (később, 1918. február 1-től táborszernagy). A császári és királyi 45. Hadosztálynál közel egy évig, 1915. október 30-ától 1916. szeptember 15-ig szolgált. Katonai ismeretei itt bontakoztak ki, magabiztos vezérkari tisztté vált. A parancsnok javaslatára kitüntették az Ezüst Katonai Érdeméremmel, a Katonai Érdemkereszt szalagján, majd a kardokat is feltehetette a szalagra 1917 után. Miután a 45. Hadosztálytól újabb áthelyezési parancsot adott át a parancsnok részére, írásbeli dicséretben részesítette, taglalva érdemeit a hadműveletek szervezésében és végrehajtásában.

Reisner Henrik százados 1916. október 20-án került át a császári és királyi 50. Hadosztályhoz, melynek parancsnoka ekkor Karl von Gerabek tábornok²² (1917. nov. 1-től altábornagy) volt. Az érkező tiszteket a császári és királyi 15. hegyidandár hadművelati tiszti beosztásába helyezték. A császári és királyi hegyidandárt a háború kezdetén szervezték, a császári és királyi 18. gyalogezred I. zászlóaljából, a magyar sorozású császári és királyi 37. gyalogezred IV. zászlóaljából, a császári és királyi 61. gyalogezred I. zászlóaljából és a császári és királyi 1. bosnyák gyalogezred I. és II. zászlóaljaiból. Parancsnoka Wieden Heinrich Edler von Alpenbach tábornok,²³ később altábornagy volt. Őt követte parancsnoki tisztségben Wilhelm Koschak ezredes,²⁴ később tábornok.

Reisner Henrik százados a dandárral részt vett az isonzói csatában, majd 1917. szeptemberben a dandár ellentámadásra kapott utasítást. A császári és királyi hegyidandár 1916 közepétől súlyos ütközetekben védte Tolmeintől északkeletre

²⁰ Bellmond Edler von Adlerhorst Karl gyalogsági tábornok (1863–1925) 1914. 10. 26. – 1915. 11. 16. között a császári és királyi 11. Hadosztály parancsnoka. Sopronban volt az esküvője 1903. május 11-én. Nyugdíjba helyezték 1917. december 1.

²¹ Smejkal Gusztáv táborszernagy (1863–1921) a cs. és kir. 45. „Landwehr” Hadosztály parancsnoka.

²² Karl von Gerabek altábornagy (1867–1942) a cs. és kir. 50. gyaloghadosztály parancsnoka az olasz fronton.

²³ Wieden Heinrich Edler von Alpenbach altábornagy (1866–1933) 1916. szeptember és 1918. november között az „Edelweiß” hadosztály parancsnoka.

²⁴ Wilhelm Koschak tábornok (1862–n. a.) a cs. és kir. 15. hegyidandár, majd annak átszervezése a cs. és kir. 100. gyalogdandár parancsnoka.

fekvő Mrzli Vrh. 1360 méter magas sziklával, erdővel borított, szakadékos, részben áttekinthetetlen területet. Ezen állásból kellett lekötni a szembenálló olasz erőket, hogy a Matajur magaslatra támadó német alakulatokat oldalról támadás, vagy elhárító tűzcsapás ne érje. A dandártörzs támadást tervezett. A kidolgozásában Reisner Henrik százados, mint hadművelleti vezérkari tiszt tevékenyen részt vett.²⁵ A dandár 1917. október 24-én reggel kezdte a támadást. Több napja már esett az eső, felázott a talaj, köd ereszkedett a tájra, a sziklákon kívül a közlekedést a csúszós földréteg is akadályozta. A figyelőpontokról a köd miatt nem volt rálátás az elől harcolókra. A saját tűzérési előkészítés után a támadás megindult, melyre az olasz tűzérés hamarosan válaszolt, és a figyelőponttal a távbeszélő összeköttetés is megszakadt. A dandártörzs figyelőpontjáról Reisner százados, a híradótisztjével és egy távbeszélő járőrrel önként előreindult az első vonalra. A közel két kilométeres, kb. 1000 méter szintkülönbségű utat tettek meg. Először az eredeti védőállásból jelentett, ahol csupán néhány gyalogost találtak, majd a támadó zászlóalj után mentek. Találkozott pár sebesült katonával, akiktől megtudta, hogy a magaslatról leereszkedő zászlóalj olasz fogságba került, de a támadó németek kiszabadították őket. A hátravonuló sebesültek érdemi tájékoztatást nem tudtak adni. Reisner százados a hozzá beosztott híradó katonákkal az olasz zárótűzőn áthaladva utolérte a saját, kimerült alakulatokat. Az egyik zászlóalj két századával, személyes vezetésével elfoglalták az Isonzó egyik kis hídját, melynek megtartására utasítást adott. A támadás sávjában Tolmein és Karfreit között pontosította a dandár csapatainak helyzetét, megszervezte az olasz ellentámadás kivédését is. Az általa tájékoztatott dandárparancsnok megkapta a szükséges adatokat, így a következő napi támadás is sikerrel járt. A dandár több ezer hadifoglyot kísért hátra és lövegeket zsákmányolt. A német 12. Hadosztály is támadhatott, oldalról nem veszélyeztették az olasz erők. A kétnapos sikerhez kellett Reisner százados önfeláldozó, bátor, öntevékeny magatartása, mellyel megteremtette a lehetőségét a sikeres hadművelethez. Előljáró parancsnokai és a német hadosztály parancsnoka is elismerte tetteit. Megkapta a 3. osztályú Vaskorona Rendet (PBVL 67/1918.) és a német 2. osztályú Vaskezesztet. Kérhette felvételét a Katonai Mária Terézia-rendbe²⁶ is. A folyamodványt 1918. március 1-jén adta be. A császári és királyi 15. dandár parancsnoka, törzsfőnöke, a császári és királyi 50. Hadosztály parancsnoka, valamint a császári és királyi XV. hadtest parancsnoka is javasolta és aláírta. Jóváhagyta a hadseregparancsnok, és a német 12. Hadosztály parancsnoka is elismerően nyilatkozott, aláírta a kérelmet. A folyamodványt a Katonai Mária Terézia-rend Káptalanja befogadta, feldolgozták, de nem ítélték meg Reisner Henrik százados részére sem a Rendet, sem a Tiszti Arany Vitézségi Érmet. A kapott kitüntetéseit elegendőnek találták hadi tettének elismeréséül.

A háború utolsó évében, 1918-ban a császári és királyi 15. hegyidandárnál, majd az átszervezés után a császári és királyi 100. dandár vezérkaránál maradt, mint első hadművelleti tiszt. Az olasz front összeomlása után a dandár alakulatával vonult vissza. A dandár felszámolása után november 1-jétől Villachban, a császári és királyi repülő alakulatok parancsnokságának beosztottja volt. A felszámolás itt is utolérte,

²⁵ Kéri Kálmán: Megemlékezés. HL. Personalia VII/87., jelzet 169.

²⁶ HL. Personalia VII/87., jelzet 168.

ezért igyekezett visszajutni Magyarországra. A magyar Honvédelmi Minisztériumnál december első napjaiban jelentkezett.

Az összekötő tiszt

Reisner Henrik százados csak pár napot teljesített szolgálatot a HM. 8. osztályán. Tekintettel német tudására, kirendelték Nagyváradra Mackensen német vezértábornagy törzséhez összekötő tisztnek 1918. december 9-én.²⁷

A fegyverszüneti egyezmény alapján mind Törökországban, mind Romániában lévő német csapatokat Magyarországon át kellett visszavonultatni, a német határok mögé. A kiszabott rövid határidő alatt a manővert végrehajtani nem lehetett, ezért az Antant utasítására, a Mackensen hadsereg Romániából visszavonuló, Magyarországon tartózkodó részeit internálni kellett. A francia alakulatok Mackensen vezértábornagyot és törzsét Fótól Újfutakra, majd Szalonikibe szállították. Mackensen vezértábornagy 1919. nov. 29-én Budapesten keresztül tért vissza Németországba.²⁸

A hadügyminisztérium az összekötő tiszt feladatait, tevékenységét szabályozta. Reisner Henrik százados Nagyváradon intézte a Pápára történő elvonulást. A nagyváradi huszárezred katonái a vezértábornagy és törzsének több lovát és felszerelését ellopták. A vezértábornagy lovát Reisner százados visszaszerezte, de több ló és nyeregfelszerelés eltűnt. Pápa helyett Budapestre rendelték a szerelvényt. Itt őrség is került a vonatra. Mackensen vezértábornagyot a németek megpróbálták megszöktetni a rákospalotai pályaudvaron. Reisner százados észlelte, de nem akadályozta, hogy megtörténjen ez a cselekmény. A vezértábornagy maradt a törzsével és együtt utaztak Fótra, ahová internálták őket. A magyar őrséget és a magyar összekötő tisztet hamarosan a franciák félreállították, a vezértábornagyot elszállították.²⁹ Mackensen vezértábornagy elismerően nyilatkozott Reisner Henrik százados tevékenységéről.

Az összekötő tiszti beosztás megszűnése után Reisner Henrik újra jelentkezett a hadügyminisztériumban és 1919. március 21-ig a 8. osztálynak volt a beosztottja. Az újonnan alakult hadügyi Népbiztosság a légügyhöz vezényelte, itt írnokeként teljesített szolgálatot, majd május 15. és augusztus 31. között a vörös Vasas Hadosztály-parancsnokságon, szakelőadóként kapott beosztást. Még 1919 februárjában jelentkezett Budapesten az állami Kereskedelmi Akadémiára, ahol német, francia, angol, román nyelveket, jogi, kereskedelmi, pénzügyi, külkereskedelmi, könyvviteli és vasúti ismereteket tanult. Az év őszén befejezett tanfolyamon szinte minden tárgyból jeles és jó vizsgaeredményt ért el. Valószínűleg nem bízott abban, hogy katonaként hosszabb távon újra szolgálatot tud teljesíteni.³⁰

²⁷ August von Mackensen (Hausleipnitz 1849. 11. 06. – Burghorn 1945. 11. 06.) vezértábornagy, a német (porosz) Vaskereszt nagykeresztjének tulajdonosa. A katonai szolgálatot 1868-ban kezdte, az I. világháborúban az orosz, a szerb és a román frontokon. Csapataival győztes ütközeteket vívott. Részt vett Románia megszállásában és Bukarest kormányzójaként fejezte be a háborút. A császári és királyi 10. huszárezred utolsó névadó tulajdonosa is volt.

²⁸ Barkocz-Klopsch Béla alezredes: Mackensen vezértábornagy hadseregének átvonulása Magyarországon 1918–1919. HL. Tanulmánygyűjtemény 1776.

²⁹ Reisner Henrik: Katonai beosztásom ismertetése. HL. Tanulmánygyűjtemény 1775.

³⁰ HL. Personalia VII/87. jelzet 169.

A román megszállás alatt, 1919 decemberében a kelenföldi pályaudvaron ellenőrzése során felfedezett három, tüzérségi lőszerrel és gyalogsági fegyverekkel megrakott vagon, melyet a románok el akartak szállítani. Angol segítséggel sikerült a Nemzeti Hadsereg katonáinak a vagonokat kirakni, és később a magyar katonák fel-fegyverzésére felhasználni.³¹

Reisner Henrik százados a Nemzeti Hadseregbe 1919. szeptember 1-jén lépett be. A katonai Csoportfőnökségen vezérkari tiszti beosztást kapott, innen a repülőalakulatok felszámolásával foglalkozó bizottság állományába került át, ahol 1920. augusztus 20-áig dolgozott.

A háború után, a katonai repülésért

A megalakuló új hadseregnek vezérkari tisztekre volt szüksége, ezért a háborúból visszatért, vezérkari szolgálatot teljesített, illetve a laibachi (Ljubljana, Szlovénia) tanfolyamon részt vett tisztek részére tanfolyamot szervezett Budapesten, Hadiiskola néven 1920. szeptember 1. és 1921. április 15. között. Az iskolán a tanórákat a legjobb vezérkari tisztek tartották. A repülő harcászati ismeretek oktatásával Reisner Henrik századost bízták meg, aki szintén résztvevője volt a tanfolyamnak. A Hadiakadémián foglalkozott a felállítandó repülőalakulatok gyakorlati szabályzatával, közeli, távoli felderítés módszereivel, tüzérségi repüléssel, futárrepüléssel, a pilóták különleges képzésével, navigációval. Ismertetéseket tartott a leendő magyar királyi légierő szervezési előkészületeiről. Az előadásokon szó esett a légi ütközetekről, légi célok felderítéséről, leküzdéséről. Előadásait folyamatosan tökéletesítette.³² A Hadiakadémia befejezése után folyamatosan tanított a Ludovika Akadémián is.

1922. év elején az újonnan létesítendő Vitézi Rendbe felvételi kérelmet adott be.³³ A kérelmet háborús kitüntetései és 50 hónap frontszolgálatával támasztotta alá. Ugyanakkor kérte nevének magyarosítását, melyet 1922. VIII. BM. Rendelet 131624. számon engedélyezték. Felvette a Szentkeresztessy nevet. A kormányzó 1922. augusztus 15-én, a Margitszigeten avatta vitézzé. Sorolási száma: 362. Még ebben az évben, 1922. szeptember 1-jén előlépett őrnagyi rendfokozatba és neve előtt a „vkszt” (vezérkari szolgálatot teljesítő) szó is megjelent. A Hadügyminisztérium D osztályán kapott beosztást. Tagja volt 1922. augusztus 1. és 1924. augusztus 1. között a Magyarországon működő Légügyi Ellenőrző Bizottságnak. Megbízták a magyar királyi légierő szervezeti felépítésének és a repülésügyi, gyakorlati szabályzat elkészítésével.

Budapesten, 1924-ben nősült meg. Báró Szurmay Sándor gyalogsági tábornok lányát, Szurmay Blanka bárónőt vette feleségül.³⁴ Ugyanakkor nevezték ki az 1924-ben alapított magyar királyi Légügyi Hivatalhoz vezérkari főnöknek. A magyar hadsereg a trianoni békeszerződés értelmében nem tarthatott repülő alakulatot a hadrendben, így a hivatal a Kereskedelemügyi Minisztérium keretében működött, a polgári repüléssel párhuzamosan. Szentkeresztessy tovább tökéletesítette az általa készített repü-

³¹ HL. Personalia VII/87. jelzet 168.

³² HL. Personalia VII/87. jelzet 171.

³³ HL. Personalia VII/87. jelzet 168.

³⁴ Gudenus János: A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája. Bp. 1999. IV. kötet 72-73. oldal.

lési szabályzatot. Javaslatot állított össze a honi légvédelem békében és háborúban történő működésére, szervezetére, vezetésére. Megszervezték a pilótaképzést, a repülőmeteorológiai osztályt, a légi térkép készítés rendszerét. Sportrepülő képzéssel fedték e tevékenységüket. A kiképzésekkel kapcsolatos intézményeket Szombathelyre és Székesfehérvárra telepítették. Egyhetes párizsi tanulmányúton vett részt 1925. május 6-ától a francia katonai pilóták meghívására. Jelentésében kiemelte, hogy a francia pilóták jó körülmények között repülnek, kiképzettségük viszont, véleménye szerint a Magyarországinál gyengébb. Angliába is kapott meghívást, ahol az angol polgári és katonai repülést tanulmányozhatta, azonban a rendelkezésére álló két nap erre kevés volt.³⁵

A Hadügyminisztérium 1927. augusztus 31-én dicséretben részesítette és leírták, hogy vezérkari szolgálati tevékenysége kiváló, a fegyvernem reprezentatív képviselője. Alezredesi előléptetését 1927. november 1-jén kapta meg. 1927. november 18-án a kormányzó dicséret elismerésben részesítette és a Magyar Koronás Bronz Érdemérmét tűzték a mellére. (83611/el.n. 8.)

Az irodai munka mellett a konkrét repülő továbbképzést sem hanyagolta el. Szombathelyen, Székesfehérváron repülő továbbképzéseken vett részt, közben a Balatonnál vitorlázó tanfolyamon sajátította el a hajózást és a hidroplánnal való repülőismereteket. A tanfolyamok befejezése után minősítésében a különleges ismeretek közé az új adatok is bekerültek. A III. osztályú Tiszti Katonai Szolgálati Jelet 1928. június 26-án vette át. (Honvédségi Közlöny 17. szám/1928./7225. eln. 8.) 1930. március 22-én megkapta a Háborús Emlékérmét kardokkal és sisakkal, piros, fehér, zöld szalagon, valamint az olasz Korona Rend parancsnoki keresztjét. (HM 102260/el.n. 8.) Részt vett az I. Országos Futárrepülésen, melynek eredményéért a kormányzó személyesen adta át részére a különdíjat. (Márvány lapon, repüléssel kapcsolatos bronz kispasztika)

Ezredesi kinevezését 1930. november 1-jén vehette kézbe, a Horthy Miklós kormányzónál tartott személyes kihallgatáson. Nem sokkal ezután Olaszországba utazott, az ottani repülés megismerésére, a magyar szabályzati ismeretek bővítése érdekében. 1931. június 16. – július 9. között tartózkodott a repülőcsapatoknál. Ciampioban a bombázó ezredeknél, Caserlanóban a Repülő Akadémián, Malpeusoban a bombázó repülőképző iskolán, végül Rómában a Légügyi Minisztériumban ismerkedett a szabályzatokkal, a gyakorlati élettel. Hazatérése után leírta, hogy feladatát nem tudta teljesíteni, mivel az olasz szabályzatok a magyarhoz képest nagymértékben elavultak voltak. Megismerkedett Wolfram von Richthofennel, akitől olyan német repülési anyagokat kapott, mellyel frissíteni lehetett a magyar repülési szabályokat, a pilóták ismereteit.

Tagja volt 1930–1932. között a genfi leszerelési tanácskozáson az Apponyi Albert³⁶ által vezetett küldöttségnek, mint légügyi szakértő. Táncos Gábor tábormok³⁷ által irányított katonai csoport több tanulmányt, értekezést készített elő. A repüléssel kapcsolatos anyagokat mind Szentkeresztessy ezredes jegyezte.

³⁵ Szentkeresztessy Henrik: Jelentés a párizsi kiküldetéséről. HL. Personalia VII/87. jelzet 170.

³⁶ Apponyi Albert (Bécs 1846 – Genf 1933) 1930–1932-ben a magyar küldöttség fődelegátusa. Az Arany Gyapjas Rend tulajdonosa.

³⁷ Táncos Gábor (Budapest 1872 – Hajdúnánás 1953) lovassági tábormok. A delegáció katonai vezetője 1930–1932-ben.

A mátyásföldi repülőtéren 1931. július 16-án a magyar repülés vezetőivel együtt várta az Atlanti óceánt átrepülő Endresz György pilóta és Magyar Sándor navigátor érkezését. Endresz és Magyar azonban Bicske határában szállt le, majd telefonáltak Mátyásföldre. Kétmotoros „Fokker” indult értük, melynek pilótája személyesen Szentkeresztessy Henrik ezredes volt.

Újra feldolgozta az I. Világháborúban, az olaszországi karfreiti áttörésben tanúsított szerepét, kiegészítette a komarowi ütközet előtti és alatti repüléseivel. Ismételten kérte a Katonai Mária Terézia-rend kitüntetését, most már a Magyarországon újra alapított Rend Káptalanától. A kérelmet aláírta dr. vitéz Rákosi György tábornok légügyi főnök, Kárpáty Kamilló gyalogsági tábornok, a magyar királyi hadsereg főparancsnoka, Róder Vilmos altábornagy, vezérkari főnök is. A beadványra visszajelzés nem érkezett.

1932. október 1-jén kinevezték a magyar királyi Légügyi Hivatal vezető-helyettesévé, majd 1933. november 1-jén az 1. Repülő dandár parancsnokává. A társadalmi életben is többet szerepelt. Többek között részt vett az Anna főhercegnő elnöklete alatt működő Pátria társaság rendezvényén, ahol Etherlon angol ezredesnek, a Mont Everest átrepülésének tiszteletére adtak teadélutánt. Meghívást kapott Horthy Miklós kormányzótól is ebédre. A Hadügyminisztérium 1934. október 8-án dicséretben részesítette. (175257/el. 6. o.) Az okiratot Róder Vilmos írta alá. Minősítésében feljegyezték: „légvédelmi ügyben nem nélkülözhető, mindennemű vezérkari szolgálatra elsőrendűen alkalmas”.

Szolgálati karrierje csúcspontján váratlanul érte a halál: gyakorló repülés során, 1935. május 25-én lezuhant repülőgépevel. Szentkeresztessy Henrik vezérkari ezredes, magyar királyi légügyi igazgatót, a magyar királyi Légügyi Hivatal első helyettesét a Kerepesi temetőben, 1935. május 27-én katonai tiszteletadással, az ágostai evangélikus egyház szertartása szerint temették el.³⁸ Mindössze 49 éves volt, és tábornoki előléptetése már elő volt készítve.

---

³⁸ A légügyi Hivatal által kiadott gyászjelentés HL. Personalia VII/87. jelzet 169.

Folytatva a két tudós levelezésének feltárását,¹ az 1958 és 1972 közötti évek anyaga egy gondoktól nem mentes, de békésebb periódus tudósi hétköznapjairól, terveiről és megvalósult produktumairól ad számot. Házi végre publikálhat, megbecsült szerzője a Soproni Szemlének, állandó elfoglaltságot nyújtanak számára a Magyar–Zsidó Oklevéltár sorban megjelenő kötetei, amelyek közül több kizárólag az ő munkája. A Vasi Szemlében Vas megye középkori okleveleit adja közre. Mollay Károly 1956-os szerepvállalása miatt 1957-ben fegyelmet és ennek határozataként „írásos megrovást” kap, egy ideig nem utazhat, nem léptetik elő, kandidátusi védését késleltetik. A fegyelmet 1962-ben hatálytalanítják, a teljes rehabilitációra 1990 májusában kerülhet sor.² 1960-ban kandidátusi, 1975-ben nagydoktori minősítést szerez, Csatkai Endre halálát követően a Soproni Szemle főszerkesztője lesz. A két tudós leveleinek fő témája ebben az időszakban az információcsere, adatkérések, iratmásolatok és könyvek kölcsönzése, egymás munkáinak recenzeálása, a Soproni Szemle. Közös céljuk a soproni okmánytár újbóli elindítása, ami idővel nézeteltéréseik egyik okozója lesz.

Visszatérve az ötvenes évek végéhez: Mollay Károly korábbi közleményünket lezáró, 1957. március 14-én kelt levelét két év szünet követi, 1958-ból nem maradt írásos nyoma kapcsolatuknak. Míg a már említett időszak Mollay Károly számára nehézségekkel teli, Házinak hosszú publikációs szünet után 1957-ben és 1958-ban több közleménye is megjelenik. Egy nagyobb a Történeti Statisztikai Közleményekben Vas megye 1697–98. évi „népszámlálásáról”, három cikk a Soproni Szemlében, többek között az 1379. évi telekkönyvről. Emellett Burgenland fővárosában, Kismartonban közreadásában jelennek meg a *Burgenländische Forschungen* 37. köteteként Kazó István vasvári prépost 1697–98. évi *canonica visitatió*inak a mai Burgenland területére vonatkozó részei.³

1959-ből Mollaytól egy lap és két rövid levél, Házitól egy levél maradt fent. Mollay február 7-én kelt lapjából arról értesülünk, hogy Baraczka István⁴ bizonyos kódexeket vitt Házi számára Sopronba. Nem tudjuk, hogy ezek a Soproni Levéltár állományába tartoztak-e, vagy más közgyűjteményből kapta meg őket Házi másolásra. Egy mondat utal arra, hogy talán telekkönyvekről volt szó, amiken Mollay is dolgozott Verbényi

¹ Turbuly Éva: Egy tudósbarátság mérföldkövei. Mollay Károly és Házi Jenő levelezése 1938–1957 In: Soproni Szemle 67 (2013) 4. szám 373–383.

² Beválasztották az egyetem forradalmi bizottságába, valamint a bizottság tagjaiból választott küldöttség tagjaként kihozta a kádernyilvántartásokat a Felsőoktatási Minisztériumból és szétosztotta őket az illetékesek között. Mollay Erzsébet: Mollay Károly keze nyoma. Írásos és rajzos szemelvények Édesapám hagyatékából. In: Soproni Szemle 67 (2013) 4. szám 338–339., Menuš Borbála: Mollay Károly (1913–1997). In: Gedenktagung zu Ehren von Claus Jürgen Hutterer und Karl Mollay am 24. November 2000. Szerk. Manherz Károly Budapesti Beiträge zur Germanistik 38. Schriftenreihe des Germanistischen Instituts der Loránd-Eötvös-Universität Bp. 2003. 335.

³ Házi Jenő: Die kanonische Visitation des Stefan Kazo Archidiakon von Eisenburg Vasvár in Burgenlandteil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697–1698. Eisenstadt, 277. (Burgenländische Forschungen. Heft 37.)

⁴ Baraczka István (1908–1991) levéltáros, Budapest Főváros Levéltára munkatársa, majd 1958–1968 között igazgatója.

Lászlóval⁵ együtt. Örül a Házi által Pessler Lőrincről talált adatoknak, amelyek egy meg nem nevezett német professzort is érdekelhetnek, aki Daniel Speerrel foglalkozik.⁶ Március 4-i válaszában Házi arról ír, hogy olvasta Mollay *Ofner Stadtrecht*⁷ című munkáját, az ismertetés is elkészült róla a Szemlébe. A kötetet dicséri, szívből gratulál hozzá. A leküldött telekkönyvet átnézte, de 1533 után alig talált benne zsidó vonatkozást, ahogy a korában már emlegetett⁸ *Bürgerbüchl und Ächtbüchl*ben sem. Így is több lesz 100 nyomtatott oldalnál, amit a Magyar–Zsidó Oklevéltár számára új anyagként össze tudott gyűjteni.⁹ Az anyag rövidesen nyomdába kerül. Kéri Mollayt, írjon recenziót a Kazó féle kötetéről a Századokba. Beszámol arról is, hogy a győri számadáskönyv ügye továbbra is bizonytalan, az Akadémia nem jelentkezett.¹⁰ Nagy szorgalommal gyűjti a város zenetörténetére vonatkozó anyagot, ami egyre érdekesebb és tartalmasabb. Ez a levél is jelzi Házi kutatásainak új irányait, amelyek hozzájárultak kutatói és egzisztenciális helyzetének javulásához.

Mollay gyors válasza március 5-én kelt. Gratulál, már át is nézte a Kazó-kötetet, elsősorban annak nyelvi anyagát. Sok szempontból lehet majd felhasználni, különösen érdekesek a művészettörténeti vonatkozásai. Szívesen ír róla ismertetést. Felhívja Házi figyelmét Nagyfalusy Lajos könyvére, ami új adatokat tartalmaz a prépostra vonatkozóan.¹¹ Ő két egyetemi tankönyvön dolgozik, az egyik szöveggyűjtemény, a másik német nyelvtörténet. Április 18-án kelt levelében jelzi, hogy megbeszélte a Századok szerkesztőségével a Kazó kötet recenzióját.¹² Emellett a Moritz Pál üzleti könyvében szereplő *scheichl* szó eredetét és jelentését fejtegeti.

1960-ból Mollay egy válaszlevele maradt fent, ami augusztus 11-én, Siófokon kelt. Házi eredeti levelét sajnos nem ismerjük. Ebből úgy tűnik, volt remény a győri számadáskönyv megjelentetésére az Akadémiai Kiadónál. Házi – jogosan – kevesellte az ívenként 400 forintos tiszteletdíjat. Válaszában Mollay a „gyűjtött” és a „megfejtett” anyag közötti különbségre mutat rá. A számadáskönyv esetében „megfejtett” anyagról van szó, erről kell meggyőzni az illetékeseket. A Mollay család az egész hónapot a Balatonnál tölti, ezért nem tudtak találkozni a fővárosba felutazó Házival. Forráskiadványát – valószínűleg a zsidó okmánytár V. kötetét – Mollay szívesen ismerteti akár a *Magyar Nyelvben*, akár a *Századokban*. Egyúttal javaslatot tesz a magyar szórvány nyelvelmékek közlési módjára. Betűhív, de nem kurzivált formát ajánl annak drága szedési költségei miatt, valamint részletes mutatót. Ebben a levelében is visszatér

⁵ Verbényi (Veszélka) László (1910–1991) nyelvész, helytörténész, a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának tagja.

⁶ Daniel Speer (1636–1707) német író, zeneszerző, templomi zenész. Tanítással is foglalkozott. Stuttgartban, Tübingenben majd Göppingenben tevékenykedett. Az ő ismerőse volt Pessler, vagy Bessler Lőrinc soproni muzsikussal, akinek egy művét ajánlotta 1685-ben. Besslerről: Mollay Károly: Adalék Bessler Lőrinc soproni muzsikussal életrajzához. In: SSz. 43 (1989), 355–357. és Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Bp. 1984. 263.

⁷ Karl Mollay: Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Budapest–Weimar, 1959. 239.

⁸ Turbuly 2013. 379.

⁹ Valószínűleg erről a kötetéről lehetett szó: Magyar–Zsidó Oklevéltár, V. kötet 2. rész. Ebben a Házi által közreadott anyag a 281–436. és a 483–499. oldalakon található.

¹⁰ A számadáskönyvről a Magyar Nyelv 1957. évi számába írt ismertetést. Teljes közreadására sajnos nem került sor.

¹¹ Nagyfalusy Lajos: A kapornaki apátság története. II. k. Bp., 1942. 178–191.

¹² A recenzió még 1959-ben megjelent a Századok 671–672. oldalán.

Házi Sopronon kívül gyűjtött anyagára, amibe szeretne betekinteni családtörténeti kutatásaihoz. A Kottanner emlékirat korrektúráját várja.¹³

Ötéves hiány mutatkozik a levelezésben. Elkallódhattak a levelek, erre utal Mollay az évi egyetlen, 1965. január 4-én kelt írása is, amiben a Házi által kért könyvek pontos hivatkozási adatait sorolja fel. Ő családtörténeti adatokat kér. 1966-ból három levél maradt fent, mindegyik októberben íródott. 7-én Mollay köszöni a Horváth Zoltán levéltár igazgatón¹⁴ keresztül nyújtott segítséget, valamint további családtörténeti vonatkozású kérdéseket tesz fel. Beszámol arról, hogy a középkori Sopron többnyelvűségével foglalkozik, ami egyre izgalmasabb, ahogy elmélyül a témában. Emellett a háromkötetes új etimológiai szótár számára dolgozza fel a magyar nyelv német jövevényszavait. Az első kötet rövidesen nyomdába kerül. Most is kéri soproni kollégáját, ha Pesten jár, keresse fel a családot. Házi 21-én kelt levelében válaszol a feltett kérdésekre. A hónap első felében Pozsonyban kutatott. Jó egészségben dolgozik, egy hónapja adta postára a zsidó okmánytár IX. kötete 531 oldalas kéziratának utolsó korrektúráját. Ha Pesten jár, meglátogatja a Mollay családot, bár nehezményezi, hogy tudóstársa soproni előadásáról utólag értesült.¹⁵

Módszertani szempontból nagyon érdekes, ahogy Mollay kérdéseire válaszolva Házi a rendelkezésére álló adatok alapján kikövetkezteti Artner Sebald és Nagy Tamás városbíró életkorát 1589-ben és 1595-ben. Emellett számos érdekes adatot közöl rólok. A levél, ami a cikk végén teljes terjedelmében olvasható, bizonyítja, milyen hatalmas tudás, hány, nagyságrendjében a százezret is meghaladó apró adat áll a Soproni polgárcsaládok című munka több, mint tízezer polgárának bemutatása mögött. Egyúttal bepillantást enged a korabeli, botrányoktól sem mentes hétköznapiakba. Egy héttel később, 28-án kelt válaszában Mollay köszöni az adatokat. Témája a többnyelvűségről egyre terebélyesedik, nem tudja egyszerre megoldani ezt a feladatot. Sok mindennel kell foglalkoznia, így kevesebb ideje jut soproni témáira, mint szeretné. Az elmaradt meghívóról nem tehet, a szervezők intézték. Előadása egyébként Házi számára nem tartalmazott új dolgokat. Beszámol arról, hogy beválasztották az Akadémia Várostitörténeti Albizottságába, ahol a soproni helytörténetírást is képviseli. Szívén viseli az okmánytár folytatását, külföldi vendégeinek mutogatja a sorozatot. Megjegyzése, miszerint „*Hátha az egész középkori anyag megjelenhetne!*”, mutatja, ahogy az 1940-es évek elején, ekkor is foglalkoztatja az okmánytárból kimaradó források közreadása.

Újabb, csaknem három évnyi szünetet követően folytatódik a levelek sora. Mollay 1969. május 16-án kelt rövid levelében jelzi, hogy 21–22-én az MTA Várostitörténeti Albizottságával Sopronban lesz az ásatások megtekintésére. Székely Györggyel együtt beszélni szeretnének Házival az okmánytár folytatásáról. Ő már tett javaslatot, amit a főbizottság elfogadott. Elsőként Házi Sopronon kívül gyűjtött anyagának, a már lemásolt ítéletkönyvnek¹⁶ (*Gerichtsbuch*) és Moritz Pál kalmár üzleti könyvének a kiadását

¹³ A magyar fordítás teljes egészében végül 1978-ban jelent meg a Magyar Helikon gondozásában. A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439–1440. Ford. Mollay Károly. Budapest: Magyar Helikon. 1978.

¹⁴ Dr. Horváth Zoltán (1931–2012) levéltáros, 1961–1992 között a Soproni Levéltár igazgatója, a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának tagja.

¹⁵ E levél első példánya érdekes módon 2013. november végén került elő a Soproni Szemle Szerkesztősége iratainak a rendezése során. MNL GYMSM Soproni Levéltára VIII. 3801. 4. doboz Mollay Károlyhoz írt levelek.

¹⁶ Más levelekben és a közreadott munka címében bírósági könyvként szerepel.

javasolta. A részleteket személyesen szeretné megbeszélni. December 19-i levelében¹⁷ arról ír, kiderítette, hogy az Akadémia már júniusban határozatot hozott a soproni okmánytár folytatásáról. Így beadható lett volna a kézirat, csak az illetékeseket nem értesítették. Beszámolt erről a Várostitörténeti Albizottság ülésén is. Házi hamarosan levelet kap a kézirat leadása ügyében. 25 ívet engedélyeztek, rövidesen kijelölésre kerülnek a lektorok és a szerkesztő. Véleménye szerint a bevezetőt és a mutatókat magyar és német nyelven kéne közreadni, így kelendőbb volna a kiadvány. Ha az egyes bejegyzéseket beszámozzák, a mutatók elkészítéséhez nem kell megvárni a tördelt korrektúrát. Házi három nappal későbbi, 24-én írt válaszában azt írja, nagyon el volt foglalva a zsidó okmánytár XII. kötetének a korrektúrájával, öt hetet pedig Kanadában töltött a gyerekeivel. Úgy tűnik, valamennyien túl vannak a kezdeti nehézségeken, ami megnyugvással tölti el. Sokat dolgozott az ítéletkönyvön, a mutatókat már elkészítette – magyarul. Így csak a bevezető készülhet németül, de ennek nem látja gyakorlati hasznát. A 25 ívbe Moritz Pál könyve nem fér bele – talán jobb is így. Egészséget és munkakedvet remél az új évre, ami Istentől függ.

Már ezekben a levelekben is megjelennek a két tudós közötti kisebb módszertani véleménykülönbségek a források közreadását illetően. Házi – korából adódóan is¹⁸ – ragaszkodik az általa korábban kialakított metódushoz, míg Mollay, figyelemmel kísérvé a forráskiadás elveiben bekövetkezett változásokat, s mert a német nyelvű városra vonatkozó forrásokat minél szélesebb körben szeretné megismertetni, olyan javaslatokkal áll elő, amiket Házi visszautasít. A későbbi években ez a konfliktus mélyül el, és vezet a több évtizedes kapcsolat Házi által történő megszakításához, ami egyúttal a Soproni Szemlében való publikációinak is végét vetett – a soproni helytörténet-írás nagy veszteségére.

1970. március 2-án kelt levelében Mollay arról tudósítja „Kedves Jenő Bátyját”, hogy megkapta lektorálásra a *Gerichtsbuch* kéziratát. A kiadó közlése szerint 15 ív lesz a német és öt ív a magyar nyelvű rész. Mivel a kiadó ekkor 30–35 íves kötetet tervez, rákérdez a Moritz Pál kézirat terjedelmére. Tudomása szerint Házi már lemásolta azt. Munkacímül a Sopron város története III. rész 1. köteteként megjelenő munkának a *Sopron város első bírói ítéletkönyve (Gerichtsbuch) 1427–1531* címet javasolja Házi Jenő szerzői, közreadói megjelölésével. Fentiekre várja annak véleményét.

A két kötet végül évtizedekkel később jelenhetett meg a Soproni Levéltár kiadásában, a *Sopron Város Történeti Forrásai* kétnyelvű sorozatában, amelynek elindításában az 1990-es évek elején Szende Katalin sorozatszerkesztő mellett kezdeményező szerepet játszott Mollay Károly. Ő adta közre 1993-ban az indító kötetet, az *Első telekkönyvet*. Tiszteletdíját a Házi Alapítványnak ajánlotta fel, hozzájárulva ezzel a további forráspublikációk, köztük a városi könyvek publikálásához. Ugyancsak az ő közreadásában jelent meg egy évvel később Moritz Pál kalmár üzleti könyve. A Bírósági Könyv Németh János közreműködésével 2005-ben került kiadásra.¹⁹

¹⁷ A levél vége hiányzik.

¹⁸ 78 éves ekkor.

¹⁹ Mollay Károly: *Első telekkönyv / Erstes Grundbuch 1480–1553*. Sopron város történeti forrásai A/sorozat, 1. kötet. Sopron, 1993. 235., Mollay Károly: *Das Geschäftsbuch des Krämers Paul Moritz / Moritz Pál kalmár üzleti könyve 1520–1529*. Sopron város történeti forrásai B/sorozat, 1. kötet, Sopron, 1994., 100., Házi Jenő – Németh János: *Gerichtsbuch /Bírósági Könyv 1423–1531*. Sopron város történeti forrásai A/sorozat, 2. kötet Sopron, 2005., 434.

Házi március 7-én kelt válaszában közli, hogy a *Gerichtsbuch* terjedelme nyomtatásban valóban 20 ív körüli a mutatók nélkül, az átirrt Moritz Pálé 5 és negyed ív. Így az alapszövegek eleve meghaladják a 30 ívet. Utóbbi közreadását szívesen vállalja, néhány feltétellel. Külön mutatót kell készíteni, egyrészt azért, mert az ítéletkönyvé már elkészült, és el is küldte a kiadónak, másrészt az anyag sajátosságai miatt más jellegű mutatózást igényel, mint az előbbi. A munkához sürgősen szüksége van Othmar Pickl: *Das älteste Geschäftsbuch Österreichs* című könyvére, azt hosszabb időre szeretné kölcsönkérni Mollaytól. Az alapkéziratot rögvest el tudja küldeni, de az előszó és a mutatók elkészítéséhez hosszabb időre, legalább fél évre van szüksége.

Mollay szeptember 10-i leveléből kiderül, hogy lektori véleményét a bírósági könyvről még tavasszal megírta. Reméli, a másik lektor, Kubinyi András is elkészült már. Hosszabb külföldi útja miatt még nem sikerült vele felvenni a kapcsolatot. Amennyire tőle telik, igyekszik előmozdítani a megjelenést. A nyarat a Balatonnál töltötte részben szellemi, részben fizikai munkával. Különlenyomatot küld, és kisebb cikket, vagy akár hosszabb tanulmányt vár a Szemlébe. Házi egy héttel későbbi válaszlevelében²⁰ köszöni a szeparátumot. Kubinyi lektori véleményét a hónap elején kapta meg. Jóindulatú – írja –, de nem helyesli a sorszámozást és a magyar nyelvű regesztákat. „... ez irányú véleményét nem veszem figyelembe. Idáig pesszimista voltam a *Gerichtsbuch* kinyomtatását illetőleg, de most már bizakodó a hangulatom és hiszem, hogy jövő évben elhagyja a sajtót.” – írja. Örül annak, hogy Mollay lett a Szemle főszerkesztője, bár több lesz a bosszúsága vele, mint az öröme. „Abban légy bizonyos, hogy neked mindig szívesen fogok írni, csak nekrológokat ne kérj tőlem.” Rögtön ajánl is egy kisebb cikket Haydnról és egy nagyobbat Sopron megye ipara és kereskedelme 1745-ben címmel. Mostani munkái miatt azonban ennek elkészítésére nem tud pontos időpontot megadni. Fiatalabb kollégáját nagy-nagy szeretettel köszönti.

1971-ből egy levélváltás maradt fent. Január 21-én Mollay írt, az okmánytár tervezett terjedelme az Akadémiai Kiadónál újra 25 ív. Moritz Pál így a következő kötetre marad. Társai talán a Papi könyv (*Priesterbuch*) és a már említett *Bürgerbüchl und Ächtbüchl* lehetnek. A legfontosabb most a *Gerichtsbuch*, amelynek a nyomdai előkészítése során szükségesek még bizonyos változtatások, ezért a kiadó visszaküldi a kéziratot. Mollay úgy gondolja, ezek nem jelentenek nagyobb munkát. Egy glosszárium is szükséges, amit Házi bizonyára könnyen elkészít. A Moritz mutatóját is érdemes lenne elkezdeni, mert még az év folyamán be kellene adni, nehogy megszakadjon a folytonosság.

Házi időközben Mollay szerkesztői jelentésével együtt megkapta a kéziratot a kiadótól. Álláspontját alaposan megfontolta, és 30-án írt válaszlevelében a következőkben foglalta össze: „Ha azt akarod, hogy a *Gerichtsbuch* nyomtatásban megjelenjen, akkor bele kell nyugodnod abba, hogy én a magyar nyelvű regesztákat nem törölöm és a mostani sorrendet a sorszámozásban nem változtatom meg. A lényeg ennél a munkánál a szöveg hibátlan megfejtése és leközlése. Minden más kérdés ehhez viszonyítva másod-, vagy csak harmadrendű fontossággal bír.” Mivel a szöveg az ő

---

²⁰ 1970. 09. 17.

neve alatt jelenik meg, a felelősséget érte ő viseli. A glosszáriumot elkészíti, az ajánlott facsimilét megszerzi, a szöveget pedig összeolvassa Tirnitz Józseffel.²¹ Egyéb apróságokkal azonban nem kíván foglalkozni. Várja Mollay válaszát, addig nem fog hozzá a glosszáriumhoz, ami jó egy havi munka. Ebből az évből nem maradtak fent további levelek, az ítéleti könyv ügye azonban lekerült a napirendről, jelezve, hogy nem sikerült a megegyezés a közreadó és a kiadó között.

1972-ből három levelet ismerünk. Mollay január 21-én megköszöni Házi Jenőnek a Soproni Szemlébe szánt cikkét az Artner családról. Címet javasol és kiegészítéseket kér. Rákérdez, hogy Horváth Zoltán levéltárigazgató tett-e lépéseket műve kiadására a Történettudományi Intézeténél. Nem lehet tudni, melyik munkáról van szó, talán a Soproni polgárcsaládokról, talán még a *Gerichtsbuch*ról. Házi egy, október 7-én írt levelét ismerjük még. Ebben beszámol arról, hogy gyermekeit látogatta meg Kanadában. Küld egy tanulmányt, amit a 4. számban szeretne közölni, kiemelt helyen. Emellett Jancsovics Antal kérésére feldolgozza Rauch András zeneszerzőre vonatkozó adatait, aki annak véleménye szerint a kórusművek területén „*olyan ragyogó csillag a zene-költészet égboltozatán, hogy nálunk nincs párja Kodály Zoltánig.*” Ebből „*országára-világra szóló*” szenzációt lehetne egy kis propagandával csinálni. Nagyszabású hangversenyt képzel el a jubileumi ünnepségen, amihez a Szent Mihály templom adná a helyszínt, ahol Rauch 30 évig szolgált. Szívesen beszélgetne erről Mollayval személyesen is, mivel nagyszerű adatai vannak. Azért is fontos lenne a személyes megbeszélés, mert a Városházán kétségbeesetten nagy a hallgatás az évforduló méltó megünnepléséről. Házi lelkesedéséből arra lehet következtetni, sokat várt Rauch András újra felfedezésétől. Az 1920-as években a soproni virágének és a latin–magyar szójegyzék Sopron és Házi nevét is országszerte reflektorfénybe helyezte a művelt nagyközönség körében. Valami hasonlóra számíthatott most is. Mollay október 10-én kelt válaszlevelében köszöni a küldött kéziratot, amit a következő évi 1. számban tud a Szemle lehozni.²² Nagyon örül, hogy Házi elvállalta a Rauch cikk megírását. Jó lenne megállapítani, melyik házban lakott a zeneszerző, hogy annak falán emléktáblát állíthassanak. A hangverseny mellett ez is hozzátartozna az évfordulós ünnepséghez.

1973 törést hozott kettejük kapcsolatában. Ahogy Házi 1973. március 16-án írt leveléből kiderül, az idős tudós megnehezelt az István bíróról szóló cikk kéziratában tett néhány szerkesztői javítás miatt. Így nem ír többet a Szemlébe, Rauchról szóló tanulmányát visszavonja. Utolsó mondatában arra utal, kollégáját is hibáztatja a *Gerichtsbuch* kiadásának elmaradása miatt. Mollay március 23-án kelt levelében válaszol. A szerkesztők célja a folyóirat egyöntetűségének, stílusának a biztosítása, alkalmanként a hiányos bibliográfiai adatok kiegészítése. Emiatt történtek kisebb változtatások a kéziratban. A bírósági könyv ügyében egy pártatlan harmadik tudna reális véleményt mondani. Jó szándékkal ő javasolta Házi munkáját az okmánytár új sorozata első kötetének, ő kérte fel Horváth Zoltánt a 80 éves Házi köszöntő cikk megírására. Mivel Házi nem állt el a Rauch-cikk visszavonásától, Mollay november 10-i rövid levelében a cikkhez adott másolatok (Rauch feleségeinek végrendeletei) visszaküldését kéri.

²¹ Tirnitz József (1926–2007) levéltáros, a Soproni Levéltár munkatársa, 1957–1961 között megbízott igazgatója.

²² A Soproni Szemle 1973. évi 1. számában István, az első soproni városbíró címmel jelent meg Házi tanulmánya.

Az elveihez és döntéseihez mindig szilárdan ragaszkodó Házi a hosszú életéből még hátralévő 13 év alatt nem változtatta meg elhatározását, nem publikált többet a Soproni Szemlében. Korábbi szívélyes nexusuk nem állt helyre. Mollay 1985. február 14-én kézzel írt rövid születésnap-i köszöntője a levelezés utolsó darabja. Megírása bizonyítja Mollay készségét a békülésre, megőrzése pedig azt jelzi, Házi számára is fontos maradt ez a kapcsolat. Az 1973 utáni időszakot életében a Magyar–Zsidó Oklevéltár három önálló kötete és néhány kisebb cikk mellett egyik főműve, az 1982-ben megjelent Soproni polgárcsaládok fémjelzi.²³ A kiindulópont e munka esetében is a két tudós Soproni családokra vonatkozó közös kutatási terve a 40-es évek elején.

Végezetül teljes terjedelmében közöljük Házi Jenő 1966. október 21-én kelt levelét, ami jól példázza levelezésük jellegét, említett családtörténeti munkája munkamódszerét és a mögötte álló hatalmas forrásbázist.

Függelék

Házi Jenő levele Mollay Károlynak. Sopron, 1966. 10. 21.
Gépirat

Kedves Karcsim!

Október 7-én kelt leveledre már korábban válaszoltam volna, ha időközben nem Pozsonyban dolgoztam volna, ahonnet csak 19-én tértem vissza.

Azt kérdezted tőlem, hogy Artner Sebald 1589-ben és Nagy Tamás 1595-ben hány éves volt? Sajnos, közvetlen adatom sem az egyik, sem a másik életkorára nincsen, pedig mindkettőre, de főleg Nagy Tamásra elég sok aprólékos adattal rendelkezem, azonban életkoruk nincs említve. Azért állítom ezt határozottan, mert az életkort minden alkalommal pontosan feljegyeztem, ha erre volt utalás. Azért valószínűsíteni mindkettő életkorát lehet.

Artner Sebald édesapjának, Artner Erhardnak első feleségétől, Piroskától gyermekei vagy nem születtek, vagy ha igen, azok még csecsemőkorukban meghaltak. Ez a Piroska 1569. május 16-án még élt, viszont 1572. április 27-ről van keltezve Miksa király kegyelemlevele, amelyben megbocsátja A. Erhard volt városi belső tanácsosnak azt a súlyos vétkét, hogy mint özvegy ember, teherbe hozta a cselédlányát, mely vétkéért elcsapták belső tanácsosi állásából, megfosztották a polgárjogától és bebörtönözték. Ez a királyi kegyelemlevél egyúttal rehabilitációt is jelentett, azaz kiszabadult a börtönből, visszanyerte polgárjogát és bár belső tanácsosnak ezután sohasem választották meg, de megengedték neki, hogy ügyvédeskedjen.

Bizonyosnak tartom, hogy a királyi kegyelemlevél leérkezte után, amely 2–4 héttel a keltezés után történhetett, Artner Erhard rövidesen újból megházasodott, 2. feleségét Borbálának hívták, kitől született első gyermeke viszont Sebald volt, ki leghamarabb 1573 március havában láthatta meg a napvilágot, tehát 1589. március 12-én, amikor keltezi a magyar levelét, maximálisan 16 éves volt! Sebaldról tudom, hogy

²³ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Bp. 1982.

tanulmányai elvégzése után Kassán lett városi jegyző és mint ilyen Soprontól távol élte le életét és fiatalon halt meg, mert 1609-ben már nem élt.

Nagy Tamás unokája volt Nagy Balázsnak. Annyit tudok róla biztosan, hogy 1587-ben nősült idegenben, mert 20 tallérra büntették meg, tehát 1587-ben 20 évnél idősebb és 30 évnél fiatalabb volt, mert ebben a korban az előkelő soproni ifjak 20–30 év között házasodtak. Ő is fiatalon halt meg, mert 1603. május 7-én már néhai. Elégdjél meg ennyivel, mert többet nem írhatok és nem tudok.

Egészségem hála Istennek kifogástalan és sokat dolgozom. Ezelőtt egy hónappal adtam postára a Magyar–Zsidó Okmánytár IX. kötetének, mely 531 oldal lesz, az utolsó korrektúráját és most már a X. kötetet dolgozom.

Pestre igen ritkán utazom, de ha erre sor kerül, igyekezni fogok Téged felkeresni, bár Te az utóbbi időben engem elkerültél. Volt előadásod Sopronban, miről én csak utólag értesültem!

Meleg barátsággal üdvözöl:

Sopron, 1966. október 21-én

Jenő bátyád

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KRISTÓF ILDIKÓ

Soproni boszorkányperek
Ödenburger Hexenprozesse
1429–1702.

Szerk.: Tóth G. Péter – Németh Ildikó.
Budapest, 2011.

A Balassi Kiadó 2011-ben megjelentetett újabb, a kora újkori boszorkányság történetére vonatkozó forrásgyűjteménye, a Soproni boszorkányperek a Magyarországi boszorkányság forrásai /Quellen zur Ungarischen Hexerei, Várostörténeti források /Stadthistorische Quellen című, Tóth G. Péter által szerkesztett sorozat harmadik kötete. A királyi városok megfelelő forrásai publikálásának a sorában – Nagybánya (Balogh Béla, 2003), és Segesvár (Hagenthurn Endre 2010) boszorkánypereinek a gyűjteményes kiadásai után – Kolozsvár, majd valószínűleg Szeged perei követik majd. Ezeket a forrásfeltárásokat és kiadásokat többségében a Pócs Éva (professor emerita, JPTE, Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék) vezette Hatások, konfliktusok és változások a kora újkor népi mentalitástörténetében. Történeti néprajzi vizsgálatok XVI–XVIII. századi levéltári források és kéziratos irodalom alapján című OTKA program finanszírozta.

A *Soproni boszorkányperek* impozáns kötete összesen 649 oldal. Mint elődei, jobbra kétnyelvű: német és magyar – mind a felvezető szerkesztői előszók és bevezetők, mind pedig a közölt peres iratok; utóbbiak ugyanakkor nem ritkán latinul írott dokumentumokat is tartalmaznak. A felvezetők kétnyelvűsége a forráskiadás már megalapozott gyakorlatát követi: a kora újkori boszorkányság és boszorkányüldözés története iránti élénk külföldi érdeklődést figyelembe véve, magyarul nem olvasók számára is hozzáférhetővé kívánja tenni a dokumentumok keletkezésére vonatkozó megjegyzéseket. Maguknak a periratoknak a nyelvi megjelenése, megoszlása tekintetében is hasznos lett volna ugyanakkor némi magyarázattal segíteni a érdeklődő – mind külföldi, mind magyar – olvasót. (Vajon a tárgyal, jobbra 16–17. századi lokális jogi írásbeliségben mely dokumentumok jelennek meg *rendre* németül, melyek latinul, és melyek – olykor – magyar nyelven?)

A forráskiadvány igazi csapatmunka eredményének tekinthető, mind a múlt, mind a jelen vonatkozásában. Ami a *múltat* illeti, az *Előszó* – Tóth G. Péter és Németh Ildikó kutatástörténeti áttekintése – részletesen felsorolja az előzményeket. Póda Endre Sopron városi plébános kiadványai az 1890-es évekből, a régi városmonográfia, vagy Mollay Károly tanulmányai az 1930-as évek végéről tartalmaztak már rövidebb-hosszabb boszorkányperek közléseit is. A jelen forráskiadvány azonban mindenképp Házi Jenő (1892–1986) főlevéltáros kutatómunkáján, s az abból keletkezett kéziratokon alapul. Házi 1918 és 1950 között végzett levéltári kutatómunkát, s bár forrásfeltárásai nem specifikusan a boszorkányság történetét célozták, a legtöbb soproni bo-

szorkányper az ő kutatásai révén került elő. Az *Előszóból* megtudjuk egyrészt, hogy Házi irathagyatékának „Boszorkányügyek” feliratú dossziéja – 29 különálló esetre vonatkozó – összesen 61 darab különálló iratot tartalmaz az 1429 és 1678 közötti időszakból. Azt is megtudjuk, másrészt, hogy ebből az anyagból a jelen forráskiadvány létrejöttéig alig egy tucatnyi teljes szövegekészlet látott napvilágot, illetve hogy Házi más munkáiban – *Sopron szabad királyi város története*, *Sopron középkori egyháztörténete* (1939), *Soproni polgárcsaládok 1535–1848* (1982) – is ismertetett illetve közölt már boszorkánypereket. Másik kéziratát, az 1423 és 1531 közötti időszakra vonatkozó *Gerichtsbuch* anyagát – mely ugyancsak tartalmaz boszorkánypereket – Németh János rendezte sajtó alá (2005). Az előbbiekből is látható, mennyire sokágú, összetett, mind a levéltárban – úgy Sopron szabad királyi város, mint jobbágyközségei iratanyagában –, mind pedig a korábbi szakirodalomban való biztos tájékozódást feltételező feladat a kora újkori városi boszorkánypereknek már a pusztaszámbavétele is. Utóbbihoz tartozik még, hogy legalább két további nagyobb, Sopronra vonatkozó (jog)történeti munka is említ ilyeneket: Winkler Elemér (1924) és Szabó Jenő (1987) áttekintései, melyeknek az anyaga – ha a recenzens jól érti az *Előszó*ban írottakat – szintén szerepel a kötetben. Ezek mellett kiemelendők még Németh Ildikó 16. századi városi perekre vonatkozó fontos áttekintései (2006).

A soproni boszorkányperek történeti-kiadástörténeti filológiája igen bonyolult tehát, és az *Előszó* sajnos nem mindenben könnyíti meg az abban való eligazodást, tisztánlátást. A forráskiadvány konkrét, egzakt tartalmára vonatkozó szövegrészek, megfogalmazások a recenzens számára gyakran nehezen érthetőek, néhol kifejezetten homályosak. (Vajon minden egyes, az elődök által feltárt/közölt boszorkányper szerepel a kötetben? Összesen hány? Összesen hány újat, illetve a régiekhez milyen kiegészítéseket tártak fel a közelmúltban a levéltáros kollégák?) A recenzensnek nehézségei vannak az ilyen és hasonló mondatok értelmezése terén: „A peres iratok közzétételének eddigi legteljesebb bibliográfiai adatait jelen kötetünk magyar nyelvű összefoglalóiban és az irodalomjegyzékben találjuk.” Az egyes perekre vonatkozóan tehát leginkább csak a közölt dokumentumok identifikációs felzetében, illetve a magyar nyelvű összefoglalásokban lehet tájékozódni – ott viszont igen, és jól látszik a rengeteg befektetett munka.

A boszorkánypereket felvezető szerkesztői szövegeknek van még egy, meglátásom szerint fontos és sajnálatos hiányossága. Sem az *Előszó*, sem Tóth G. Péter *Bevezetője* nem tartalmaz semmiféle számszerű összesítést – sem a soproni városi perek jelenleg ismert számáról, sem a vádlottakról, sem a vádlókról/ tanúkról, sem az ítéletekről –, és a szerkesztők nem tettek kísérletet arra sem, hogy beillesszék a boszorkányüldözés fel-felbukkanó jelenségét a város lokális történelmének eseményei közé, ahogyan az a boszorkányüldözés történeti antropológiai szempontú kutatásában már jó ideje kialakult. Így a recenzens sem vállalkozhat arra, hogy bármiféle áttekintést adjon a közölt kora újkori soproni boszorkányperekről – azon túl, hogy a kiadvány összesen 59 per dokumentumait közli az 1429 és 1702 közötti időszakból. Arra sem tehet kísérletet, pedig izgalmas lenne, hogy összevesse azt más magyarországi helységek (például a saját vizsgálataiból ismert református Debrecen) boszorkányüldözésének a lokális-kronologikus jellemzőivel.

Ez utóbbi hiányosságot nem lehet eléggé sajnálni, hiszen jelenleg senki sem rendelkezik a szerkesztőkénél mélyebb és alaposabb betekintéssel a közölt forrásanyagba, így senki sem avatottabb, hogy legalább megközelítő összegzést adjon, felvázolja a lehetséges kutatási perspektívákat az érdeklődő (szak)olvasóknak. Tóth G. Péter *Bevezetője* – elsősorban a reformáció, a felekezeti összeütközések, a soproniak számára hozzáférhető 16–17. századi lutheránus démonológiai irodalom bemutatása, valamint az Esterházy-birtokok központilag szervezett boszorkányüldözéseinek (1663, 1676, 1687–89) a kiemelése terén – elindul egy ilyen irányba, de nem viszi végig azt. A továbbiakban igen hasznos lenne, akár több külön tanulmányban, elvégezni egy effajta lokális/regionális társadalom- és kultúratörténeti áttekintést. Már csak azért is szükség (és a forrásanyag minőségét tekintve: lehetőség) volna helyi társadalomtörténeti, sőt, akár mikrotörténeti közelítésekre, mert – mint az *Előszó* hangsúlyozza – a kiadvány egy jóval szélesebb bázisú forrásgyűjtésen alapul, mint minden eddigi soproni vonatkozású boszorkányper közlés. Mindenekelőtt például a városi tanácsülési jegyzőkönyvek (*Rathsprotokoll*) anyagán. Utóbbiakkal kapcsolatban hasznos lett volna viszont megtudni, hogy az 1551 és 1848 közötti periódusnak, amit a lábjegyzetek szerint lefednek, vajon mely szakaszain. Ugyanez a kérdés vonatkozik a többi hivatkozott irattípusra, amelyek ugyancsak tartalmaztak boszorkánypereket, illetve azok részleteit: *Kamarási számadások*, *Választott polgárság jegyzőkönyvei*, stb. A kiváló forrásanyag a nagyobb helyi társadalomtörténeti folyamatok felrajzolása mellett lehetővé tenné egy-egy boszorkányper mikro-kontextusának a felderítését is.

A forráskiadvány a *jelen* tekintetében is figyelemre méltó csapatmunka eredményének tekinthető. Helyi, soproni levéltáros szakemberek (Tirnitz József, Szakács Anita, Dominkovits Péter, Németh Ildikó) alapos, feltáró munkáján, a magyarországi boszorkányság forrásainak sorozatszerkesztője (Tóth G. Péter) közreműködésén, valamint egy-egy más területről és intézményből érkező történész (például Szántay Antal) időleges-besegítő munkáján alapul. A kiadott források átírásának a kérdésével kapcsolatban ugyanez a helyzet, ott nem kevesebb, mint nyolc (pontosabban tíz) név szerepel: Házi Jenő és Mollay Károly munkájának a felhasználásával Németh János, Szántay Antal, Németh Ildikó, Dominkovits Péter, Szakács Anita, Tóth G. Péter, Hermann István, és Kovács József László. (Mivel a neveket sem az előbbi, sem az utóbbi esetben nem abc-sorrendben tünteti fel a kötet, ugyanakkor viszont nem is kommentálja, az egyes kutatók kontribúciója meglehetősen elmosódva, egybeemosódva jelenik csak meg.)

A forráskiadvány megjelentetésének közelebbi történetét és sorsát összefoglalandó, a legmegfelelőbb, ha Tóth G. Péter szavait idézem: „A szerkesztési munka Házi Jenő gyűjtéséből indult ki, amelyet először Kovács József László kezdett köteté szerkeszteni. A munkát végül Németh Ildikó és Szántay Antal vette át, majd Tóth G. Péter fejezte be. A kötet végső tartalmát észrevételeivel Németh János gazdagította. A nyelvi lektorálást ugyancsak Németh János végezte el.”

A *Függeléknek* (*Anhang*) nevezett rész nem kevesebb, mint 158 oldalt tesz ki. Szerepel benne a kiadott 59, többségében német nyelvű boszorkányper egyenkénti magyar nyelvű „összefoglalója”, ez összesen 40 oldal. Azzal együtt, hogy minden bizonynyal segítik a csak magyarul olvasó érdeklődők tájékozódását, célszerű lett volna

elmagyarázni, hogy ezek az összefoglalások pontosan milyen szerkesztési-rövidítési illetve fordítási-(történet-) újramondási megfontolások szerint készültek. Egyesek tartalmazznak például német és latin nyelvű idézeteket – mondatokat, szavakat, terminusokat (olykor magának Házi Jenőnek az idézett kommentárjait is) –, mások viszont egyáltalán nem. Továbbá, mint már szó volt róla, az előző részben közölt források között, ha nem túl nagy számban is, de akadnak magyar nyelvűek is. Mindenképpen célszerű lett volna tehát az olvasót felvilágosítani a különböző nyelvi és narratív/diszkurzív szintek ötvözésének alkalmazott módozatairól, valamint arról, hogy az egyes esetekben ki is a szerzője ezeknek az összefoglalásoknak. (Ez *Az átírás irányvonala*i című rész esetében sem derül ki.) A kutatást, tájékozódást ugyanakkor valóban nagymértékben segíti, hogy minden egyes magyar nyelvű összefoglalás végén utalások találhatóak az adott perre vonatkozó szakirodalomra: korábbi forráskiadásokra illetve feldolgozásokra, tanulmányokra.

A magyar nyelvű összefoglalásokat három, a mélyebb tájékozódás, a további kutatás megkönnyítését szolgáló segédlet követi: személynevek, és helynevek mutatója (mindkettő Tóth G. Péter munkája), valamint egy német nyelvű szójegyzék (*glossza*) (Németh Ildikó, Németh János és Tóth G. Péter munkája). A személynevek mutatója szándéka szerint sértettek-sértők, tanúk, valamint egyéb (törvényszéki, ítélet-végrehajtási, orvosi, egyházi kontextusban) a közölt forrásokban előforduló személyek (eredetileg latinizált) nevének német változatát adja, a korabeli írásmód (és a korai újfelnémet nyelv) megőrzésével, az egyes kategóriákon belül abc-sorrendben. A mutató az egyes személyekről a következő szempontok szerint tartalmaz adatokat: nemzetiség, vallás, lakhely, perbeli státus, foglalkozás, társadalmi státus (az utóbbi háromra vonatkozó adatok a mutatóban magyar nyelven is szerepelnek). A rendkívül sok adatot felvonultató személynévmutató németiségének az ellenőrzése a kiadást megelőzően úgy tűnik, elmaradt, így sajnos benne maradt néhány jellegzetes nyelvhelyességi hiba (elsősorban a benne szereplő személyek vallására vonatkozó melléknevek illetve főnévvé vált melléknevek helytelen, vagy helytelenül használt hím- és nőnemű alakjai tekintetében). A helynévmutató szándéka szerint a közölt forrásokban előforduló (eredetileg latinizált) helynevek német és magyar nyelvű változatát adja, abc-sorrendben. A szójegyzék pedig egyes, a mai német nyelven nem érthető szavak és kifejezések magyarázatát tűzte ki célul. Benne a – jellegzetes dialektus mellett – egyes, a kora újkori német (valamint többször latin és magyar) szókincshez tartozó, mára már használatból kiment, elfelejtett szavak, kifejezések, német valamint latin jogi szakkifejezések nyernek magyarázatot, magától értetődően elsősorban a boszorkányság, a varázslás, az ördögbe vetett hit, valamint ezek kora újkori jogi kontextusai területén (pl.: „malafiz personen,” „wettermacherin,” „Teüfels remedia,” vagy éppen „kleines mandl”). Végül az utolsó rész egy 8 oldalas bibliográfiát tartalmaz, benne a soproni boszorkányperek közvetlen - lokális és regionális, illetve szélesebb társadalom-, jog-, vallás- és kultúrtörténeti kontextusaira vonatkozó magyar és külföldi szakirodalommal.

A Monok István tudós könyvtörténész nevével fémjelzett szegedi régikönyves műhely egyik fontos könyvsorozata ma már nem létező könyvtárak feltárását vállalta magára. A szerzők könyvtárjegyzékek, katalógusok, könyvekre utaló levelezések, bejegyzések alapján kísérik meg különböző jellegű (egyházi, magán, főúri, női) könyvtárak rekonstrukcióját és tárnak föl fontos művelődéstörténeti kapcsolatokat. A sorozat kilencedik kötete kora újkori nyugat-dunántúli protestáns lelkészekkel foglalkozik, értelemszerűen a Batthyány-család vonzáskörzetéből. A feldolgozás legnagyobb tömbje a három Beythe, István, András és Imre tevékenységét, olvasmányait tárja föl, de szerepel még a kötetben Kanizsai Pálfi János pápai, majd németújvári lelkész és Ceglédi Szabó Pál pápai lelkész olvasmányainak és könyvtárának rekonstrukciója is.

A 16. század második fele, a 17. század eleje a hazai protestantizmus körében a legélesebb hitviták ideje, a két protestáns felekezet szétválásának időszaka, majd a Nyugat-Dunántúlra menekült protestáns lelkészek üldöztetésének kezdete is. A Stájerországból elűzött lelkészek hosszú ideig a Batthyány-birtokokon lettek menedéket, Batthyány Ádám 1634-es leveléig még könyvtáraik is meglehetősen védettek maradtak. Ezután kerültek az elűzött prédikátorok könyvei a németújvári Batthyány-bibliotékába, majd az ottani ferences kolostor könyvtárába. Jelen kötet jórészt ennek a könyvanyagának a feldolgozására épül, de szép számmal szerepelnek benne – mint később visszatérünk rá – sokkal kalandosabb utat bejárt könyvtárreszek is.

Zvara Edina kötete szigorú következetességgel tárja fel az öt lelkész életére vonatkozó adatokat, regisztrálja műveiket, részletesen elemzi könyvtáraik jellegét, külön hangsúlyt helyezve a kötetekben található possessor-bejegyzésekre, elemzi olvasmányműveltségük összetevőit és a mellékletben (amely a kötet több, mint felét kitölti) szakszerű leírást ad az elérhető vagy bármely forrásból feltételezhető kötetekről. A kötetet hétféle mutató, szakirodalom jegyzék, német nyelvű összefoglalás teszi minden szempontból fontos könyvtártörténeti segédkönyvvé.

A három Beythe, az apa István (1532–1612) és fiai, András (1564–1599) és Imre (†1624) tevékenysége egyértelműen a Batthyányakhoz, főleg a németújvári udvarhoz köthető, amely – Monok István szavaival – „a térség egyik legnagyobb hatású művelődési intézményévé vált a század fordulóján”. Beythe István életéről kevés forrás maradt fenn, a legtöbb adat érdekes módon azokból a kézirásos könyvjegyzetekből hámozható ki, amelyeket ő maga írt különböző kötetébe, a legtöbbet Johannes Funck 1554-ben Bázelenb megjelent kronológiájába. Hazai tanulóveiről szinte alig van biztos adat, külföldi peregrinációjáról csak feltételezések vannak, amelyek elsősorban a wittenbergi egyetem irányába mutatnak. 1556 után már ismét hazai földön szolgál különböző helyeken, Alsólván kétszer is, de taní-

tott a Nádasdyak sárvári birtokán is. 1574-től a soproni gyülekezet lelkésze, akit Bornemisza Péter szuperintendens a következő sorokkal ajánl a város polgárai figyelmébe: „kői Beythe István urat, kiről nemcsak én vallom, hogy sok év óta jelesül állt Isten egyházának élén, és mindig hűségesen ügyelt arra, hogy az egyháznak hasznára legyen, de eddigi élete is szép dicséretekkel ajánlja. Krisztus egyházát már nagy becsülettel szolgálta mind az isteni ige hirdetésében, mind a szentségek kiszolgáltatásában.” Beythe 1576-tól haláláig már Batthyány Boldizsár udvari papja, közben 1585–1595 között dunántúli protestáns püspök is. Idősebbik fia, András Sárváron született. Életéről kevés adat maradt fenn, tudható, hogy volt a németújvári iskola rektora, Batthyány II. Ferenc nevelője, rövid élete végén németújvári esperes. Az ifjabbik Beythe, Imre külföldi tanulmányairól ismeretes, hogy 1592-ben beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ahol ugyanekkor rövid ideig a soproni Lackner Kristóf is megfordult, bár az egyetem anyakönyvében neve nem szerepel. (Házi Jenő talált közvetett bizonyítékot Lackner wittenbergi diákoskodására.) Hazatérve Beythe Imre is a Batthyányok birtokán, Körmenten, majd Németújváron teljesített lelkészi szolgálatot, élete utolsó évtizedeiben esperesi tisztséget is viselt.

Beythe István nemcsak műveltséget közvetítő lelkész, hanem sokoldalú író is volt, munkáinak jegyzéke 24 tételt tartalmaz, amelyben található költemények, elmélkedések, egyháztörténeti jellegű munkák, postillák és szerkesztett énekeskönyvek is. A művek egy része nem jelent meg nyomtatásban vagy nem maradt fenn, van olyan is, amelynek létéről csak a nagy ellenfél, Pázmány Péter hivatkozásából van tudomásunk. Legnevezetesebb munkája a felekezeti szétválás korszakában keletkezett apológia, az 1599-ben írt *Igaz mentség...*, amelynek szövege csak egy 19. századi másolat alapján ismeretes. (Kár, hogy a kötet nagyon kevés hibája közül pont ennél a fontos műnél van több elírás. A kézirat (Beythe István művei 10. tétel) leírására vonatkozó jegyzetek átcúsztak a 3. tételhez, amely csak egy Beythe-verset tartalmaz. A címleírásban is van némi bizonytalanság: a 10. tétel utal Thury Etele, (MPEA (VII), 1908, 65–100.) szövegkiadására, amely a pápai református főiskolai könyvtárban fennmaradt másolat alapján készült, ez a címkezet azonban helyesírásában eltér a 9. mellékletként közölt másolat leírásától, arra viszont nem történik utalás, hogy ismert-e több 19. századi másolat.) A csepregi zsinat és a felekezeti szétválás történéseit örökíti meg az a „biblikus mezbe öltöztetett kulcsregény”, vagy Thury Etele szavaival „történeti ének”, amely az OSZK Kézirattárában másolatban maradt fenn. A művet Zvara Edina a 16. lapon Beythe István munkájának valószínűsíti, a Beythe művek között azonban (348.l.) már kérdőjel nélkül, egyértelműen oda is sorolja. A hitéleti témájú művek mellett külön kiemelendő Beythe természettudományos munkássága, amely Charles de L'Ecluse (1526–1609) flamand botanikus tevékenységével köthető össze. A Batthyány Boldizsár udvarában többször megfordult természettudós tervezte a szalónaki díszkertet, Beythe Istvánnal pedig etnobotanikai könyvének kiadásában működött együtt. Beythének köszönhető számos magyar növénynév azonosítása, az első önálló gombászati monográfia magyar neveinek megadása is.

Beythe olvasmányainak feltérképezése a kötet egyik legérdekesebb fejezete, azért is, mert a kötetekben található bejegyzések („et amicorum” és „et suorum” arra utalnak, hogy Beythe nem magányosan, hanem a Batthyányok körzetében megforduló

főúri és tudós baráti körrel közösen használva, mintegy irodalmi kört létrehozva ol-
vasta könyvtárának köteteit. Zvara Edina Beythe olvasmányairól szólva jó érzékkel
emeli ki a nyugat-dunántúli humanista főúri udvarokra jellemző olvasmányokat,
szerzők, témakörök szerint csoportosítva a legjellemzőbb könyvtípusokat.

A kötet törzsanyaga a Beythe-család könyveinek katalógusa. Apa és fiai könyveit
azért kellett egyesített jegyzékben leírni, mert Beythe István könyveinek nagy része
fiaihoz került (illetve korán elhunyt fia könyvtára visszakerült hozzá) és az ő
gyűjteményükkel együtt maradhatott fenn a németújvári ferencesek könyvtárában. A
Beythe-gyűjtemény ma ismert 381 kötetéből 216 kötet (405 mű) volt Beythe István tu-
lajdonában, a németújvári ferences kolostor könyvtárában jelenleg 365 Beythe-féle
kötetet őriznek. A könyvtár katalógizálását Zvara Edina autopszia alapján készítette
el, felhasználva Theodor Tabernigg OFM *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*
(Güssing, 1972) c. munkáját. Úgy tűnik, a katalógus nem tud arról a törekvésről,
amely szerint a Dunántúli Református Egyházkerület 1910-ben kísérletet tett arra,
hogy pápai református főiskola gyűjteménye részére megvásárolja Beythe István
könyvtárát. A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészei 1910 szeptemberében
tartott ülésének jegyzőkönyve szerint: „Balogh Elemér pozsonyi lelkész atyánkfia be-
mutatja a Beythe-család Németújvárbán őrzött könyvtárának katalógusát és a kerület-
nek a könyvtár megszerzése végett való megkeresését indítványozza”. A megkeresésre
adott válasz a következő évben került a lelkészi értekezlet elé, amely szerint: „Ozorai
Izidor ferenczrendi tartomány főnök úr átirata, hogy a rendtartomány tanácsa a
németújvári szentferenczrendi-zárda könyvtárában elhelyezett műveket nem adhatja
át a pápai főiskolának, mert azokat oly kincsnek tekinti, melynek hiánya a zárda
könyvtárának értékét tetemesen csökkentené, tudomásul szolgál”. Az egyházkerületi
jegyzőkönyvben felfedezett bejegyzés nemcsak a sikertelen könyvtár-gyarapítási kí-
sérlet miatt értékes, hanem legfőképpen azért, mert csak innen van tudomásunk ar-
ról, hogy Balogh Elemér pozsonyi lelkész elkészítette a Beythe-könyvtár katalógusát.
Balogh Elemér (1866–1938), későbbi ref. püspök ebben az időben a pozsonyi reformá-
tus gyülekezet lelkésze, aki hatalmas – 25.000 kötetes – könyvtárának nagy részét a
budapesti Ráday Könyvtarra, kisebb részét a losonci teológiára hagyta. Érdeemes lenne
hagyatékában utánanézni a jelzett könyvtárkatalógusnak és összevetni a száz évvel
később modern körülmények között katalógizált gyűjteménnyel.

A kötet Beythe Istvánról szóló fejezeténél egyrészt azért időztünk el ilyen hossza-
san, mert ő volt a tárgyalt személyek közül a legjelentősebb és a hozzá köthető
könyvgyűjtemény is a legterjedelmesebb, másrészt azért, mert a továbbiakban feldol-
gozott lelkészi munkásságok is ezt a rendszert követik. Az idősebbik Beythe fivér,
András hasonló jellegű könyvtárral bírt, de lényegesen kevesebb (173 kötet, 369 mű)
kötettel, és mivel korán elhunyt, könyveinek nagy rész apja könyvtárába került.
Művei közül máig kérdéses, az *Encomion ubiquisticon* (Németújvár, 1597) szerzősége.
A szatirikus vers csak Pázmány Péter („bakkbúú fűzfaversek”) említéséből ismeretes,
a botrányt kiváltó vers kiadását Beythe András vállalta magára (vö. RMNy 812), de a
lutheránusok apját, Beythe Istvánt tartották szerzőnek. Máig nagyon népszerű Beythe
András *Fűveskönyve*, két modern facsimile kiadása is készült (2003, 2006), de a
munka eredetiségéről a szakirodalomban egymásnak ellentmondó vélekedések olvas-

hatók (Gombocz Endre soproni botanikusprofesszor korai írásában felületes kompilátornak tartja Beythét, aki Melius Juhász Péter és Pietro Andrea Mattioli műveiből kompilált, Szabó T. Attila óvatosabban fogalmazva nem a mű eredetiségét, hanem hasznosságát és megjelentetésének erkölcsi és üzleti jelentőségét emeli ki.) A fiatalabb Beythe fivér, Imre könyvtárából 24 kötet (51 mű) ismert, saját fordítói munkásságának egyetlen emléke Martin Möller prédikációja (RMNy S1143B), amelyből fennmaradt példány nem ismeretes. Lelkészi tevékenysége mellett kiemelendő, hogy számos könyvvel ő gyarapította a Batthyány-család könyvtárát és mint a németújvári nyomda gondnoka „őrizetben tartotta az tipográfiát”, felügyelte a nyomdászok munkáját.

A Beythe családon kívül Zvara Edina kötete tartalmazza még Kanizsai Pálfi János (1582–1641) és Ceglédi Szabó Pál (†1624) tevékenységének krónikáját és könyvtárának jegyzékét. Kanizsai Pálfi pápai lelkész Batthyány Ferenc udvarában is élt, majd 1629–1641-ig a dunántúli református egyházkerült szuperintendense lett. Életét, feldolgozta, levelezését kiadta Thury Etele, könyvtárából ténylegesen és közvetett hivatkozások alapján – 30 kötet ismeretes. A Heidelbergben tanult Ceglédi Szabó Pál szintén pápai lelkész volt, aki egy időben a dunántúli református egyházkerület püspöki szolgálatát is ellátta. Könyvtárának sorsa rendkívül érdekes, a pápán elhunyt református lelkész könyvtára ugyanis a katolikus Esterházy-család birtokába került. Az Esterházy könyvtár – így Ceglédi Szabó könyvei is – a katalógus készületek részben Kismartonban, részben a moszkvai Rudomino Idegennyelvű Könyvtárban voltak találhatóak. A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságairól Monok István számolt be a Bitskey István 70. születésnapjára készült tanulmánykötetben (Debrecen, 2011). Zvara Edina katalógusának jelentős érdeme, hogy pontos – az aktuális feltehető hely – könyvtári jelzetét is tartalmazó leírást készített valamennyi kötetéről, a Kismartonban és Moszkvában őrzöttekről egyaránt. A közelmúlt ezen a téren is öröndetes változást hozott. Tizenöt éves diplomáciai tárgyalások után 2013 szeptemberében aláírták azt az átadási és átvételi egyezményt, amelynek értelmében 977 kötet visszatért a kismartoni Esterházy Privatstiftung tulajdonába, ahol a restaurált köteteket digitalizálják és elektronikus úton is hozzáférhetővé teszik.

A katalógusban feldolgozott lelkészi életművek és hagyatékok mellett megjegyzendő, hogy egy rövid fejezet foglalkozik a németújvári nyomdász, Johannes Manlius tevékenységével is, hiszen Beythe István majdnem minden műve ebből a nyomdából került ki. Sajnálatos véletlen lehet, hogy Zsigmond Árpádnének a teljes Manlius-életutató és nyomdai tevékenységet feldolgozó tanulmánya elkerülte a szerző figyelmét (*Johannes Manlius nyomdakészlete (1575–1603)*, OSZK Évkönyv, 1982–1983, 297–410.) Zvara Edina rendkívül alapos munkája több, mint húsz oldalon sorolja a felhasznált szakirodalmat. Úgy tűnik, a könyvjegyzékek jegyzetanyagában szereplő hivatkozások azonban nem kerültek bele ebbe a felsorolásba, így nem találjuk itt a már idézett Thury Etele szövegközléseit a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárból, vagy Kulcsár Péter *A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*, (Bp., 2003) című hatalmas regiszterét sem. A nagyon részletes és jól használható mutatók mellett elért volna még a csak rövidítve idézett szakiroda-

lom mutatója is, mert nem biztos, hogy mindenki kapásból fel tudja oldani az GBW, RMNy, VD-17, RPHA, MPEA, PPÖM rövidítéseket.

Mindez azonban csak mikrofilológiai akadémikuskodás, és nem árnyékolja be azt az elismerést, amelyet Zvara Edina rendkívül alapos, könyv- és művelődéstörténeti szempontból minden dicséretet megérdemlő munkája iránt érzünk.

KÖZLEMÉNYEK |

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2014. évi összeg, melyet az Alapítvány 2013. évben kapott meg, 19.669,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

2013-ban az alapítvány javára a következő szerzők mondtak le a honoráriumról, melyet ezúton szeretnénk megköszönni.

- Géra Eleonóra egyetemi adjunktus ELTE
- Kövér András tudományos segédmunkatárs MTA
- Kubinszky Mihály építésmérnök, professzor emeritus
- Veöreös András műemlék felügyelő Győri Járási Hivatal Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatal
- Géczy Nóra egyetemi docens Széchenyi István Egyetem

E SZÁMUNK SZERZŐI

- B. Tuli Andrea** középiskolai tanár, Mosonmagyaróvári Kossuth Lajos Gimnázium,
9200 Mosonmagyaróvár, Boldogasszony u.35/B, e-mail: atuli@web.de
- Gömöri János** régész, megbízott egyetemi előadó, SzTE Régészeti Tanszék; Fórum
Múzeum, Sopron, 9401 Sopron, Pf. 68. gomori@ggki.hu
- Halmi Vilmos** orvos, Soproni Erzsébet Oktató Kórház és Rehabilitációs Intézet,
9400 Sopron Felsőzsák út 5. kallerv@hotmail.com
- Hegedűs Elemér** ny. honvéd alezredes, 9400 Sopron, Csengery utca 85.
hegedus.elemer@citromail.hu
- Horváth Richárd** tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet,
1014 Budapest, Úri u. 53. horvathrich@vipmail.hu
- Kaus, Karl** régész, Wiener Neustädter Straße 25., Baumgarten, Österreich
karl.kaus@gmx.at
- Latzkovits Miklós** irodalomtörténész, főiskolai docens,
Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék,
6722 Szeged, Egyetem u. 2. latzkovits@t-online.hu
- Németh János** nyelvtörténész,
8085 Vértesboglár, Rákóczi u. 11. nemeth-janos@freemail.hu
- Németh S. Katalin** irodalomtörténész, ny. könyvtárvezető, MTA BTK Irodalomtudo-
mányi Intézete, 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.,
nemeth.s.katalin@btk.mta.hu
- Sz. Kristóf Ildikó** néprajzkutató, MTA BTK Néprajztudományi Intézete,
1014 Budapest, Országház u. 30. kristof@etnologia.mta.hu
- Turbuly Éva** főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
9401 Sopron, Pf. 82. turbuly@googlemail.com